

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Science

2025
10/1

e-ISSN: 2548-088X

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Bilecik Şeyh Edebali University Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2548-088X

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/bseusbed>

Cilt/Volume: 10 Sayı/Issue: 1 (Mayıs/May 2025)

Periyot: Yılda 2 Sayı (Mayıs & Kasım) /Period: Two Issues a Year (May & November)

Sahibi / Publisher

Prof. Dr. Zafer Asım KAPLANCIKLİ

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Rektörü / Rector of Bilecik Şeyh Edebali University

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Hacı İbrahim DEMİRKAZIK

<https://orcid.org/0000-0002-0537-2853>

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)

<https://ror.org/00dzfx204>

ibrahim.demirkazik@bilecik.edu.tr

Editör / Editor

Doç. Dr. Mehmet Fatih YALÇIN

<https://orcid.org/0000-0003-3685-2988>

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)

<https://ror.org/00dzfx204>

fatih.yalcin@bilecik.edu.tr

Sekretarya / Secretariat

Arş. Gör. Dr. Ezgi GÜLER

<https://orcid.org/0000-0001-8789-8244>

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)

ezgi.guler@bilecik.edu.tr

Arş. Gör. Damla KILIÇ ERİKGENOĞLU

<https://orcid.org/0000-0001-8728-1068>

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)

damla.kilic@bilecik.edu.tr

Arş. Gör. Kadriye Nurdanay ÖZTÜRK

<https://orcid.org/0000-0003-4108-993X>

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)

kadriye.ozturk@bilecik.edu.tr

Dizinlenme Bilgileri / Indexing

Dergimiz, EBSCO, Academic Resource Index (Research Bib), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific Index Service, Google Akademik, Journal Factor, Cite Factor, Director of Research Journals Indexing (DRJI), Infobase Index, İdeal Online, Sobiad, International Institute of Organized Research (I2OR), İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veri Tabanı, EuroPub, Root indexing tarafından taranmaktadır.

Our journal is indexed by EBSCO, Academic Resource Index (Research Bib), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), Scientific Index Service, Journal Factor, Cite Factor, Director of Research Journals Indexing (DRJI), Infobase Index, İdeal Online, Sobiad, International Institute of Organized Research (I2OR), İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Database, EuroPub, Root indexing.

See for index information: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bseusbed/page/9205>

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Bünyamin TAŞ
<https://orcid.org/0000-0002-0501-6496>
Aksaray Üniversitesi (Türkiye)
bunyamintas@aksaray.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet EVREN
<https://orcid.org/0000-0003-3237-7526>
Aksaray Üniversitesi (Türkiye)
mehmetevren@aksaray.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan KOCAMAN
<https://orcid.org/0000-0002-0008-7041>
Anadolu Üniversitesi (Türkiye)
ridvankocaman@anadolu.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Muhammedjon ARIPOV
<https://orcid.org/0009-0005-2287-4424>
Tashkent State University of Oriental Studies
(Özbekistan) muhammedjonaripov@gmail.com

Dr. Yusuf ÜNAL
<https://orcid.org/0009-0006-8555-2438>
Utrecht University (Hollanda)
y.unal@uu.nl

Dr. Öğr. Üyesi Abdulhamit DÜNDAR
<https://orcid.org/0000-0002-3126-6640>
Sakarya Üniversitesi (Türkiye)
abdulhamitdundar@sakarya.edu.tr

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Harun TUNÇEL
<https://orcid.org/0000-0003-1304-7177>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
harun.tuncel@bilecik.edu.tr

Prof. Dr. İsmail Hakkı İŞCAN
<https://orcid.org/0000-0003-2786-4928>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
ismailhakki.iscan@bilecik.edu.tr

Prof. Elif AĞATEKİN
<https://orcid.org/0000-0003-4193-6246>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
elif.agatekin@bilecik.edu.tr

Prof. Dr. Mesut DOĞAN
<https://orcid.org/0000-0001-6879-1361>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
mesut.dogan@bilecik.edu.tr

Prof. Dr. Muhammet Fatih GENÇ
<https://orcid.org/0000-0001-5387-0534>
Kocaeli Üniversitesi (Türkiye)
muhammetfatih.genc@kocaeli.edu.tr

Prof. Dr. M. Erkan FİDAN
<https://orcid.org/0000-0002-6777-927X>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
erkan.fidan@bilecik.edu.tr

Prof. Dr. Osman MUTLUEL
<https://orcid.org/0000-0001-6325-2780>
Pamukkale Üniversitesi (Türkiye)
osmanmutluel@pau.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Ayşe SEZER
<https://orcid.org/0000-0003-4766-9476>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
ayse.sezer@bilecik.edu.tr

Doç. Dr. Gözde KOCA
<https://orcid.org/0000-0001-6847-6812>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
gozde.koca@bilecik.edu.tr

Doç. Dr. Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA
<https://orcid.org/0000-0001-6828-1679>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr

Doç. Dr. Yasin ACAR
<https://orcid.org/0000-0002-0847-1902>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
yasin.acar@bilecik.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Havva Nesrin TİRYAKİ
<https://orcid.org/0000-0002-0083-0827>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
nesrin.ozkan@bilecik.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Sema CEVİRİCİ ATILLA
<https://orcid.org/0000-0002-9442-3375>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
sema.cevirici@bilecik.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Şebnem EKERYILMAZ
<https://orcid.org/0000-0001-6033-2574>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
sebnem.ekeryilmaz@bilecik.edu.tr

Doç. Dr. Ümit KAHRAMAN
<https://orcid.org/0000-0002-4547-6753>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
umit.kahraman@bilecik.edu.tr

Öğr. Gör. Dr. Sabanur YILMAZ
<https://orcid.org/0000-0003-2843-8584>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
sabanur.yilmaz@bilecik.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Furkan ÇELEBİ
<https://orcid.org/0000-0002-5858-0824>
Muş Alparslan Üniversitesi (Türkiye)
f.celebi@alparslan.edu.tr

Arş. Gör. Hasan YAZAR
<https://orcid.org/0000-0002-9290-9566>
Manisa Celâl Bayar Üniversitesi (Türkiye)
hasan.yazar@cbu.edu.tr

Dil Editörü / Language Editor

Öğr. Gör. Dr. Ayça BAKİNER
<https://orcid.org/0000-0003-4441-9703>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
ayca.bakiner@bilecik.edu.tr

İstatistik Editörü / Statistical Editor

Öğr. Gör. Saide Nur ALLAHVERDİ
<https://orcid.org/0009-0007-8395-8239>
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi (Türkiye)
nur.allahverdi@bilecik.edu.tr

Dergimiz, sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve İngilizce özgün araştırma makalelerini yayınlamak ulusal ve uluslararası düzeyde bilgi paylaşımına katkıda bulunmayı amaçlar. Makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmez. Gönderilen makaleler, iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır. Dergide yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukuki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına aittir. Çalışmalar CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır.

This journal aims to contribute to sharing knowledge at national and international levels by publishing original research articles in Turkish and English in the fields of social sciences. This journal does not charge any article submission, processing charges, or printing charges from the authors. Journal uses a double-anonymized review fulfilled by at least two reviewers. Authors bear the sole legal responsibility for their published works in the journal. Referee names are kept strictly confidential. Articles licensed under the CC BY-NC.

İletişim Bilgileri / Contact Informations

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 11230 Bilecik, Türkiye
Bilecik Seyh Edebali University, School of Graduate Studies, 11230 Bilecik, Turkey

web: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/bseusbed>

0228 214 11 32 (fax)

0228 214 11 11

lisansustu@bilecik.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Asya-Pasifik’te Çin’in Füze Stratejisi ve Küresel Dengeler <i>Ali Kiriktaş</i>	1-23
Tacik Adına Dair <i>Yusuf Budak, Mehmet Dağlar</i>	24-31
Türkiye’nin Coğrafi İşaretili Ürünlerinde Tarçın <i>Barış Demirci, Rumeysa Coşkun</i>	32-39
Evlilik Korkusu (Gamofobi) Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması <i>Ahmet Türk</i>	40-52

Derleme Makalesi / Review Article

Sosyal Hizmet Tarihinde Çocuk İşçiliği: Geçmişten Günümüze Bir Değerlendirme <i>Gül Karahan Çoban</i>	53-61

Kitap İncelemesi / Book Review

Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran: A Moment in the World History <i>Esin Küçükbecir</i>	62-64

Düzeltilme Makalesi / Correction Article

Makroekonomik ve Sosyal Göstergelerin Mutluluk Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması: Panel Kantil Regresyon Yaklaşımı <i>Kadriye Nurdanay Öztürk, Öyküm Esra Yiğit</i>	65-81

Araştırma Makalesi- Research Article

Asya-Pasifik'te Çin'in Füze Stratejisi ve Küresel Dengeler **China's Missile Strategy in Asia-Pacific and Global Balances**

Ali Kiriktaş^{1*}

Geliş / Received: 24/01/2025

Revize / Revised: 21/04/2025

Kabul / Accepted: 29/04/2025

ÖZ

Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde gerçekleştirdiği balistik füze denemesi, bölgesel ve küresel düzeyde ciddi yankılar uyandırmıştır. Bu deneme, Çin'in askeri kapasitesini artırma, bölgedeki stratejik üstünlüğünü pekiştirme ve küresel liderlik iddiasını güçlendirme hedeflerinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Füze denemesi, bölgede silahlanma yarışını hızlandırmış, uluslararası hukuk ve normların uygulanabilirliği üzerine yeni tartışmaların kapısını aralamıştır. Çin'in askeri stratejisindeki bu değişim, yalnızca bölgesel güvenlik üzerinde değil, aynı zamanda küresel güç dengeleri üzerinde de etkili olmuştur. Özellikle ABD ve müttefiklerinin Asya-Pasifik bölgesindeki stratejik planlamalarını yeniden gözden geçirmelerine neden olan bu gelişme, uluslararası işbirliği ve rekabet dinamiklerini derinden etkilemiştir. Füze denemesi, Çin'in küresel ölçekte liderlik hedeflerini öne çıkaran ve uluslararası toplumun dikkatini çeken bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu hamle, sadece askeri bir gösteri değil, aynı zamanda uluslararası arenada güç ve nüfuz mücadelesinin önemli bir yansımasıdır. Ayrıca, çalışmanın tartışma bölümünde, Çin'in füze denemeleri; realist yaklaşım çerçevesinde devletlerin güç ve güvenlik arayışlarını, liberal perspektifte uluslararası normlar ve işbirliği mekanizmalarının rolünü ve güç dengesi teorisi kapsamında askeri modernizasyonun küresel güç dağılımı üzerindeki etkilerini ortaya koyarak, mevcut uluslararası sistemdeki dengelerin nasıl yeniden şekillenebileceği tartışılmıştır. Bu bağlamda, Çin'in gerçekleştirdiği hamle, uluslararası sistemin geleceğini belirleyen kritik bir dönüm noktası olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler- Çin, Balistik Füze, Küresel Liderlik, Uluslararası Hukuk

ABSTRACT

China's ballistic missile test in the Asia-Pacific region has caused serious repercussions at the regional and global levels. This test is considered as a part of China's goals of increasing its military capacity, consolidating its strategic superiority in the region and strengthening its claim to global leadership. The missile test accelerated the arms race in the region and opened the door to new debates on the applicability of international law and norms. This change in China's military strategy has had an impact not only on regional security but also on the global balance of power. This development, which caused the US and its allies to reconsider their strategic planning in the Asia-Pacific region, has deeply affected the dynamics of international cooperation and competition. The missile test is considered as a step that highlights China's global leadership ambitions and attracts the attention of the international community. This move is not only a military demonstration, but also an important reflection of the struggle for power and influence in the international arena. Furthermore, in the discussion section of the study, China's missile tests are discussed in terms of how the balances in the current international system may be reshaped.

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: ali.kiriktas.44@hotmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-4209-0094>)

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Kapadokya Üniversitesi, Ürgüp/Nevşehir, Türkiye

by revealing the power and security pursuits of states within the framework of the realist approach, the role of international norms and cooperation mechanisms in the liberal perspective, and the effects of military modernisation on the global distribution of power within the scope of the balance of power theory. In this context, China's move stands out as a critical turning point that determines the future of the international system.

Keywords- China, Ballistic Missile, Global Leadership, International Law

I.GİRİŞ

Son yıllarda küresel ölçekte artan jeopolitik gerilimler ve büyük güç rekabetleri, dünyanın çeşitli bölgelerinde çatışma dinamiklerini tetiklemiş ve bu bağlamda Asya-Pasifik bölgesi, bu gerilimlerin en yoğun yaşandığı coğrafyalardan biri haline gelmiştir. Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde gerçekleştirdiği balistik füze denemeleri, yalnızca askeri kapasite gösterisi olarak değerlendirilmekle kalmamış, aynı zamanda küresel aktörler ve uluslararası kuruluşlar üzerinde stratejik bir mesaj niteliği taşıyan sembolik bir eylem olarak yorumlanmıştır. Bu gelişmeler, bölgesel güvenlik dengelerinde önemli bir dönüşüme yol açmış ve ABD ile müttefiklerini savunma politikalarını yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Çin'in gerçekleştirdiği balistik füze denemeleri, Tayvan Boğazı ve Güney Çin Denizi gibi stratejik öneme sahip bölgelerdeki egemenlik iddialarını pekiştirirken, aynı zamanda bölgesel ve küresel ölçekte güç projeksiyonunu artırma çabasının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu tür eylemler, yalnızca askeri bir güç gösterisi olmanın ötesinde, mevcut uluslararası normlara ve hukuki çerçevelere meydan okuyan bir nitelik taşımakta ve bu durum, uluslararası sistemde önemli bir yankı uyandırmaktadır.

Bu makalede nitel analiz tekniği kullanılmıştır. Çalışma, Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde gerçekleştirdiği füze denemelerinin bölgesel ve küresel güvenlik üzerindeki etkilerini değerlendirmeye odaklanmıştır. Bu bağlamda, literatür taraması yöntemi kullanılarak, konu ile ilgili akademik çalışmalar, uluslararası ilişkiler teorileri, güvenlik politikaları ve askeri stratejilere ilişkin kaynaklar incelenmiştir. Özellikle Çin'in askeri modernizasyonu, balistik füze teknolojileri ve küresel güvenlik dinamikleri üzerine yapılmış mevcut çalışmalar analiz edilerek, tarihsel ve güncel gelişmelerin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmada Çin'in füze stratejisini uluslararası hukuk, güç dengeleri ve bölgesel güvenlik açısından ele almak için çok boyutlu bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu doğrultuda, Çin'in balistik füze denemelerinin uluslararası normlar ve antlaşmalar bağlamında ne tür sonuçlar doğurduğu incelenmiş, özellikle Birleşmiş Milletler, NATO ve ABD gibi küresel aktörlerin tepkileri analiz edilmiştir. Çalışmada ayrıca, Çin'in savunma politikalarının bölgedeki diğer ülkeler üzerindeki etkileri değerlendirilmiş ve Japonya, Güney Kore, Avustralya gibi ülkelerin güvenlik stratejileriyle karşılaştırmalı bir inceleme yapılmıştır. Araştırmada, tarihsel perspektif de dikkate alınarak Çin'in savunma stratejilerinin evrimi ve bu stratejilerin küresel güvenlik dengeleri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çin'in askeri modernizasyon sürecinin 1990'lardan itibaren nasıl bir dönüşüm geçirdiği ve bu dönüşümün günümüzde ne tür politik sonuçlar doğurduğu, mevcut literatür ışığında değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, bölgedeki askeri tatbikatlar, ittifak sistemleri ve diplomatik girişimler bağlamında Çin'in pozisyonu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Makale, Çin'in askeri gelişmelerinin küresel güç dengeleri ve uluslararası yasal çerçeve üzerindeki etkisini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Çin'in füze teknolojisindeki hızlı ilerlemesi ve Asya-Pasifik bölgesinde giderek artan iddialı politikaları, bölgesel güvenlik ve küresel istikrar için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Temel mesele, Çin'in askeri eylemlerinin uluslararası hukuk ve normlar çerçevesinde nasıl dengelenebileceği ve bu eylemlerin küresel güç dinamiklerini nasıl etkileyeceğidir. Füze denemeleri bölgedeki silahlanma yarışını hızlandırmakta, büyük güçler arasındaki rekabeti yoğunlaştırmakta ve uluslararası mekanizmaların bu tür gelişmeleri düzenleme kapasitesini sorgulamaktadır. Araştırmanın ana odağı, Çin'in füze politikalarının bölgesel ve küresel güvenlik üzerindeki etkilerinin nasıl yönetilebileceğini keşfetmektir.

II.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Realizm Teorisi

Realizm, uluslararası ilişkiler disiplininin en eski ve en etkili teorilerinden biridir. Thucydides, Machiavelli ve Hobbes gibi düşünürlerin fikirlerine dayanan realizm, 20. yüzyılda Hans Morgenthau, Kenneth Waltz ve John Mearsheimer gibi teorisyenler tarafından geliştirilmiştir. Realizm, uluslararası politikanın doğasını anlamak için güç, çıkar ve güvenlik kavramlarına odaklanmaktadır (Mearsheimer, 2001, s. 17). Realizm teorisinin temel varsayımları şu şekilde özetlenebilir: Realizme göre, uluslararası sistemin temel aktörleri egemen devletlerdir. Devletler, kendi çıkarlarını korumak ve güvenliklerini sağlamak için hareket ederler (Waltz, 1979: 93). Uluslararası sistem anarşiktir, yani devletlerin üzerinde bir otorite yoktur. Bu durum, devletleri kendi güvenliklerini kendilerinin sağlamasına zorlar (Bull, 1977: 46). Devletler, güvenliklerini sağlamak için güç peşinde koşarlar. Güç, bir devletin diğer devletlere karşı avantaj sağlamasına ve hayatta kalmasına yardımcı olur (Morgenthau, 1948: 25). Bir devletin güvenliğini artırma çabaları, diğer devletlerin güvenliğini tehdit edebilir. Bu durum, devletler arasında güvensizlik ve silahlanma yarışına yol açabilir (Jervis, 1978: 169). Devletlerin temel

amacı hayatta kalmaktır. Devletler, varlıklarını sürdürmek için güç ve güvenlik peşinde koşarlar (Waltz, 1979, 126).

B. Realizm Perspektifinden Çin'in Füze Sistemleri

Çin'in DF-21D, DF-26 ve DF-41 gibi gelişmiş balistik füze sistemlerini geliştirmesi ve test etmesi, realizm teorisinin temel varsayımları çerçevesinde analiz edildiğinde, uluslararası sistemdeki güç dengelerini değiştirme ve ulusal güvenliğini sağlama çabasının bir yansıması olarak görülebilir. Realizm teorisine göre, devletler güvenliklerini sağlamak için güç peşinde koşarlar ve güç dengesi, uluslararası sistemin istikrarını sağlayan önemli bir mekanizmadır. Çin'in füze sistemlerini geliştirmesi, ABD'nin askeri üstünlüğüne karşı bir iç dengeleme çabası olarak yorumlanabilir. İç dengeleme, bir devletin kendi askeri ve ekonomik kapasitesini artırarak güç dengesini sağlamasıdır (Waltz, 1979: 118). Çin, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ABD'nin tek süper güç olarak ortaya çıkmasını ve Asya-Pasifik bölgesindeki askeri varlığını artırmasını bir güvenlik tehdidi olarak algılamıştır. Bu algı, Çin'in askeri modernizasyon programını hızlandırmasına ve özellikle füze teknolojilerine yatırım yapmasına neden olmuştur. DF-21D, DF-26 ve DF-41 füze sistemleri, Çin'in ABD'nin askeri üstünlüğüne karşı dengeleme çabasının somut örnekleridir (Christensen, 2006: 81). DF-21D ve DF-26 füzeleri, özellikle ABD'nin uçak gemilerine ve Guam'daki askeri üslerine karşı tasarlanmıştır. Bu füzeler, Çin'in "erişimi engelleme/alan reddi" (A2/AD) stratejisinin önemli bileşenleridir ve potansiyel bir çatışma durumunda ABD'nin Asya-Pasifik bölgesindeki askeri varlığını sınırlamayı amaçlamaktadır. DF-41 ise, Çin'in stratejik nükleer caydırıcılık kapasitesini artırmayı ve ABD'nin füze savunma sistemlerine karşı etkili bir caydırıcılık sağlamayı amaçlamaktadır (Heginbotham vd., 2017: 145). Realizm teorisine göre, bir devletin güvenliğini artırma çabaları, diğer devletlerin güvenliğini tehdit edebilir ve bu durum, güvenlik ikilemi olarak adlandırılır. Güvenlik ikilemi, devletler arasında güvensizlik ve silahlanma yarışına yol açabilir (Jervis, 1978: 169). Çin'in füze sistemlerini geliştirmesi, ABD ve bölgedeki diğer ülkeler tarafından bir tehdit olarak algılanmış ve bu algı, bölgede bir silahlanma yarışına yol açmıştır. ABD, Çin'in füze tehdidine karşı füze savunma sistemlerini güçlendirmiş ve bölgedeki askeri varlığını artırmıştır. Japonya, Güney Kore ve Avustralya gibi ABD müttefikleri de savunma harcamalarını artırmış ve ABD ile askeri işbirliğini güçlendirmiştir (Glaser, 2011: 89). Bu silahlanma yarışı, güvenlik ikilemi kavramını doğrulamaktadır. Çin, kendi güvenliğini artırmak için füze sistemlerini geliştirirken, bu durum ABD ve müttefiklerinin güvenlik algılarını olumsuz etkilemiş ve onları karşı önlemler almaya itmiştir. Bu karşı önlemler ise, Çin'in güvenlik endişelerini artırmış ve daha fazla silahlanmasına neden olmuştur. Bu kısır döngü, realizm teorisinin öngördüğü güvenlik ikileminin klasik bir örneğidir (Jervis, 1978: 170).

Realizm Perspektifinden Çin'in Füze Sistemlerini özetleyen tablo:

Tablo 1. Asya-Pasifik'te Güvenlik Dinamikleri: Çin'in Füze Sistemlerinin Stratejik ve Teorik Analizi

Teorik Kavramlar	Çin'in Stratejik Hedefleri	Füze Sistemleri ve Roller	Sonuçlar ve Bölgesel Etkiler
Güç Dengesi	ABD'nin askeri üstünlüğünü dengeleme	DF-21D: Uçak gemilerini hedefleme (A2/AD)	ABD'nin füze savunma sistemlerini güçlendirmesi
İç Dengeleme	Ulusal güvenliği sağlama	DF-26: Guam'daki ABD üslerini vurma (çift yetenekli)	Japonya, Güney Kore ve Avustralya'nın savunma harcamalarını artırması
Güvenlik İkilemi	Bölgesel askeri varlığı sınırlama	DF-41: ABD ana karasına nükleer caydırıcılık (MIRV)	Bölgede silahlanma yarışı ve güvenlik rekabeti
Silahlanma Yarışı	Stratejik nükleer caydırıcılık	Tüm sistemler: ABD'nin Asya-Pasifik etkisini zayıflatma	Çin-ABD arasında karşılıklı güvensizlik artışı

Kaynak: (Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.)

C. Liberalizm

Liberalizm, bireysel özgürlük, sınırlı devlet, serbest piyasa ekonomisi ve uluslararası iş birliği gibi temel ilkeler etrafında şekillenen bir siyaset teorisi ve felsefi akımdır. Bu teori, 17. yüzyıldan itibaren Batı düşüncesinde kök salmış ve zaman içinde çeşitli dallara ayrılarak hem iç siyaset hem de uluslararası ilişkiler alanlarında etkili olmuştur.

Klasik liberalizm, Aydınlanma dönemi düşünürlerinin doğal haklar ve toplum sözleşmesi fikirleri üzerine inşa edilmiştir. John Locke, devletin meşruiyetinin bireylerin rızasına dayandığını ve temel görevinin yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarını korumak olduğunu savunmuştur (Locke, 1689: 35). Locke'a göre, bireyler devlete ancak bu hakların güvence altına alınması koşuluyla itaat eder. Ekonomik alanda Adam Smith, devlet müdahalesinin en aza indirgendığı serbest piyasa sistemini savunarak, "görünmez el" metaforuyla bireysel çıkarların toplumsal refahı nasıl artırabileceğini açıklamıştır (Smith, 1776: 294). Smith'in teorisi, klasik liberalizmin ekonomik özgürlük vurgusunu somutlaştırmıştır. 20.yüzyılda liberal teori, sosyal adalet kavramını merkeze alan bir dönüşüm geçirmiştir. John Rawls, "adalet olarak hakkaniyet" teorisinde, toplumsal eşitsizliklerin

ancak en dezavantajlı kesimlerin yararına olması durumunda meşru olduğunu ileri sürmüştür (Rawls, 1971: 26). Rawls'a göre, devlet gelir dağılımında adaleti sağlamakla yükümlüdür. Bu yaklaşım, modern liberalizmin sosyal refah devleti anlayışına teorik bir temel kazandırmıştır.

Liberalizm, uluslararası sistemde iş birliği ve kurumsallaşmanın önemini vurgular. Immanuel Kant, “Sürekli Barış Üzerine” adlı eserinde, cumhuriyetçi devletlerin bir araya gelerek kalıcı barışı tesis edebileceğini ve uluslararası örgütlerin çatışmaları önlemede kritik rol oynayacağını savunmuştur (Kant, 1795: 19). Günümüzde Robert Keohane gibi neoliberal kurumsalcılar, devletlerin karşılıklı bağımlılık nedeniyle uluslararası kurumlar aracılığıyla iş birliği yaptığını ve bu kurumların anarşik sistemde güven artırıcı mekanizmalar sunduğunu iddia etmektedir (Keohane, 1984: 76). Liberalizm, tarihsel süreçte bireysel haklar, ekonomik özgürlükler ve uluslararası iş birliği gibi temalar etrafında evrilmiş çok katmanlı bir teoridir. Klasik ve modern yorumları, devletin rolüne dair farklı vurgular içerse de özgürlük ve insan onurunun merkezinde birleşir. Uluslararası ilişkilerde ise liberalizm, çatışma yerine diyalogun mümkün olduğu optimist bir vizyon sunar.

D. Liberalizm Perspektifinden Çin'in Füze Sistemleri

Çin'in geliştirdiği DF-21D, DF-26 ve DF-41 gibi balistik füze sistemleri, küresel güvenlik dinamiklerini derinden etkilemektedir. Bu bölümde, söz konusu füze sistemlerini uluslararası ilişkilerde liberal teorinin temel varsayımları çerçevesinde analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Liberalizm, devletlerin rasyonel iş birliği, karşılıklı bağımlılık ve uluslararası kurumlar aracılığıyla barışı tesis edebileceğini savunur (Franceschet, 2002). Ancak Çin'in askeri modernizasyonu, bu varsayımlarla örtüşen ve çelişen yönleriyle dikkat çekmiştir.

Çin'in DF-21D, DF-26 ve DF-41 füze sistemleri, liberalizmin devletler arası rasyonel iş birliği, ekonomik karşılıklı bağımlılık ve uluslararası kurumlar aracılığıyla barışın sağlanabileceği öngörülerini ciddi biçimde sorgulayan örneklerdir. Immanuel Kant'ın “ebedi barış” idealine göre, cumhuriyetçi devletlerin çatışma riski azalırken uluslararası örgütler çatışmaları önleyebilir (Kant, 1795: 12); fakat DF-21D gibi sistemlerin geliştirilmesi, Çin'in otoriter yapısının demokratik barış tezini geçersiz kıldığını göstermektedir (Kant, 1795: 18, 22). Robert Keohane'ın neoliberal kurumsalcılık yaklaşımına göre, devletler arasındaki karşılıklı bağımlılık çatışma maliyetlerini artırarak iş birliğini teşvik etse de (Keohane, 1984, s. 76), Çin ile ABD arasında gerçekleşen 600 milyar dolarlık ticaret hacmine rağmen DF-21D'ye yapılan yatırımlar, askeri rekabetin ekonomik bağımlılığı gölgelediğini ortaya koymaktadır (Keohane, 1984: 102; Financial Times, 2021). Ayrıca, DF-21D'nin testlerinin Çin'in BM Güvenlik Konseyi'ndeki veto yetkisi nedeniyle denetlenememesi ve CTBT gibi mekanizmaların etkisiz kalması, uluslararası kurumların otoriter devletlere karşı yetersiz kaldığını gözler önüne sermektedir (Cumhuriyet, 2024: 3).

Ekonomik karşılıklı bağımlılık varsayımına rağmen, DF-21D ve benzeri sistemler ile Tayvan Boğazı'ndaki gerilim, askeri hamlelerin ekonomik ilişkilerin ötesinde bir rekabet ortamı yarattığını ve bu durumun liberal teorinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini işaret etmektedir (Keohane, 1984: 89; Şahin ve Eruçar, 2023: 50; SavunmaTR, 2024: 8). DF-26'nın Guam'ı hedef alması ve BM'nin askeri denetim mekanizmalarının Çin'in veto yetkisi nedeniyle işlevsiz kalması, Keohane'nin “karşılıklı bağımlılık” kavramının Çin'in tek taraflı askeri hamleleri karşısında yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır (Keohane, 1984: 89; Kant, 1795: 22). Buna ek olarak, ABD'nin hipersonik silahlar ve uzay tabanlı savunma sistemleri geliştirme çabaları, Kant'ın “ebedi barış” idealinin aksine bir silahlanma yarışını tetikleyerek demokratik barış tezini zayıflatmaktadır (Kant, 1795, s. 15; Financial Times, 2021; Keohane, 1984: 102).

DF-41'in 15.000 km'yi aşan menzili, MIRV kapasitesi ve mobil fırlatıcılar üzerindeki konuşlandırılabilirliği, Çin'in küresel caydırıcılık stratejisinde merkezi bir rol oynarken liberal teorinin barış ve iş birliği vurgusuyla doğrudan çelişmektedir (Kristensen ve Korda, 2020: 12; Union of Concerned Scientists, 2023: 5). Kant'ın cumhuriyetçi barış tezinin, Çin'in otoriter rejimi ve DF-41 gibi saldırgan silah sistemlerinin varlığı karşısında yetersiz kaldığı; dolayısıyla demokratik barış argümanının Çin-ABD arasındaki güvenlik ikilemini açıklamada yetersiz olduğu görülmektedir (Kant, 1795: 15; Doyle, 1986: 23). Neoliberal kurumsalcılık, uluslararası kurumların güven inşasına katkıda bulunacağını iddia etse de DF-41'in geliştirilmesi Çin'in Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (NPT) gibi mekanizmalara yönelik şeffaflık eksikliği ve BM Güvenlik Konseyi'ndeki veto yetkisinin denetim işlevini engellemesiyle sorgulanmaktadır (Kristensen ve Korda, 2020 18; Keohane ve Nye, 1977: 28). Ayrıca, Çin-ABD arasındaki artan ticaret hacmine rağmen DF-41 gibi sistemlerin askeri rekabeti derinleştirerek Tayvan Boğazı ve Güney Çin Denizi'ndeki gerilimleri artırması, mevcut uluslararası güvenlik ortamında nükleer caydırıcılık mekanizmasının öngörülen istikrarı sağlayamadığını göstermektedir (USTR, 2023; Ross, 2022: 34; Waltz, 2012: 5). Çin'in Şanghay İş Birliği Örgütü (SCO) gibi çok taraflı platformlardaki aktif rolü, liberalizmin çok taraflılık ilkesini kısmen desteklese de DF-41'in yarattığı asimetrik tehdidin dengelenmesinde yeterli olamayarak liberal teorinin askeri dinamikleri ve otoriter aktörleri kapsama noktasında revizyona muhtaç olduğunu ortaya koymaktadır (Yuan, 2020: 52).

Sonuç olarak, Çin'in geliştirilen füze sistemleri, liberalizmin temel varsayımları olan devletler arası iş birliği, ekonomik karşılıklı bağımlılık ve uluslararası kurumlar aracılığıyla barışın sağlanabileceği öngörülerini,

Çin'in otoriter rejimi ve agresif askeri stratejileri karşısında yetersiz bırakmakta; ayrıca BM gibi uluslararası kurumların veto yetkisi gibi yapısal aksaklıkları nedeniyle askeri rekabet dinamiklerini kontrol etmede yetersiz kalması, liberal teorinin günümüz uluslararası güvenlik ortamına uyarlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır (Keohane, 1984: 76-102; Kant, 1795: 12-22; Financial Times, 2021; Cumhuriyet, 2024: 3; Şahin ve Eruçar, 2023: 50; SavunmaTR, 2024: 8; SavunmaSanayiST, 2022: 15; Kristensen ve Korda, 2020 12, 18; Union of Concerned Scientists, 2023: 5; Doyle, 1986: 23; Keohane ve Nye, 1977: 28; USTR, 2023; Ross, 2022: 34; Waltz, 2012: 5; Yuan, 2020: 52).

Liberalizm Perspektifinden Çin'in Füze Sistemlerini özetleyen tablo:

Tablo 2. Çin'in Füze Stratejisi Karşısında Liberal Teorinin Sınırları

Füze Sistemi	Liberal Varsayım	Çin Uygulaması	Sonuç
DF-21D	-Ekonomik karşılıklı bağımlılık çatışmayı azaltır -Uluslararası kurumlar barışı sağlar	-ABD-Çin ticaretine rağmen askeri rekabet sürüyor -Çin'in BM'deki veto yetkisi nedeniyle denetim yetersiz	-Ekonomik ilişkiler askeri gerginliği engellemiyor -Kurumlar otoriter devletler karşısında işlevsiz
DF-26	-Uluslararası iş birliği çatışmaları önler -Kurumlar denetim mekanizmaları oluşturur	-Guam'ı hedef almasıyla güç politikası öne çıkıyor -BM ve CTBT etkisiz, denetim sağlanamıyor	-Güvenlik politikası iş birliğini ikinci plana atıyor -Uluslararası hukuk uygulamada zayıf kalıyor
DF-41	-Cumhuriyetçi/demokratik barış çatışma riskini azaltır -Uluslararası şeffaflık ve denetim mekanizmaları işler -Çok taraflılık barışı teşvik eder	-Çin'in otoriter yapısı ve silahlanma stratejisi -NPT'ye şeffaflık katılım eksik, veto engeli mevcut -SCO gibi platformlara rağmen askeri tehdit artıyor	-Demokratik barış tezi Çin örneğinde geçersiz -Şeffaflık eksikliği güvensizliği artırıyor -Çok taraflı yapı asimetrik tehditleri dengeleyemiyor

Kaynak: (Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.)

E. Güç Dengesi Teorisi

Güç dengesi teorisi, uluslararası ilişkiler disiplininde devletlerin güç dağılımını dengelemek için izledikleri stratejileri açıklayan temel yaklaşımlardan biridir. Bu teoriye göre, devletler tek bir aktörün hegemonik güç elde etmesini engellemek amacıyla ittifaklar kurar veya mevcut güç yapısını değiştirecek adımlar atar (Morgenthau, 1948: 125). Teorinin kökenleri, Westphalia sisteminin oluşumuna kadar uzanır; ancak modern anlamda 18. ve 19. yüzyıl Avrupa diplomasisi örnekleri üzerinden şekillenmiştir (Claude, 1962: 43).

Güç dengesi mekanizmaları, genellikle "dengeleme" (balancing) ve "güce katılma" (bandwagoning) stratejileri üzerinden analiz edilir. Dengeleme, zayıf devletlerin güçlü bir devlete karşı koalisyon oluşturmasını ifade ederken, güce katılma stratejisi daha ziyade güçlü aktörün yanında yer alma eğilimini yansıtır (Waltz, 1979: 118). Örneğin, Napolyon Savaşları sırasında Avrupalı devletlerin Fransa'ya karşı oluşturduğu koalisyon, klasik bir dengeleme örneği olarak kabul edilir (Gulick, 1955: 62). Teori, Soğuk Savaş döneminde de iki kutuplu sistem içinde yeniden yorumlanmıştır. ABD ve SSCB arasındaki nükleer silahlanma yarışı ve bölgesel ittifaklar (NATO ve Varşova Paktı), güç dengesinin küresel ölçekte nasıl işlediğini göstermiştir (Waltz, 1979: 71). Ancak bu dönemde dengeleme davranışı, askeri harcamalar ve vekalet savaşları gibi dolaylı yöntemlerle sürdürülmüştür (Mearsheimer, 2001: 156).

Güç dengesi teorisi, eleştirel yaklaşımlar tarafından da sorgulanmıştır. Özellikle yapısalcı teoriler, devletlerin rasyonel aktörler olduğu varsayımını reddederek, güç dengelerinin kültürel ve tarihsel bağlamlarla şekillendiğini savunmuştur (Wendt, 1992: 73). Ayrıca, küreselleşme ve çok uluslu şirketlerin yükselişi gibi faktörlerin devlet merkezli denge mekanizmalarını zayıflatığı iddia edilmiştir (Keohane & Nye, 1977: 24).

Günümüzde ise Çin'in yükselişi ve ABD'nin Asya-Pasifik politikaları, güç dengesi teorisinin modern bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, Güney Çin Denizi'ndeki gerilimler ve Hindistan-Japonya-Avustralya gibi ülkelerin stratejik iş birlikleri, teorinin hâlâ geçerliliğini koruduğunu göstermektedir (Mearsheimer, 2001, s. 211). Ancak siber savaş ve ekonomik bağımlılık gibi yeni olgular, dengeleme stratejilerinin kapsamını genişletmiştir (Schroeder, 1994: 134). Güç dengesi teorisi uluslararası sistemin dinamiklerini anlamak için kritik bir araç olmayı sürdürmektedir. Ancak teori, devlet dışı aktörlerin artan etkisi ve asimetrik tehditler karşısında yeni kavramsal düzenlemelere ihtiyaç duymaktadır.

F. Çin'in DF-21D, DF-26 ve DF-41 Füze Sistemlerinin Güç Dengesi Teorisi ile İlişkisi

Çin'in geliştirdiği füze sistemleri, uluslararası ilişkilerde güç dengesi teorisinin temel mekanizmalarını yansıtan stratejik araçlar olarak öne çıkmaktadır. Bu sistemler, Çin'in bölgesel ve küresel ölçekte hegemonik bir gücün ortaya çıkmasını engellemek amacıyla içsel ve dışsal dengeleme stratejilerini nasıl uyguladığını somutlaştırmaktadır (Waltz, 1979: 121). Özellikle ABD'nin Asya-Pasifik'teki askeri üstünlüğüne karşı geliştirilen bu kabiliyetler, güç dengesi teorisinin “devletlerin güvenliklerini sağlamak için güç dağılımını manipüle etme” prensibiyle doğrudan örtüşmektedir (Mearsheimer, 2021: 48).

Çin'in füze sistemlerinin stratejik rolü, dışsal dengeleme (external balancing) kavramıyla açıklanabilir. Bu kapsamda, Çin, ABD'nin bölgedeki askeri varlığını dengelemek için doğrudan ittifaklar kurmak yerine, asimetrik teknolojik yeteneklerini kullanarak rakip gücün operasyonel alanını sınırlandırmayı hedeflemiştir (Fravel, 2019, s. 34). Bu yaklaşım, güç dengesi teorisinin “bağımsız hareket etme” vurgusunu destekler; zira devletler, güç dağılımını değiştirmek için dış aktörlere bağımlılık yerine kendi kapasitelerini önceliklendirir (Paul, 2018: 89).

Diğer yandan, içsel dengeleme (internal balancing) mekanizması, Çin'in nükleer ve konvansiyonel caydırıcılık kabiliyetlerini geliştirmesiyle ilişkilidir. Bu sistemler, Çin'in diğer büyük güçler karşısında askeri açıdan “kabul edilemez zarar verme” kapasitesini artırarak, güç asimetrisini minimize etmesine olanak tanımıştır. Bu durum, güç dengesi teorisinin “güç dağılımının istikrarı” argümanını desteklerken, nükleer caydırıcılığın çatışma riskini azalttığı tezini de güçlendirmektedir (Jervis, 1978: 172). Ancak bu stratejiler, güç dengesi teorisinin sınırlılıklarını da ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, Çin'in füze teknolojisindeki ilerlemeler, ABD'nin askeri yatırımlarını hızlandırarak bir güvenlik ikilemi (security dilemma) yaratmış ve karşılıklı şüpheyi derinleştirmiştir (Talmadge, 2023: 32). Bu dinamik, devletlerin güç kazanımlarının istemeden gerilimi tırmandırabileceğine dair teorik uyarıları doğrulamaktadır (Jervis, 1978: 169). Ayrıca, Çin'in füze sistemlerinin belirsiz doktriner kullanımı, kriz durumlarında yanlış algılamalara yol açarak istikrarsızlık riskini artırabilir.

Güç dengesi teorisi bağlamında Çin'in bu hamleleri, çok kutuplu bir sisteme geçiş sürecinde yeni bir denge arayışını yansıtmaktadır. Çin, teknolojik üstünlüğü bir denge unsuru olarak kullanarak, ABD'nin küresel askeri hegemonyasını zayıflatmayı ve kendi bölgesel etki alanını korumayı hedeflemektedir (Paul, 2018: 102). Bu durum, teorisinin “güç dağılımının dinamikleri” odaklı analizlerinin geçerliliğini koruduğunu gösterirken, teknolojik gelişmelerin teorik çerçeveye entegre edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Güç dengesi perspektifinden Çin'in Füze Sistemlerini özetleyen tablo:

Tablo 3. Çin'in Füze Sistemleri Bağlamında Güç Dengesi Stratejileri ve Teorik Yansımaları

Füze Sistemi	Güç Dengesi Mekanizması	Stratejik Amaç	Teorik Kavram	Etki/Değerlendirme
DF-21D ve DF-26	Dışsal Dengeleme	ABD'nin Asya-Pasifik'teki askeri üstünlüğünü sınırlama	Asimetrik yetenekler, operasyonel alan kontrolü	ABD'nin askeri yatırımlarını hızlandırması; güvenlik ikilemi ve karşılıklı şüphe artışı
DF-41	İçsel Dengeleme	Nükleer ve konvansiyonel caydırıcılık kapasitesini artırma	Kabul edilemez zarar verme yeteneği, güç asimetrisinin minimize edilmesi	Çatışma riskinin teorik olarak azalması; istikrar argümanının desteklenmesi
Tüm Sistemler	İçsel/Dışsal Dengeleme	Hegemonik güç oluşumunu engelleme, bölgesel etki alanını koruma	Çok kutuplu sistem dinamikleri, teknolojik üstünlük ile denge sağlama	ABD'nin küresel hegemonyasının zayıflaması; teknolojinin teoriye entegrasyon ihtiyacı
Genel Değerlendirme	Dengeli Güç Dağılımı	Çok kutuplu sisteme geçiş sürecinde denge arayışı	Güç dağılımının manipülasyonu, dinamik istikrarsızlık riski	Belirsiz doktriner kullanımın krizlerde yanlış algılamaya yol açma potansiyeli

Kaynak: (Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.)

III.ÇİN'İN ASKERİ GELİŞİMİ VE FÜZE TEKNOLOJİLERİ

Çin Halk Cumhuriyeti, 1990'ların sonlarından itibaren kapsamlı bir askeri modernizasyon sürecine girmiş ve bu doğrultuda savunma harcamalarını önemli ölçüde artırmıştır (Yorulmaz, 2021: 690). Bu modernizasyon stratejisi, kara, deniz, hava ve uzay kuvvetlerinin entegre bir şekilde geliştirilmesine dayanmakta olup, bölgesel savunma kapasitelerinin güçlendirilmesi ve küresel ölçekte bir güç olma hedeflerini içermektedir. Çin Halk Kurtuluş Ordusu (PLA), “aktif savunma” doktrini çerçevesinde, modern savaş dinamiklerine uyum sağlayabilecek ileri teknolojilere yönelik yatırımlarını sürdürmektedir (Yılmaz, 2016: 163). Bu kapsamda, yeni nesil savaş gemileri, stealth savaş uçakları ve gelişmiş insansız hava araçları gibi sistemler geliştirilmiştir. Çin'in askeri alandaki bu hızlı ilerlemesi, özellikle Asya-Pasifik bölgesinde, ABD ve müttefiklerini askeri stratejilerini

yeniden değerlendirmeye zorlamaktadır (Tokatlı, 2023: 472; Aronstein ve Piccirillo, 1997; Ardil, 2021).

Çin'in askeri modernizasyon süreci, bölgesel güvenlikteki rolünü pekiştirmek ve Tayvan, Güney Çin Denizi gibi stratejik öneme sahip coğrafyalardaki çıkarlarını korumaya yönelik hedeflerle şekillenmektedir. Özellikle Tayvan Boğazı'nda olası bir çatışma senaryosuna hazırlık amacıyla, PLA bu bölgede kapsamlı askeri tatbikatlar gerçekleştirmiş ve stratejik füze sistemlerini bu hedef doğrultusunda modernize etmiştir (Kişi, 2023: 33). Ayrıca, Çin'in bölgesel caydırıcılık kapasitesini artırmaya yönelik adımları, Japonya, Güney Kore ve Hindistan gibi komşu ülkeler üzerinde stratejik bir baskı unsuru oluşturmaktadır (Keyvan, 2023: 296-297).

Çin, Asya-Pasifik bölgesindeki askeri varlığını artırarak bölgesel bir caydırıcılık unsuru olmayı hedeflemektedir. Güney Çin Denizi'nde inşa ettiği askeri üsler, Tayvan Boğazı'ndaki tatbikatlar ve füze fırlatma faaliyetleri, bu hedef doğrultusunda atılan önemli adımlar arasında yer almaktadır. "Aktif savunma" doktrini çerçevesinde, PLA hem bölgesel tehditleri önlemeyi hem de stratejik üstünlük sağlamayı amaçlamaktadır (Kasım, 2024: 32). Tayvan ve Güney Çin Denizi üzerindeki egemenlik iddiaları, Çin'in bölgesel güvenlik politikalarının merkezinde yer almakta ve bu durum uluslararası ilişkilerde önemli bir gerilim kaynağı oluşturmaktadır (Babahanoglu, 2024: 361-362).

Çin'in askeri modernizasyon hedefleri, yalnızca bölgesel güvenliği sağlamakla sınırlı olmayıp, küresel ölçekte etkisini artırmayı da kapsamaktadır. ABD ve Rusya gibi küresel güçlerle rekabet edebilmek amacıyla, Çin stratejik caydırıcılık yeteneklerini geliştirmeye büyük önem vermektedir. Bu kapsamda, kıtalararası balistik füze kapasitesinin artırılması ve hipersonik füze programlarına yönelik yatırımlar, Çin'in küresel güç olma stratejisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Çevirme ve Asal, 2024: 12-13). Ayrıca, PLA yabancı ülkelerde lojistik üsler kurarak küresel erişimini genişletmeye çalışmaktadır. Bu stratejinin somut bir örneği, Afrika'da Cibuti'de kurulan askeri üstür.

Çin'in askeri modernizasyon programı, teknoloji ve yenilikçiliğe dayalı bir yaklaşımı benimsemektedir. Yapay zekâ, siber güvenlik ve insansız araçlar gibi alanlarda yapılan yatırımlar, PLA'nın modern savaş koşullarına uyum sağlama kapasitesini artırmaktadır. Bunun yanı sıra, uzay tabanlı sistemler ve uydu teknolojileri üzerine yapılan çalışmalar, Çin'in küresel istihbarat ve gözetleme kapasitesini genişletmektedir (Şebin ve Akbaş, 2024: 79-80). Bu teknolojik yenilikler, Çin'in savunma kapasitesini artırmanın ötesinde, uluslararası arenada teknolojik üstünlük sağlama çabasını da yansıtmaktadır (Fravel, 2019: 112). Örneğin, insansız hava araçları ve otonom sistemler üzerindeki gelişmeler, PLA'nın operasyonel esnekliğini artırırken, siber savaş yetenekleri ulusal güvenlik stratejisinin merkezine yerleşmiştir. Bu kapsamda, Çin'in askeri-teknolojik yatırımlarının bölgesel ve küresel güç dengesini yeniden şekillendirme potansiyeli analistler tarafından vurgulanmaktadır (Kania, 2020).

Çin'in askeri modernizasyon süreci, yalnızca savunma politikaları açısından değil, aynı zamanda ekonomik etkileri açısından da büyük önem taşımaktadır. Savunma sanayiindeki ilerlemeler, yerli teknoloji üretimini artırmış ve Çin'i küresel bir savunma ürünleri ihracatçısı haline getirmiştir. Örneğin, 2023 yılında Çin'in savunma ihracatının %15 artarak 10 milyar doları aşması, bu sektörün ekonomideki büyüme hızını yansıtmaktadır. Özellikle, Çin yapımı savaş uçakları (örneğin, J-20 stealth fighter), denizaltılar (Type 039B Yuan sınıfı) ve füze sistemleri (HQ-9 hava savunma sistemi), uluslararası pazarda büyük ilgi görmektedir. Pakistan'ın 2022'de Çin'den 50 adet JF-17 Thunder savaş uçakları satın alması, bu ürünlerin gelişmekte olan ülkeler arasında popülerliğini göstermektedir. Bu durum, Çin ekonomisine önemli bir katkı sağlarken (2023'te savunma sanayii GSYİH'nin %1,5'ini oluşturmuştur), aynı zamanda ülkenin stratejik bağımsızlığını da güçlendirmektedir. Örneğin, Çin'in Türkiye ve Suudi Arabistan'a HQ-9 füze sistemleri satışı, Batılı rakiplere alternatif oluşturarak küresel pazarda rekabeti artırmıştır (O'Rourke, 2024).

A. Askeri Modernizasyon ve PLA'nın Gelişimi

Çin Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) ekonomik reformlarla beraber 1978 yılında modernizasyon sürecini başlatmıştır (Kaya, 2024: 161). "Barışçıl Kalkınma" üzerine inşa edilen bu süreç Deng'in ekonomik küresel çıkarlarını koruyabilmesi için askeri büyümede dahil edilmiştir (Doğan ve Nebican, 2024: 323). Bu anlayış Çin'in 1990-2020 yılları arasında savunma giderlerini düzenli bir şekilde artırmıştır. Bu durum Çin'in dünya 'da ikinci en büyük savunma bütçesine sahip olmasını sağlamıştır. Böylece PLA modernizasyonu yeni teknolojik sistemlerine yatırım yapılmasına başlanmıştır.

Modernizasyon kapsamında PLA'nın önem verdiği üç ana hedef vardır;

Bölgesel caydırıcılık ve savunma kapasitesini güçlendirmek; Doğu Asya ve Güney Çin denizinde Çin, ABD güçlerine ve müttefiklerine karşı dengeleyici bir güç olma peşindedir. Bu yüzden Çin bu bölgelerde askeri varlığını artırmaktadır.

Küresel stratejik çıkarlarını korumak: Son yıllarda Çin, ekonomik ve politik anlamda önemli bir güç elde etmiştir. Artan ekonomik ve politik gücü korumak için deniz aşırı çıkarlarını savunabilecek bir ordu geliştirmeyi düşünmektedir.

Teknolojik üstünlüğü sağlamak: Çin teknolojik anlamda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Özellikle, siber savaş, yapay zekâ, balistik füze sistemleri ve uzay teknolojilerinde ilerleme sağlamıştır. (Zhao ve Stefanovich, 2023; Thiele, 2021)

Çin'in askeri modernizasyon sürecinde gerçekleştirdiği füze denemesini, yalnızca teknolojik bir ilerleme değil aynı zamanda stratejik bir güç gösterisi olarak değerlendirilmektedir. Bu hamle; Çin'in bölgesel ve küresel arenada liderlik iddiasını pekiştirme, mevcut güvenlik ortamına meydan okuma ve uluslararası arenada yeni bir statü talep etme amacı taşımaktadır. Çin, füze teknolojisindeki ilerlemelerle hem askeri kapasitesini artırmakta hem de rakipleri üzerinde caydırıcı bir etki yaratmaktadır.

B. Balistik Füze Teknolojisindeki Gelişmeler

Balistik füze teknolojisindeki ilerleme Çin'i ön plana çıkarmış özellikle askeri teknolojisindeki ilerleme dikkat çeken önemli gelişmeler arasındadır. Çin, füze teknolojisini geliştirirken uzun vadeli stratejik hedefler belirlemiştir. Bunun sonucunda Çin sağladığı başarıyla bölgesel ve küresel güç dengelerini değiştirmeye başlamıştır. "Anti-acces/area denial" (A2/AD) stratejisi Çin'in balistik füze programının önemli bir parçası haline gelmiştir. A2/AD stratejisi ABD ve müttefiklerinin askeri müdahalelerini püskürtmek ve sınırlamak için ortaya atılan bir doktrindir. Anti-Access/Area Denial (A2/AD) stratejisi, bir düşmanın belirli bir coğrafi bölgeye girmesini veya bu bölgede hareket kabiliyetini kısıtlamayı hedefleyen askeri bir yaklaşımdır. Bu strateji, geleneksel olarak hava, deniz ve kara unsurlarını entegre ederek düşmanın bölgeye erişimini engellemek veya operasyonel etkinliğini azaltmak için tasarlanmıştır. A2/AD sistemleri genellikle uzun menzilli füzeler, deniz mayınları, hava savunma sistemleri, siber savaş yetenekleri ve elektronik harp araçları gibi teknolojileri içerir (Krepinevich, 2010: 45). Özellikle Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki varlığını güçlendirmek için geliştirdiği "savunma zinciri" ve Rusya'nın Kırım'da konuşlandığı S-400 hava savunma sistemleri, bu stratejinin modern uygulamalarına örnektir (Sarıaslan, 2019). A2/AD'nin temel amacı, düşmanın kritik alanlara yaklaşmasını önleyerek dost birliklerin hareket serbestisini korumaktır. Bu strateji, asimetrik savaş senaryolarında zayıf tarafın güçlü bir düşmana karşı koyabilmesini sağlar. Örneğin, İran'ın Hürmüz Boğazı'ndaki deniz mayınları ve hızlı saldırı botları, bölgesel bir A2/AD kabiliyeti olarak değerlendirilir (Work, 2015). Ancak A2/AD sistemleri, yüksek maliyetleri ve karmaşık lojistik gereksinimleri nedeniyle eleştirilere maruz kalmaktadır. Ayrıca, düşmanın hipersonik silahlar veya insansız hava araçları gibi gelişmiş teknolojilerle bu savunmaları aşma riski, stratejinin sürdürülebilirliğini sorgulatmaktadır (Department of Defense, 2022: 114).

ABD ve NATO, A2/AD tehditlerine karşı "Üçüncü Offset Stratejisi" gibi konseptler geliştirmiştir. Bu yaklaşım, yapay zekâ, otonom sistemler ve uzay tabanlı sensörler gibi teknolojilere odaklanarak geleneksel A2/AD sistemlerini etkisiz hale getirmeyi amaçlar (Work, 2015). Buna karşılık, Çin ve Rusya gibi devletler, A2/AD yeteneklerini hibrit savaş taktikleriyle birleştirerek bölgesel hakimiyetlerini pekiştirmeye devam etmektedir. Özellikle siber saldırılar ve elektronik harp, A2/AD'nin modern savaş alanındaki rolünü genişletmiştir (Türkeş, 2021: 24). A2/AD stratejisi, güç dengesini değiştiren ve çatışma dinamiklerini yeniden şekillendiren kritik bir askeri araçtır. Teknolojik gelişmeler ve küresel gerilimler arttıkça, bu stratejinin evrimi ve karşı tedbirlerin etkinliği, uluslararası güvenlik politikalarının merkezinde yer alacaktır.

ABD ve Çin'in A2/AD Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi:

Bu tablo, ABD ve Çin'in A2/AD yaklaşımlarını stratejik odak, teknolojik yetenekler, askeri altyapı, ittifaklar ve jeopolitik hedefler başlıklarında karşılaştırmaktadır.

Tablo 4. ABD-Çin Stratejik Rekabetinde Askeri ve Teknolojik Karşılaştırma

Kriter	ABD	Çin
Stratejik Odak	A2/AD tehditlerini etkisiz hale getirmek için teknolojiye dayalı karşı stratejiler (ör. Üçüncü Offset Stratejisi).	Bölgesel erişimi engellemek ve ABD'nin müdahalesini caydırmak.
Teknoloji	Yapay zekâ, otonom sistemler, hipersonik füzeler (MAKO), uzay tabanlı sensörler.	DF-21D/DF-26 balistik füzeler ("uçak gemisi avcıları"), HQ-9/S-400 hava savunma sistemleri, elektronik harp.
Askeri Altyapı	Çoklu alan entegrasyonu (JADC2), uçak gemisi grupları, F-35/F-22 gibi 5. nesil savaş uçakları.	Güney Çin Denizi'ndeki yapay adalar, Type 055 destroyers, J-20 savaş uçakları, denizaltılar.
İttifaklar ve İş Birlikleri	NATO, Japonya, Avustralya ile ortak savunma anlaşmaları; ASEAN ülkelerinde askeri varlık.	Rusya ile askeri-teknolojik iş birliği; Güney Çin Denizi'ndeki bölgesel devletler üzerinde ekonomik/diplomatik baskı.

Jeopolitik Hedefler	Küresel güç projeksiyonunu korumak; Çin'in A2/AD "kabuğunu" delmek.	Asya-Pasifik'te bölgesel hakimiyet, Tayvan ve Güney Çin Denizi'nde kontrol.

Kaynak: (Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Çin'in geliştirdiği önemli balistik füze sistemlerinin özellikleri şunlardır;

DF-21D (Dong Feng-21D): ABD'nin pasifikte yer alan uçak gemilerini tehdit eden bu füze, dünyada ilk karadan karaya olan anti gemi balistik füzesi olmuştur (Yılmaz, 2014: 5). DF-21D, dünyanın ilk operasyonel anti-gemi balistik füzesi (ASBM) olarak bilinmektedir. DF-21D, orta menzilli bir balistik füzedir ve özellikle uçak gemileri gibi büyük deniz hedeflerine karşı tasarlanmıştır. Füzenin menzili yaklaşık 1.500-kilometre olarak tahmin edilmektedir ve bu menzil, Çin'in kıyılarından Batı Pasifik'teki ABD donanma unsurlarına ulaşmasına olanak tanımaktadır (Lewis, 2017, s. 31). Örneğin, 2015 yılında yapılan bir testte DF-21D'nin hareket halindeki bir hedef gemiyi vurma yeteneği, Çin'in deniz kontrol stratejisini güçlendirmiştir (Erickson, 2017: 73).

DF-21D'nin en önemli özelliklerinden biri, terminal safhasında manevra yapabilme ve hareketli hedefleri vurabilme yeteneğidir. Füze, yüksek hızda (Mach 10-12) hareket eder ve bu hız, mevcut füze savunma sistemlerinin etkisini azaltır. Ayrıca, füze konvansiyonel veya nükleer savaş başlığı taşıyabilir, ancak genellikle konvansiyonel savaş başlığı ile donatıldığı düşünülmektedir. DF-21D, Çin'in "erişimi engelleme/alan reddi" (A2/AD) stratejisinin önemli bir bileşenidir. Bu strateji, potansiyel bir çatışma durumunda ABD'nin Asya-Pasifik bölgesindeki askeri varlığını sınırlamayı amaçlamaktadır. DF-21D, ABD uçak gemilerini Çin'in kıyılarından uzak tutmak için tasarlanmıştır ve bu nedenle "uçak gemisi katili" olarak da adlandırılmaktadır (Yoshihara ve Holmes, 2010, s. 83).

DF-26 (Dong Feng-26): Çin'in geliştirdiği orta menzilli bir balistik füzedir ve "Guam Katili" olarak da bilinmektedir, çünkü menzili (yaklaşık 4.000 kilometre) Guam'daki ABD askeri üslerine ulaşmasına olanak tanımaktadır. DF-26, hem konvansiyonel hem de nükleer savaş başlıkları taşıyabilir ve bu özelliği, füzeyi "çift yetenekli" bir sistem haline getirmektedir (Kristensen ve Korda, 2020: 442). DF-26, DF-21D'nin geliştirilmiş bir versiyonu olarak düşünülebilir ve benzer şekilde, terminal safhasında manevra yapabilme ve hareketli hedefleri vurabilme yeteneğine sahiptir. Füze, hem kara hem de deniz hedeflerine karşı kullanılabilir ve bu çok yönlülük, Çin'in askeri planlamacılarına önemli bir esneklik sağlamaktadır (Missile Defense Project, 2020: 3). DF-26'nın en önemli özelliklerinden biri, hızlı bir şekilde konvansiyonel ve nükleer savaş başlıkları arasında geçiş yapabilme yeteneğidir. Bu özellik, kriz durumlarında Çin'in caydırıcılık kapasitesini artırmaktadır. Ayrıca, füzenin mobil fırlatma platformları kullanması, füzenin hayatta kalma olasılığını artırmakta ve düşman saldırılarına karşı savunmasızlığını azaltmaktadır (Cordesman ve Kendall, 2016: 56). Bu füzeler nükleer ve konvansiyonel savaş başlıkları taşıyabilmektedir. Bölgesel caydırıcılık bakımından Çin'in kapasitesini önemli derecede artırmıştır (Islam, 2019: 106). 2018'de Çin'in bu füzeyi Guam'daki ABD üslerini hedef alacak şekilde konuşlandırması, bölgesel caydırıcılık kapasitesini belirginleştirmiştir (Fravel, 2019: 158).

DF-41 (Dong Feng- 41): Çin'in geliştirdiği kıtalararası balistik füzedir (ICBM) ve ülkenin en gelişmiş stratejik nükleer silahı olarak kabul edilmektedir. Çoklu savaş başlıkları taşımasının yanı sıra ABD ana karasını vurabilecek bir potansiyele sahiptir (Sarı, 2024: 16). Füzenin menzili yaklaşık 12.000-15.000-kilometre olarak tahmin edilmektedir ve bu menzil, Çin'in dünyanın herhangi bir noktasına (Antarktika hariç) nükleer saldırı düzenlemesine olanak tanımaktadır (Kristensen ve Korda, 2020: 443). DF-41, çoklu bağımsız hedefleme yeteneğine sahip yeniden giriş araçları (MIRV) taşıyabilir ve bu özellik, füzenin tek bir fırlatmayla birden fazla hedefi vurabilmesini sağlar. Füzenin 6-10 arasında bağımsız nükleer savaş başlığı taşıyabileceği tahmin edilmektedir. Ayrıca, füze mobil fırlatma platformları ve silolarda konuşlandırılabilir, bu da füzenin hayatta kalma olasılığını artırır (Missile Defense Project, 2021: 5). DF-41, Çin'in nükleer caydırıcılık stratejisinin temel taşıdır ve ülkenin "güvenilir minimum caydırıcılık" doktrininin bir parçasıdır. Bu doktrin, Çin'in nükleer saldırıya uğraması durumunda misilleme yapabilme yeteneğini korumayı amaçlamaktadır. DF-41'in geliştirilmesi, Çin'in ABD'nin füze savunma sistemlerine karşı caydırıcılık kapasitesini artırma çabasının bir parçası olarak görülebilir (Heginbotham vd., 2017, s. 142). Bu füze sistemlerine bakıldığında teknolojik anlamda Çin'in savunma stratejisinde önemli bir değişimin olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda Çin bölgesel olmaktan ziyade küresel askeri güç olarak konumlandırılabilir. Bu bağlamda Çin askeri üstünlüğünü pekiştirmek için balistik füze teknolojilerini tasarlamıştır.

Çin'in balistik füze sistemlerini özetleyen tablo:

Tablo 5. DF-21D, DF-26 ve DF-41 Füze Sistemlerinin Karşılaştırmalı Analizi

Füze	Takma Ad	Menzil	Savaş Başlığı	Kritik Özellikler	Stratejik Amaç	Menzil
DF-21D	Uçak Gemisi Katili	Orta Menzilli Balistik Füze	1.500 km	Konvansiyonel/Nükleer	- Terminal manevra kabiliyeti - Mach 10-12	ABD uçak gemilerini Pasifik'te uzak tutma (A2/AD)

					hız - Mobil hedef vurma	
DF-26	Guam Katili	Orta Menzilli Balistik Füze	4.000 km	Konvansiyonel/Nükleer	- Çift görevli (kara/deniz) - Hızlı savaş başlığı değişimi - Mobil fırlatma	Guam'daki ABD üslerini hedefleme
DF-41	-	Kıtalararası Balistik Füze	12.000-15.000 km	Nükleer (MIRV, 6-10)	- MIRV teknolojisi - Mobil/silo konuşlandırma - Küresel erişim	ABD ana karasına nükleer caydırıcılık

Kaynak: (Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.)

C.Füze Denemelerinin Stratejik ve Teknolojik Anlamı

Çin'in 40 yıl aradan sonra gerçekleştirdiği füze denemesi, bölgesel ve küresel güvenlik parametrelerinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu deneme, Çin'in askeri kapasitesini modernize etme ve stratejik caydırıcılık kabiliyetini pekiştirme hedefini yansıtmaktadır. Özellikle Asya-Pasifik bölgesinde artan gerilimler bağlamında, Çin'in bu hamlesi, ABD'nin bölgedeki askeri varlığına ve müttefiklerine karşı dengelenmesi zor bir güç projeksiyonu oluşturmuştur. Denemenin sembolik anlamı, Çin'in "anti-access/area denial" (A2/AD) stratejisinin operasyonel boyutunu somutlaştırması ve deniz aşırı operasyonel erişimini güvence altına alma niyetini ortaya koymasındır. Fisher (2008: 558-559) bu tür denemelerin Çin'in bölgesel hegemonya iddialarını desteklediğini ve mevcut güç dengesini yeniden şekillendirdiğini vurgulamaktadır.

Teknolojik açıdan bakıldığında, deneme sadece balistik füze sistemlerinin gelişmişliğini değil, aynı zamanda uzay tabanlı istihbarat, gözetleme ve keşif (ISR) sistemleri ile yapay zekâ (AI) entegrasyonunu test etme amacı taşımaktadır. Çin Savunma Bakanlığı'nın açıklamalarına göre, yapay zekâ destekli algoritmalar, füze tehditlerinin tespit süresini 15 saniyeye kadar düşürmüş ve bu da reaksiyon sürelerinde kritik bir iyileşme sağlamıştır (TRT, 2022). Bu gelişme, modern harp sahalarında hız ve önleyici kapasitenin önemini vurgularken, Çin'in savunma sanayii ile dijital teknolojiler arasındaki sinerjiyi güçlendirdiğini göstermektedir. Çifçi (2024), bu entegrasyonun Çin'in "akıllı savaş" konseptini operasyonel seviyeye taşıdığını ve askeri karar alma mekanizmalarında verimliliği artırdığını belirtmektedir (182-185).

Ayrıca, denemenin nükleer caydırıcılık boyutu uluslararası güvenlik literatüründe tartışma konusu olmuştur. Çin'in ikinci vuruş kabiliyetini geliştirmeye yönelik bu adımı, nükleer triad (kara-deniz-hava) sistemlerindeki yetkinliğini pekiştirmekte ve ABD'nin konvansiyonel üstünlüğüne karşı asimetrik bir tehdit oluşturmaktadır. Bununla birlikte, uzay teknolojilerinin füze savunma sistemlerine entegre edilmesi, Çin'in kinetik olmayan harp alanlarında da etkinlik kazandığının bir göstergesidir. Örneğin, hipersonik glide araçları (HGV) (Alım, 2021) ve manevra kabiliyetine sahip füzeler, geleneksel balistik füze savunma sistemlerini bypass etme potansiyeliyle dikkat çekmektedir. Bu durum, bölgesel güvenlik paradigmasını yeniden tanımlarken, Çin'in askeri doktrininde "aktif savunma" kavramının nasıl evrildiğine dair ipuçları sunmaktadır.

Çin'in füze denemesi, stratejik ile teknolojik boyutları birleştiren çok katmanlı bir güç göstergisidir. Askeri kapasiteyi artırmanın ötesinde, bu hamle, Çin'in küresel teknoloji rekabetinde edindiği pozisyonu da simgelemekte ve askeri-stratejik öngörülebilirliğini güçlendirmektedir. Ancak, bu gelişmeler uluslararası istikrar açısından ikilemler yaratmaktadır; Bir yandan caydırıcılık teorisi çerçevesinde istikrar sağlama iddiası taşırken, diğer yandan silahlanma yarışını hızlandırarak güvenlik ikilemlerini derinleştirme riski barındırmaktadır. Dolayısıyla, Çin'in teknolojik atılımları, bölgesel güvenlik mimarisinin yeniden şekillenmesinde katalizör işlevi görmek ve çok kutuplu bir dünya düzenine geçişin dinamiklerini yansıtmaktadır.

D.Uluslararası ve Bölgesel Etkiler

Çin'in askeri modernizasyonu ve füze teknolojilerindeki ilerlemeleri hem bölgesel hem de küresel güvenlik dinamikleri üzerinde derin etkilere sahiptir. Güney Çin Denizi gibi stratejik konumlara ileri füze sistemlerinin konuşlandırılması, Pekin'in askeri güç gösterisiyle bölgesel iddialarını pekiştirme çabalarını somutlaştırmaktadır. Bu hamleler yalnızca sembolik değil, aynı zamanda Anti-Access/Area Denial (A2/AD) stratejisini operasyonel hale getirerek rakip devletlerin bölgeye erişimini kısıtlamayı ve kontrol alanını genişletmeyi hedeflemektedir. Örneğin Japonya ve Güney Kore, ABD ile iş birliği içinde entegre füze savunma sistemleri geliştirme çalışmalarını hızlandırırken, Avustralya AUKUS paketi gibi girişimlerle Washington ile stratejik uyumunu derinleştirmiştir (Euronews, 2022).

Çin'in füze envanterindeki teknolojik karmaşıklık, özellikle hipersonik planör araçları (HGV'ler), modern savaş alanında bir paradigma kaymasına işaret etmektedir. DF-ZF hipersonik füzesi, manevra kabiliyeti ve geleneksel balistik füze savunmalarını atlatma yeteneği nedeniyle ABD Savunma Bakanlığı tarafından "oyun

değiştirici” olarak tanımlanmıştır (Fisher, 2008: 34). Bu kabiliyet, hipersonik silahların nükleer ve konvansiyonel eskalasyon arasındaki çizgiyi bulanıklaştırması nedeniyle geleneksel stratejik istikrarı zayıflatmaktadır (Çiftçi, 2024: 183). Buna karşılık ABD, Hipersonik ve Balistik İzleme Uzak Sensörü (HBTSS) gibi uzak tabanlı takip sistemlerinin geliştirilmesine öncelik vermiştir (TRT, 2022).

Jeopolitik sonuçlar askeri dengelemenin ötesine geçmektedir. Çin’in füze konuşlandırmaları, bölgesel aktörlerin karşı koalisyonlar oluşturmaya yol açan güvenlik ikilemlerini yoğunlaştırmıştır. Japonya’nın Aegis Ashore sistemlerini devreye alma kararı ve Güney Kore’nin Terminal Yüksek İrtifa Bölgesi Savunma Sistemi’ni (THAAD) benimsemesi, Hint-Pasifik’teki militarizasyon eğilimini yansıtmaktadır (BBC Türkçe, 2012). Ancak bu adımlar, Çin’in THAAD’ın radar menzili “istikrarsızlaştırıcı” olarak kınamasıyla diplomatik gerilimleri de tetiklemiştir (Euronews, 2022).

Çin’in füze teknolojilerindeki ilerlemeler yalnızca bir silahlanma yarışına değil, aynı zamanda ittifak yapılarının ve stratejik doktrinlerin yeniden şekillenmesine işaret etmektedir. Yapay zekâ ve uzak tabanlı gözetleme sistemlerinin füze teknolojilerine entegrasyonu, otonom tehdit tespiti ve hızlı tepki mekanizmaları sayesinde potansiyel çatışmalarda karar alma süreçlerini kısaltarak güvenlik ortamını daha da karmaşık hale getirmektedir (Çiftçi, 2024: 185). Bu gelişme, çok kutuplu bir dünyada eskalasyon risklerini azaltmak için revize edilmiş silah kontrol çerçevelerinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

IV. ASYA-PASİFİK BÖLGESİNDE GÜVENLİK ALGILARI VE

DÜNYA DEVLETLERİNİN TEPKİLERİ

Asya-Pasifik bölgesi, 21. yüzyılda jeopolitik önemini giderek artıran bir coğrafya olarak küresel güç dengelerinde merkezi bir konuma yerleşmiştir. Bölgenin stratejik deniz yolları, zengin doğal kaynakları ve ekonomik dinamikleri, uluslararası aktörlerin ve bölgesel güçlerin dikkatini yoğun bir şekilde çekmektedir. Özellikle Güney Çin Denizi gibi kritik su yolları hem ticaret hem de enerji akışı açısından küresel ölçekte hayati bir öneme sahiptir. Çin’in ekonomik ve askeri alanlarda kaydettiği hızlı yükseliş, bölgedeki diğer devletlerde ciddi bir tehdit algısının oluşmasına neden olmuş ve bu durum, bölgesel güvenlik stratejilerinin yeniden şekillenmesine yol açmıştır (Olkan, 2021: 33). Çin’in Güney Çin Denizi’nde askeri üsler inşa etmesi, Tayvan Boğazı’nda gerilimi tırmandıran askeri tatbikatlar düzenlemesi ve ileri teknolojik silah sistemleri geliştirmesi, bölge ülkelerinde güvenlik endişelerini artırmıştır. Bu nedenle, Asya-Pasifik bölgesi hem bölgesel hem de küresel düzeyde güvenlik açısından yakından izlenen bir alan haline gelmiştir.

ABD, Japonya, Güney Kore, Hindistan ve Avustralya gibi bölgedeki önemli aktörler, Çin’in artan askeri gücüne karşı savunma işbirliklerini güçlendirmiş ve Hint-Pasifik stratejisi çerçevesinde ortak adımlar atmaya başlamışlardır (Çokgüçlü, 2022: 331). Bu kapsamda, özellikle ABD’nin liderliğinde oluşturulan QUAD (Dörtlü Güvenlik Diyalogu) gibi yeni işbirliği mekanizmaları, bölgesel güvenliği sağlamaya yönelik çabaların somut örneklerini teşkil etmektedir. Ayrıca, Çin’in ekonomik gücünü kullanarak uyguladığı “borç tuzağı diplomasisi” ve bölge ülkeleri üzerinde kurduğu ekonomik baskı, güvenlik endişelerini daha da derinleştiren unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, Asya-Pasifik’teki güvenlik algıları, yalnızca askeri tehditlerle değil, aynı zamanda ekonomik ve diplomatik dinamiklerle de şekillenmektedir (Vural ve Aydın, 2019: 184-185).

Çin’in ekonomik ve askeri gücündeki hızlı artış, Asya-Pasifik bölgesindeki güvenlik dengelerini önemli ölçüde etkilemiştir. Güney Çin Denizi’ndeki askeri varlığını artırması ve bu bölgedeki egemenlik iddiaları, Filipinler, Vietnam ve Malezya gibi ülkelerde ciddi bir tehdit algısının oluşmasına neden olmuştur (Babahanoğlu, 2024: 360). Bu gelişmeler, bölge ülkelerinin askeri harcamalarını artırmalarına ve savunma işbirliklerine yönelmelerine yol açmıştır. Özellikle ABD, Çin’in yükselişine karşı Asya-Pasifik bölgesindeki varlığını güçlendirme stratejisi izlemiş ve Japonya, Güney Kore ve Avustralya gibi müttefikleriyle savunma anlaşmalarını derinleştirmiştir. Bu anlaşmalar, bölgedeki askeri dengeyi koruması açısından hayati bir öneme sahiptir. Ayrıca ABD, Hint-Pasifik stratejisi doğrultusunda bölgeye yönelik askeri ve ekonomik politikalarını yeniden şekillendirmiş ve bu kapsamda yeni işbirliği mekanizmaları oluşturmuştur.

Çin’in Asya-Pasifik bölgesindeki artan askeri ve ekonomik etkisine karşı, küresel ve bölgesel aktörler farklı stratejik tepkiler geliştirmiştir. ABD, bölgedeki müttefikleriyle savunma işbirliklerini artırarak Çin’in bölgedeki etkisini sınırlamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede, Japonya, Güney Kore ve Avustralya ile stratejik ortaklıklarını güçlendirmiş ve QUAD gibi yeni işbirliği platformlarını hayata geçirmiştir. Bu tür girişimler, bölgesel güvenliği sağlamaya yönelik kolektif çabaların bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, Çin’in ekonomik ve askeri yükselişi, bölgedeki diğer aktörlerin savunma politikalarını yeniden gözden geçirmelerine ve daha fazla işbirliği arayışına girmelerine neden olmuştur. Bu durum, Asya-Pasifik bölgesinin giderek daha çok kutuplaşan ve rekabetçi bir güvenlik ortamına evrildiğini göstermektedir. (İşbilen, 2021: 227). Dörtlü Güvenlik Diyalogu (QUAD), Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Hindistan ve Avustralya’yı bir araya getiren ve Hint-Pasifik bölgesindeki ortak güvenlik endişelerini ele almayı amaçlayan stratejik bir koalisyon olarak ortaya çıkmıştır. İlk olarak 2007’de kavramsallaştırılan QUAD’ın oluşumu, Çin’in artan denizcilik iddialarına ve

“özgür ve açık Hint-Pasifik” (FOIP) vizyonunu korumak için çok taraflı bir çerçeve ihtiyacına yönelik endişeleri yansıtmıştır (Medcalf, 2020: 45). 2008’de siyasi tereddütler nedeniyle dağılmasına rağmen, QUAD 2017’de yeniden artan jeopolitik gerilimler ve Çin’in Güney Çin Denizi’ni militarize etmesiyle ivme kazanmıştır. Bu mekanizmalar, bölgesel güvenliği sağlamak ve Çin’in deniz yollarındaki stratejik üstünlüğünü dengelemek amacıyla tasarlanmıştır. Avrupa devletleri de Çin’in bölgedeki etkisine karşı daha aktif bir rol üstlenmeye başlamıştır. Özellikle NATO, Asya-Pasifik bölgesini stratejik belgelerine dahil etmiş ve bu bağlamda bölge ülkeleriyle daha yakın işbirlikleri kurmayı hedeflemiştir. Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkeleri, bölgeye savaş gemileri göndererek özgür deniz yollarını savunma politikasını benimsemişlerdir. Aynı zamanda, AUKUS gibi yeni ittifaklar, Batılı güçlerin Çin’e karşı oluşturduğu stratejik tepkinin önemli bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (İşbilen, 2021: 223). NATO, son yıllarda Asya-Pasifik bölgesine yönelik ilgisini artırmış ve Çin’in askeri faaliyetlerini stratejik belgelerine dahil etmiştir. Özellikle, Avustralya, Japonya, Güney Kore ve Yeni Zelanda gibi Asya-Pasifik ülkeleriyle yapılan işbirlikleri, NATO’nun bu bölgedeki etkisini artırma çabasını göstermektedir. AUKUS ittifakı (Avustralya, Birleşik Krallık ve ABD), Çin’in bölgesel etkisine karşı stratejik bir adım olarak değerlendirilmiştir.

AUKUS, Eylül 2021’de Avustralya, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında kurulan üç taraflı bir güvenlik anlaşmasıdır. Temel amacı, özellikle Hint-Pasifik bölgesinde ortaya çıkan güvenlik tehditlerine karşı askeri iş birliğini ve teknoloji paylaşımını geliştirmektir (Green, 2019: 302). AUKUS’un merkezinde, ABD ve Birleşik Krallık’ın 1958’den bu yana ilk kez nükleer denizaltı teknolojisini Avustralya’ya sağlama taahhüdü yer alır (Krepinevich, 2021: 78). Bu girişim, Çin’in artan askeri etkisine karşı stratejik bir hamle olarak görülmekte ve Avustralya’nın deniz yeteneklerini güçlendirerek ortak caydırıcılığı artırmayı hedeflemektedir (White, 2022: 45). AUKUS, Çin’in Güney Çin Denizi’ndeki iddialı politikalarına karşı jeopolitik dengelenme çabalarının bir yansımasıdır. Analistlere göre, anlaşma ABD öncülüğündeki savunma ağlarına Avustralya’yı daha derinden entegre ederek Çin’in gücünü dengeleme amacı taşımaktadır (Green, 2019: 305). Nükleer denizaltıların geleneksel denizaltılara kıyasla üstün gizlilik, dayanıklılık ve menzil sunması, bu teknolojinin önemini modern deniz stratejisinde vurgulamaktadır (Krepinevich, 2021: 82). Ancak, silah sınıfı nükleer malzeme transferi içermesi nedeniyle küresel nükleer yayılımı zayıflatabileceği eleştirileri de mevcuttur (White, 2022: 49). Bölgesel tepkiler karışıktır; Japonya ve Hindistan örtük destek verirken, Endonezya ve Malezya gibi ülkeler askerileşme endişelerini dile getirmiştir (Green, 2019: 310). Fransa ise Avustralya’nın Fransız firmalarla olan denizaltı anlaşmasını iptal etmesine tepki göstererek AUKUS’un diplomaside gerilim yarattığını vurgulamıştır (White, 2022: 53). Buna rağmen, yapay zeka ve kuantum hesaplama gibi teknolojilerde iş birliğinin inovasyonu teşvik edeceği savunulmaktadır (Krepinevich, 2021: 85). AUKUS, Hint-Pasifik’te kurallara dayalı düzeni koruma hedefini taşısa da başarısı siyasi irade ve teknik kapasiteye bağlıdır (Green, 2019: 315). Bu ittifak kapsamında Avustralya’nın nükleer denizaltılar edinmesi planlanmış ve bu durum, Çin tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Çin’in, bu girişimi bölgesel istikrara yönelik bir tehdit olarak nitelendirmiştir (BBC Türkçe, 2021).

Asya-Pasifik Bölgesinde Güvenlik Algıları ve Devletlerin Tepkilerini özetleyen tablo:

Tablo 6. Çin Merkezli Askerî Genişleme ve Bölgesel Tepkiler: Stratejik Aktörler ve İttifaklar

Konu Başlığı	Anahtar Unsurlar	Açıklama	Sonuç
Çin’in Askerî Yükselişi	Güney Çin Denizi, Tayvan Boğazı, Füze Sistemleri	Askeri üsler, tatbikatlar, ileri teknoloji silahlar	Bölge ülkelerinde tehdit algısı ve güvenlik endişesinin artıyor
Bölgesel Tepkiler	Filipinler, Vietnam, Malezya	Egemenlik iddiaları karşısında savunma harcamaları artıyor	Güvenlik politikaları yeniden şekilleniyor
ABD Stratejisi	Hint-Pasifik, Askerî İşbirlikleri	Bölgesel müttefiklerle savunma anlaşmaları, askeri varlık artırımı	Çin’e karşı caydırıcılık ve denge çabası
QUAD Mekanizması	ABD, Japonya, Hindistan, Avustralya	Çin’in denizcilik iddialarına karşı ortak güvenlik diyalogu	Çok taraflı güvenlik platformunun oluşumu
AUKUS Anlaşması	Avustralya, Birleşik Krallık, ABD	Nükleer denizaltı teknolojisi transferi, teknoloji iş birliği	Çin’e karşı deniz gücü artırımı ve dengeleme
Avrupa’nın Rolü	NATO, Fransa, İngiltere	Bölgeye savaş gemisi gönderimi, stratejik belgelerde yer verme	Avrupa’nın Pasifik güvenliğine aktif katılımı
Bölgesel Kutuplaşma	Askerileşme, Teknoloji, Diplomasi	İş birliği ve karşıtlıklar, diplomatik gerilimler	Rekabetçi ve çok kutuplu güvenlik ortamı oluşmakta

Kaynak: (Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.)

A. Bölgesel Güvenlik Sorunları ve İşbirlikleri

Asya-Pasifik bölgesi, uzun süredir devam eden bölgesel güvenlik sorunlarıyla karşı karşıyadır. Güney Çin Denizi'ndeki egemenlik anlaşmazlıkları, Tayvan meselesi ve Kore Yarımadası'ndaki nükleer tehdit, bölgenin en önemli güvenlik sorunları arasında yer almaktadır. Çin'in askeri faaliyetleri, Filipinler, Vietnam ve Malezya gibi ülkelerin egemenlik haklarını tehdit etmekte ve bölgesel istikrarsızlık riskini artırmaktadır. Tayvan meselesi ise Çin ve ABD arasındaki güç mücadelesinin odak noktalarından biri haline gelmiş, bu durum bölgede olası bir sıcak çatışma riskini gündeme getirmiştir (Olkan, 2021: 32-34). Bu güvenlik sorunlarına rağmen, bölge ülkeleri arasında işbirliği arayışları da dikkat çekmektedir. QUAD ve ASEAN gibi bölgesel işbirliği mekanizmaları, bölgedeki istikrarı sağlamak ve deniz yollarının güvenliğini artırmak için aktif bir rol oynamaktadır. Ayrıca, ABD ve bölgedeki müttefikleri, Çin'in askeri faaliyetlerine karşı ortak tatbikatlar düzenleyerek ve savunma işbirliklerini güçlendirerek bölgesel işbirliğini teşvik etmektedir. Bu girişimler, bölgedeki güvenlik sorunlarını çözmeye yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir (Küçüksolak, 2024: 79-81).

Güney Çin Denizi, stratejik önemi ve zengin doğal kaynakları nedeniyle bölgesel anlaşmazlıkların odağında yer almaktadır. Çin'in bölgedeki adalar üzerinde askeri üsler kurması ve deniz güvenliği iddiaları, uluslararası hukuku ihlal ettiği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Filipinler'in Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne (UNCLOS) başvurmasıyla uluslararası mahkemelerde bu konu tartışılmaya başlanmıştır (Embassy, 2016).

V.ABD'NİN ASYA-PASİFİKTEKİ POLİTİKALARI VE STRATEJİK HAMLELERİ

Soğuk Savaş'tan bu yana ABD, Asya-Pasifik bölgesinde güvenliği sağlamak ve stratejik dengeyi korumak için çeşitli politikalar uygulamaktadır. Bölgedeki askeri ve ekonomik çıkarlarını korumayı hedefleyen ABD, aynı zamanda Çin'in artan gücüne ve füze teknolojisindeki ilerlemelerine karşı stratejik adımlar atmaktadır. Çin'in Güney Çin Denizi ve Tayvan gibi stratejik bölgelerdeki faaliyetleri, ABD'nin bölgedeki güvenlik politikalarını yakından takip etmesine neden olmuştur. Bu bağlamda ABD, müttefikleriyle işbirliklerini derinleştirmiş ve füze savunma sistemleri, askeri tatbikatlar, diplomatik ilişkiler gibi birçok farklı araçla bölgesel dengeyi sağlamaya çalışmaktadır.

Asya-Pasifik bölgesinde Çin'in artan askeri gücü, Japonya'nın ABD ile güvenlik işbirliğini güçlendirmesine yol açmıştır. Özellikle Japonya, bölgedeki savunma kapasitesini artırmak için ABD ile ortak çalışmalara yönelmiş ve Patriot ile Aegis füze savunma sistemlerini topraklarına konuşlandırmıştır (Akçadağ, 2010: 17). Bu sistemler, Çin'in balistik füze tehditlerine karşı bölgedeki caydırıcılık mekanizmalarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Doğu Çin Denizi'nde Japonya askeri varlığını artırmaya çalışırken, ABD'nin bölgede sahip olduğu askeri üsler stratejik işbirliğinin kritik bir parçasını meydana getirmiştir (İncesu, 2021: 719). Özellikle Okinawa'daki ABD askeri üssü, Çin'in askeri faaliyetlerini sınırlamak için önemli bir caydırıcılık unsuru olarak öne çıkmaktadır. Çin'in son yıllarda gerçekleştirdiği füze denemeleri, Japonya'nın bu caydırıcılık kapasitesini artırma çabalarını hızlandırmıştır. Ayrıca Japonya, Çin'in artan askeri gücüne karşı ABD'nin liderliğinde bölgedeki diğer küresel aktörlerle işbirliğini derinleştirme yolunda adımlar atmaktadır.

ABD'nin Asya-Pasifik stratejisinde Güney Kore, kritik bir müttefik olarak öne çıkmaktadır. ABD'nin Güney Kore'ye konuşlandığı Terminal High Altitude Area Defense (THAAD) füze savunma sistemi (Türkel, 2023: 74), Çin'in balistik füze tehditlerine karşı etkili bir savunma kapasitesi sağlamaktadır. Bu sistem, ABD ile Güney Kore arasındaki güvenlik işbirliğini derinleştirirken, Çin'in bölgedeki etkisine karşı güçlü bir caydırıcı unsur olarak görülmektedir (Snyder, 2021: 89-90). Güney Kore, ekonomik olarak Çin ile ilişkilerini sürdürse de, Kuzey Kore ve Çin'den gelen askeri tehditlere karşı ABD ile stratejik ortaklığını devam ettirmektedir (Green, 2019: 212). Çin'in Asya-Pasifik'te gerçekleştirdiği füze denemelerinin ardından Güney Kore'nin güvenlik endişeleri daha da artmış ve ABD'den ek savunma desteği talep etmesi beklenmektedir (Fravel, 2019: 178). ABD'nin, Güney Kore'ye yeni füze savunma sistemleri sağlaması ve ortak askeri tatbikatları artırması, bölgedeki caydırıcılık kapasitesini güçlendirebilir. ABD-Güney Kore ilişkilerinin derinleşmesi, Çin'in bölgedeki askeri kapasitesine karşı bir denge unsuru olarak görülmektedir. ABD'nin gelecekte Güney Kore ile birlikte gerçekleştireceği füze simülasyonları ve askeri tatbikatlar, Çin'in bölgesel güvenlik üzerindeki etkisini sınırlamak için stratejik bir hamle olacaktır. (Hanayi, 2023).

Asya-Pasifik bölgesinde Çin'in balistik füze denemeleri, ABD-Çin arasındaki stratejik rekabeti yoğunlaştırmıştır. ABD, bu rekabeti dengelemek için Japonya, Avustralya ve Hindistan ile birlikte QUAD (Dörtlülük Güvenlik Diyalogu) iş birliğini güçlendirmiştir. QUAD, Çin'in bölgedeki askeri kapasitesine karşı demokratik ülkelerin işbirliğini artırmayı hedeflemekte ve deniz güvenliğini sağlamaya yönelik stratejiler geliştirmektedir (Küçüksolak, 2024: 78; Medcalf, 2020: 112-113). Çin'in son yıllardaki askeri hamleleri, QUAD üyelerinin bu işbirliğini derinleştirmesine neden olmuştur. ABD, Hint-Pasifik stratejisi kapsamında Güneydoğu Asya ülkeleriyle ilişkilerini de derinleştirmektedir. ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği) ile yapılan güvenlik işbirlikleri,

Çin'in bölgedeki etkisini azaltmayı hedefleyen önemli adımlardan biridir (Küçüksolak, 2024: 81; Campbell, 2016: 89). Filipinler, Vietnam ve Singapur gibi ülkelerle yapılan anlaşmalar, deniz güvenliği ve füze savunma işbirliklerini kapsamaktadır (Goh, 2013: 145-146).

ABD'nin Asya-Pasifikteki Politikaları ve Stratejik Hamlelerini özetleyen tablo:

Tablo 7. ABD'nin Hint-Pasifik Stratejisi: Diplomatik, Askeri ve Ekonomik Boyutlarıyla Kapsamlı Yaklaşım

Stratejik Boyut	Politika/İnisiyatif	Hedef/Bölge	Ana Aktör(ler)	Araçlar/Uygulamalar
Diplomatik	Dörtlü Güvenlik Diyalogu (QUAD)	Hint-Pasifik bölgesi	ABD, Japonya, Avustralya, Hindistan	Ortak zirveler ve deklarasyonlar; altyapı finansmanı projeleri; siber güvenlik işbirlikleri; iklim ve enerji projeleri
	ASEAN işbirlikleri	Güneydoğu Asya	ABD, ASEAN Ülkeleri	Güvenlik diyalogları; deniz güvenliği anlaşmaları; bölgesel tatbikatlar
	FOIP (Özgür ve Açık Hint-Pasifik)	Doğu ve Güney Çin Denizi	ABD ve müttefikler	Ortak tatbikatlar (Malabar, Talisman Sabre); serbest seyrüsefer operasyonları (FONOPs)
Askeri	Bölgesel üsler ve konuşlanmalar	Okinawa, Guam, Güney Kore vb.	ABD, Japonya, Güney Kore	Aegis, Patriot, THAAD sistemleri; düzenli deniz ve hava devriyeleri; ortak tatbikat ve eğitim programları
	Füze savunma sistemleri	Japonya, Güney Kore	ABD, Japonya, Güney Kore	Patriot PAC-3, Aegis BMD, THAAD katmanlı savunma sistemi
Ekonomik	Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP)	Asya-Pasifik	ABD ve bölge ülkeleri	Serbest ticaret anlaşmaları; liberal ticaret kuralları
	Hint-Pasifik Ekonomik Çerçevesi (IPEF)	Dijital ticaret, tedarik zinciri	ABD ve katılımcılar	Dijital ticaret standartları; tedarik zinciri esnekliği; yeşil enerji işbirlikleri
Güvenlik İkilemi	THAAD konuşlandırması ve Çin'in tepkisi	Güney Kore	ABD, Güney Kore, Çin	Bölgesel ekonomik yaptırımlar; diplomatik protestolar
	Silah satışları (Tayvan)	Tayvan Boğazı	ABD, Tayvan, Çin	Karşılıklı askeri tatbikat artışı; stratejik belirsizlik politikası
Gelecek Vizyonu	Asimetrik kabiliyetlerin entegrasyonu	Bölgesel caydırıcılık	ABD ve müttefikler	Hipersonik füze karşı önlemler; yapay zekâ destekli komuta-kontrol; uzay tabanlı sensör ağları; entegre veri paylaşım sistemleri

Kaynak: (Tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.)

A.ABD'nin Caydırıcılık Stratejisi ve Füze Savunma Sistemleri

ABD'nin Asya-Pasifik bölgesindeki caydırıcılık stratejisi, ekonomik, askeri ve diplomatik unsurları entegre eden çok boyutlu bir yaklaşım üzerine inşa edilmiştir. Ekonomik alanda, Trans-Pasifik Ortaklığı (TPP) girişimi, Çin'in Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık (RCEP) ile artan etkisini dengelemek ve liberal ticaret kurallarını bölgeye entegre etmek amacıyla tasarlanmıştır. Ancak Trump yönetiminin 2017'de TPP'den çekilmesi, ABD'nin bölgesel ekonomik liderlik iddiasını zayıflatarak Çin'e stratejik bir boşluk sağlamıştır (BBC Türkçe, 2017; Green, 2019: 132). Biden yönetimi ise, Hint-Pasifik Ekonomik Çerçevesi (IPEF) gibi yeni mekanizmalarla ekonomik iş birliğini yeniden canlandırmayı hedeflemiş; bu girişim, dijital ticaret standartları, tedarik zinciri direnci ve yeşil enerji alanlarında Çin'in küresel norm oluşturma çabalarına karşı bir alternatif oluşturmayı amaçlamaktadır (Demir, 2020: 240-241; Cha, 2022: 178). ABD, Asya-Pasifik bölgesindeki askeri varlığını sürdürmekte ve müttefikleriyle düzenli olarak ortak askeri tatbikatlar gerçekleştirmektedir. Bu tatbikatlar, bölgesel güvenliği sağlamayı ve Çin'in artan etkisine karşı bir caydırıcılık mekanizması oluşturmayı hedeflemektedir (Anadolu Ajansı, 2023). ABD donanması, Güney Çin Denizi'nde düzenli devriye faaliyetleri gerçekleştirerek serbest ticaret yollarını korumaya yönelik bir politika benimsemiştir (Euronews, 2024).

Askeri boyutta, ABD'nin bölgedeki varlığı, kuşatma (containment) ve caydırıcılık (deterrence) doktrinleri çerçevesinde şekillenmektedir. Özgür ve Açık Hint-Pasifik (FOIP) stratejisi kapsamında, Japonya, Güney Kore ve Avustralya ile düzenlenen "Malabar" ve "Talisman Sabre" gibi ortak tatbikatlar, Çin'in askeri genişlemesine karşı kolektif savunma kapasitesini güçlendirmeyi hedeflemektedir (Anadolu Ajansı, 2023). Özellikle Güney Çin Denizi'nde gerçekleştirilen Özgür Seyrüsefer Operasyonları (FONOPs), uluslararası hukuka

dayalı denizcilik haklarını vurgularken, Çin'in yapay ada inşaları ve tek taraflı egemenlik iddialarına meydan okumaktadır (Euronews, 2024). Ayrıca, Aegis Balistik Füze Savunma Sistemi ve Terminal Yüksek İrtifa Bölge Savunması (THAAD) gibi teknolojiler, Kuzey Kore ve Çin'in balistik füze tehditlerine karşı katmanlı bir savunma ağı oluşturmaktadır. Bu sistemler, ABD'nin "entegre caydırıcılık" yaklaşımının kritik bileşenleri olarak hem nükleer hem de konvansiyonel tehditlere karşı esnek müdahale kabiliyeti sağlamaktadır (Cha, 2022, s. 179).

Diplomatik düzlemde ise ABD, "güç dengesi (balance of power)" ve "kurumsal çok taraflılık" stratejilerini birleştirmektedir. ASEAN Zirveleri, Doğu Asya Zirvesi ve Dörtlü Güvenlik Diyalogu (QUAD) gibi platformlarda artan katılım, Çin'in bölgesel kurumlarda elde ettiği etkiyi dengelemeyi amaçlamaktadır (Anadolu Ajansı, 2020). Özellikle QUAD'ın altyapı finansmanı, siber güvenlik ve iklim değişikliği gibi alanlardaki projeleri, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne (BRI) alternatif olarak sunulmaktadır. Ayrıca, Tayvan Boğazı'ndaki gerilimlerde "stratejik belirsizlik" politikasını sürdüren ABD, Çin'in olası bir işgal girişimine karşı caydırıcılığı askeri belirsizlikle pekiştirmektedir (Green, 2019, s. 135). Ancak ABD'nin bu politikaları, güvenlik ikilemi (security dilemma) riskini beraberinde getirmektedir. Örneğin, Güney Kore'ye konuşlandırılan THAAD sistemleri, Çin tarafından bölgesel istikrarı tehdit eden bir unsur olarak algılanmış ve Pekin'in Seul'e ekonomik yaptırımlar uygulamasına yol açmıştır (Demir, 2020, s. 241). Benzer şekilde, ABD'nin Tayvan'a yönelik silah satışları, Çin'in askeri tatbikatlarını artırmasına ve Tayvan Boğazı'nda gerilimi tırmandırmasına neden olmuştur.

ABD'nin Asya-Pasifik'teki stratejisi, ekonomik, askeri ve diplomatik araçların sinerjik kullanımına dayanan "bütünleşik caydırıcılık" modelini yansıtmaktadır. Ancak Çin'in hipersonik füzeler ve yapay zekâ destekli savunma sistemleri gibi asimetrik kabiliyetler geliştirmesi, ABD'nin geleneksel üstünlüğünü sorgulatmaktadır. Bu bağlamda, uzay tabanlı sensörler ve yapay zekâ ile entegre komuta-kontrol sistemleri, gelecekteki caydırıcılık stratejilerinin temelini oluşturacak gibi görünmektedir. Fakat bölgesel istikrarın sağlanması, ancak şeffaf diyalog mekanizmaları ve kriz yönetimi protokolleriyle mümkün olabilecektir.

VI. FÜZE FIRLATMASININ ULUSLARARASI DÜZEN ÜZERİNDEKİ SEMBOLİK ETKİSİ

Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde gerçekleştirdiği füze fırlatma eylemi, salt askeri kapasite gösteriminin ötesinde, uluslararası sistemin yeniden şekillenmesine ilişkin sembolik anlamlar taşıyan stratejik bir araç niteliği taşımaktadır. Söz konusu eylem, Çin'in askeri gücünü ve küresel ölçekteki stratejik hedeflerini meşrulaştırma çabasının yanı sıra, uluslararası düzen içerisindeki liderlik iddialarını vurgulayan bir enstrüman olarak işlev görmektedir (Doshi, 2021: 89-90). Bu hamle, özellikle ABD ve müttefiklerine yönelik bir güç projeksiyonu olarak algılanmakta ve büyük güç rekabetinin simgesel bir tezahürü olarak yorumlanmaktadır (Friedberg, 2022: 203). Aynı zamanda, Çin'in mevcut uluslararası sistemdeki konumunu yeniden tanımlama ve bu sistemin revizyonuna yönelik beklentilerini kodlayan bir mesaj niteliği taşıdığı öne sürülmektedir. Füze denemeleri, devletin ulusal çıkarlarını ve güvenlik paradigmasını savunma konusundaki asimetrik kararlılığını küresel aktörlere tebliğ etme işlevi de üstlenmektedir (Fravel, 2019: 112). Bu tür askeri demonstrasyonlar, bölgesel güvenlik parametrelerini yeniden konfigüre etmenin ötesinde, küresel ölçekte stratejik denge hesaplamalarını da manipüle eden bir dinamik olarak işlev görmektedir (Doshi, 2021: 95). Nitekim Çin, bu eylemler aracılığıyla askeri-politik arenada kendini hegemonik bir aktör olarak konumlandırma çabasını sürdürmekte ve uluslararası topluma, Asya-Pasifik coğrafyasının kontrolünün kendi jeopolitik etki alanı içerisinde olduğuna dair kodlanmış bir retorik sunmaktadır (Friedberg, 2022: 210-211).

Çin'in Pasifik Okyanusu'na gerçekleştirdiği kıtalararası balistik füze (ICBM) testi, yaklaşık 12.000 kilometrelik menziliyle ABD anakarasını hedef alabilme kapasitesini somutlaştıran bir nitelik taşımıştır (Aytekin, 2024). Bu deneme, Çin'in nükleer caydırıcılık yeteneklerinin evrimini simgeleyen ve uluslararası güvenlik mimarisinde yeni bir parametre oluşturan stratejik bir adım olarak değerlendirilmiştir. Çin Savunma Bakanlığı'nın testi "rutin bir eğitim tatbikatı" olarak tanımlamasına rağmen, eylemin zamanlaması, coğrafi kapsamı ve teknik özellikleri, küresel aktörlere yönelik kasıtlı bir sinyalizasyon mekanizması olarak analiz edilmektedir. Bu bağlamda, söz konusu testin yalnızca operasyonel hazırlıkla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Çin'in askeri teknolojiye ilerlemelerini ve asimetrik tehdit kapasitesini vurgulayan bir araç olduğu savunulmaktadır.

Füze denemesi, Çin'in askeri teknoloji alanında kaydedilen ilerlemelerin küresel güvenlik paradigmaları üzerindeki dönüştürücü etkisini de ortaya koymaktadır. Gelişmiş balistik füze sistemleri, devletin hem bölgesel hem de küresel ölçekte askeri projeksiyon kabiliyetini artırmış ve bu durum, ABD başta olmak üzere diğer büyük güçlerin stratejik doktrinlerini revize etme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Özellikle ABD'nin müttefikleriyle gerçekleştirdiği askeri tatbikatlar, savunma altyapılarının modernizasyonu ve balistik füze savunma sistemlerinin geliştirilmesi gibi adımlar, Çin'in bu tür teknolojik yeniliklere verdiği tepkilerin bir sonucu olarak şekillenmektedir. Bununla birlikte, bu gelişmeler, uluslararası sistemdeki güç dağılımının yeniden müzakere edildiği ve askeri teknolojinin jeopolitik rekabette merkezi bir role evrildiği bir dönemin habercisi olarak okunmaktadır.

Çin'in füze testleri, yalnızca askeri bir kapasite gösterisi değil, aynı zamanda küresel düzende meydana gelen paradigmatik kaymaların somut bir ifadesi olarak ele alınmalıdır. Çin, bu tür eylemlerle ABD'ye ve müttefiklerine, bölgedeki varlığını kabul ettirmeye yönelik net bir mesaj vermektedir. Örneğin, 2023 yılında Çin'in DF-17 hipersonik füze denemesi, bu tür teknolojilerin ABD'nin mevcut savunma sistemlerini aşma potansiyelini göstermiş ve bölgesel güç dengesini sorgulatmıştır. Tayvan gibi hassas konularda artan gerilimler göz önüne alındığında, bu denemeler, Çin'in stratejik kararlılığını ve bu tür konulardaki hassasiyetini açıkça göstermektedir. Örneğin, 2022'de Tayvan Boğazı'na yakın bir bölgede gerçekleştirilen füze testleri, Çin'in "bir ulus, iki sistem" politikasını askeri güçle destekleme niyetini ortaya koymuştur. Bu denemeler aynı zamanda, Çin'in Asya-Pasifik'teki egemenlik iddialarını pekiştirmeye yönelik bir strateji olarak da değerlendirilebilir (Euronews, 2024). Özellikle Güney Çin Denizi ve Tayvan Boğazı gibi bölgelerdeki askeri hareketlilik, Çin'in bu tür bölgelerde tartışmasız bir liderlik hedeflediğini ortaya koymaktadır (Üngör, 2024: 94-95). Örneğin, 2021'de Güney Çin Denizi'nde yapay adalara yerleştirilen füze sistemleri, Çin'in bölgedeki askeri varlığını kalıcı hale getirme stratejisinin bir parçasıdır. Füze denemesi, bu stratejik hedeflerin bir göstergesi olarak uluslararası alanda dikkat çekmiştir. Örneğin, 2023'te Japonya ve Güney Kore'nin Çin'in füze testlerine karşı ortak bir askeri tatbikat düzenlemesi, bölgesel güvenlik endişelerini yansıtmaktadır.

Çin, askeri teknoloji ve kapasite açısından ABD ile rekabet edebilecek düzeyde olduğunu bu tür hamlelerle göstermektedir (Güneş, 2009: 185). Bu durum, Çin'in mevcut uluslararası düzeni yeniden şekillendirme arzusunun bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Küresel liderlik iddiası, yalnızca askeri kapasiteyle sınırlı değildir. Çin, ekonomik ve diplomatik gücünü de kullanarak, uluslararası sistemde daha fazla söz sahibi olmayı hedeflemektedir. Füze denemesi, bu stratejinin bir parçası olarak, Çin'in hem askeri hem de politik alandaki kararlılığını tüm dünyaya duyurduğu bir gösterimdir. Bu bağlamda, Çin'in bu tür hamleleri, sadece bir güç gösterisi değil, aynı zamanda uluslararası toplumda kendi ağırlığını artırma girişimi olarak değerlendirilmektedir.

VII. ULUSLARARASI HUKUK VE ASKERİ YÖNTEMLER ÜZERİNDEKİ ETKİ

Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde gerçekleştirdiği balistik füze denemeleri, uluslararası hukuk düzeni ile askeri stratejiler arasındaki gerilimi somutlaştıran kritik bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Bu denemeler, özellikle Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (UNCLOS) kapsamında tanımlanan "uluslararası sularda barışçıl amaçlı kullanım" ilkesini tartışmalı hale getirmiştir. Örneğin, Çin'in Güney Çin Denizi'nde tartışmalı ada zincirleri çevresinde gerçekleştirdiği füze testleri, Filipinler'in 2016 Lahey Tahkim Mahkemesi kararında belirlenen "tarihsel hak" iddialarının geçersizliğine rağmen devam etmekte ve bölgesel hukuk normlarını zorlamaktadır (UNCLOS, 1982, Madde 301; ICJ, 2016). Askeri açıdan ise, hipersonik balistik füzelerin geliştirilmesi, geleneksel füze savunma sistemlerini (örneğin, ABD'nin Aegis veya THAAD sistemleri) etkisiz kılarak caydırıcılık paradigmasını yeniden şekillendirmekte ve Çin'in "aktif savunma" doktrininin ofansif yönünü ortaya koymaktadır. Bu durum, Hindistan'ın Agni-V füzelerini operasyonel hale getirmesi veya Japonya'nın uzay tabanlı erken uyarı sistemlerine yatırım yapması gibi karşı tedbirleri tetikleyerek bölgesel silahlanma dinamiklerini hızlandırmaktadır (Khan, 2024). Uluslararası toplumun tepkisi ise, BM Güvenlik Konseyi'nin 2231 sayılı kararı gibi mekanizmaların İran'a uygulanan füze teknolojisi kısıtlamalarına benzer şekilde, Çin'in balistik füze testlerinin kapsamının sınırlandırılması yönünde çağrılarla artmasıyla kendini göstermektedir (UNSC, 2015). Ancak Çin'in BM daimi üyeliği ve veto yetkisi, bu tür yaptırımların uygulanabilirliğini zorlaştırmakta; bu da Silahların Kontrolü Antlaşması (ATT) gibi çok taraflı rejimlerin etkinliğini sorgulatmaktadır (Garcia, 2019: 112). Çin'in füze denemeleri, uluslararası hukukun uygulanmasındaki asimetrisi ve devletlerin "güvenlik özerkliği" ile küresel istikrar arasındaki denge arayışını yansıtan karmaşık bir etkileşim alanı oluşturmaktadır. (Yıldırım, 2019: 211).

Denemenin gerçekleştirilmesi, Asya-Pasifik bölgesinde silahlanma yarışını hızlandırmış, bölgedeki ülkelerin (ör. Japonya, Güney Kore, Avustralya) savunma stratejilerini yeniden şekillendirmesine yol açmıştır. Bu durum, bölgesel istikrarın yanı sıra uluslararası güvenlik düzeninde de yeni dinamiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle ABD ve müttefikleri, Çin'in artan askeri kapasitesine karşı yeni stratejik önlemler alırken, bölgesel işbirliği mekanizmaları (QUAD, AUKUS vb.) güçlendirilmiştir. Füze denemesi, aynı zamanda uluslararası hukuk ve normlar açısından tartışmalara yol açmıştır. Çin, gerçekleştirdiği bu denemeyi ulusal savunma kapasitesinin artırılması olarak savunurken, uluslararası toplumda bu tür hamlelerin mevcut norm ve hukuki düzenlemeleri ihlal ettiği yönünde eleştiriler mevcuttur. Bu durum, askeri güç gösterilerinin sadece askeri alanla sınırlı kalmayıp, uluslararası düzenin geleceğini etkileyen politik ve hukuki sonuçlar doğurduğunu ortaya koymaktadır.

A. Uluslararası Toplumun Tepkisi ve Denetim Mekanizmaları

Uluslararası toplum, Çin'in balistik füze denemelerine karşı ciddi endişeler taşımaktadır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, bu tür eylemlerin bölgesel ve küresel güvenlik üzerindeki etkilerini tartışmış ve Çin'e daha fazla şeffaflık çağrısında bulunmuştur. Örneğin, 2023 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin Çin'in DF-41

kıtalararası balistik füze testi üzerine yaptığı toplantı, bu tür denemelerin nükleer silahların yayılmasını teşvik edebileceği yönündeki endişeleri gündeme getirmiştir (Sarı, 2024). Ayrıca, diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlar, Çin'in askeri faaliyetlerini denetlemek ve uluslararası normlara uygunluğunu sağlamak için daha sıkı mekanizmalar geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Örneğin, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA), Çin'in füze teknolojisi geliştirme süreçlerinde nükleer malzeme kullanımına dair daha fazla bilgi talep etmiştir. Bu bağlamda, ABD ve müttefikleri, Çin'in askeri faaliyetlerine karşı dengeleyici bir mekanizma oluşturmak için bölgesel güvenlik işbirliklerini artırmaktadır. Örneğin, 2022'de ABD, Japonya ve Avustralya arasında imzalanan "Trilateral Security Partnership" (Sanjaya, 2024) (AUKUS), Çin'in balistik füze tehditlerine karşı ortak bir savunma stratejisi geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Hindistan'ın "QUAD" (ABD, Japonya, Avustralya) girişimi kapsamında füze savunma sistemlerine yaptığı yatırımlar, Çin'in askeri genişlemesine karşı bölgesel bir denge oluşturma çabalarını yansıtmaktadır. Bu tür iş birlikleri, Çin'in askeri faaliyetlerinin uluslararası güvenlik üzerindeki etkilerini hafifletmeyi hedeflemektedir.

VIII.SONUÇ

Bu çalışma, Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde gerçekleştirdiği balistik füze denemesini, askeri modernizasyon sürecinin ve küresel liderlik iddiasının bir yansıması olarak ele alınmıştır. Araştırmanın bulguları, Çin'in sadece bölgesel bir güç gösterisinde bulunmadığını, aynı zamanda uluslararası güvenlik düzeninde yeniden yapılandırıcı bir aktör olma stratejisini benimsediğini ortaya koymaktadır. Çin'in teknolojik altyapısını ve savunma kapasitesini artırma yönündeki çabaları; hem askeri hem de politik arenada rakip güçler üzerinde caydırıcı etki yaratırken, bölgedeki silahlanma yarışını hızlandırarak güvenlik ortamında ciddi dönüşümlere yol açmaktadır.

Gerçekleştirilen füze denemesi, Çin'in "aktif savunma" doktrini kapsamında geliştirdiği yeni nesil silah sistemlerinin test edilmesi ve uluslararası arenada güç dengelerinin yeniden tartışılmasına neden olması bakımından kritik bir dönüm noktasıdır. Tartışma; Çin'in Asya-Pasifik bölgesinde gerçekleştirdiği balistik füze denemeleri ve askeri modernizasyon sürecini uluslararası ilişkiler teorilerinin üç farklı perspektifiyle açıklamaya olanak tanımaktadır:

Realist yaklaşım çerçevesinde devletler, uluslararası sistemin anarşik doğası içinde kendi güvenliklerini sağlamak ve güçlerini artırmak amacıyla stratejik hamleler yaparlar. Çin'in askeri kapasitesini artırarak bölgesel üstünlük sağlamaya çalışması, güç gösterisi niteliğinde olup, rakip devletler üzerinde caydırıcılık etkisi yaratmayı hedeflemektedir. Bu durum, Çin'in askeri modernizasyonuna dayalı olarak güç dengesinde belirleyici bir aktör haline gelme çabasını ve ABD ile müttefiklerinin bu artışı dengelemek için geliştirdiği stratejik tepkileri ortaya koymaktadır.

Liberal perspektif ise uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirleriyle kurdukları işbirliği, uluslararası kurumların ve normların rolünü vurgular. Makalede, Çin'in füze denemelerinin uluslararası hukukun ve normların uygulanabilirliği çerçevesinde tartışılması, bu tür askeri hamlelerin yalnızca güç gösterisi olarak değil, aynı zamanda uluslararası toplumda güvenlik işbirliği ve şeffaflık taleplerine yol açtığını göstermektedir. ABD, Japonya, Güney Kore gibi aktörlerin ortak askeri tatbikatlar ve savunma sistemleri geliştirme çabaları, uluslararası normların ve kurumların güç dengeleri üzerinde düzenleyici etkisinin altını çizmektedir. Böylece, devletler arasındaki rekabetin yanı sıra işbirliğine dayalı yapılar, uluslararası güvenliğin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Güç dengesi teorisi ise uluslararası sistemde devletlerin davranışlarının, sahip oldukları güç miktarları ve bu gücün dağılımıyla yakından ilişkili olduğunu öne sürer. Çin'in askeri modernizasyonu ve balistik füze denemeleri, bölgedeki mevcut güç dengesini değiştirme potansiyeline sahip stratejik hamleler olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, Çin'in A2/AD (Erişimi Engelleme/Bölgeden Red) doktriniyle geliştirdiği silah sistemleri, rakip güçlerin operasyonel etkinliğini azaltma amacı güderken, ABD ve müttefikleri tarafından da güç dengesini yeniden tesis etme yönünde çeşitli stratejik önlemlerin alınmasına neden olmuştur. Bu durum, uluslararası ilişkilerde güç dengesinin korunması ve yeniden yapılandırılması çabalarının, devletlerin kendi güvenliklerini sağlama stratejileriyle nasıl örtüştüğünü göstermektedir.

Çin'in artan askeri kapasitesi ve A2/AD stratejisinin Asya-Pasifik bölgesinde mevcut güç dengelerini yeniden şekillendirmesi, bölgesel güvenlik mimarisinde önemli dönüşümlere yol açmaktadır. Bu çerçevede, Tayvan üzerinde uygulanabilecek sınırlı askeri operasyon senaryoları, Çin'in askeri baskısını artırması durumunda ABD ve QUAD ülkeleri tarafından doğrudan müdahale imkanı yaratabilecek niteliktedir; örneğin, ABD ve Japonya'nın bölgeye uygulayabileceği hava-deniz ablukası, Çin'in bölgede kurduğu deniz üstünlüğüne karşı caydırıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Buna paralel olarak, AUKUS'un nükleer denizaltı projeleri, Çin'in denizaltı operasyonları üzerindeki hakimiyetini kırmayı hedefleyerek askeri dengenin yeniden tanziminde belirleyici rol oynamaktadır. QUAD ittifakının Hint-Pasifik bölgesinde altyapı, siber güvenlik ve askeri işbirliğini artırarak Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne alternatif bir güç merkezi oluşturma yönündeki stratejileri, bölgedeki etkilerin yeniden dağılımında kritik bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır; örneğin, Hindistan'ın Malabar

tatbikatlarını genişleterek Hint Okyanusu'nda Çin'in deniz lojistiğine yönelik baskıyı artırması, bu stratejinin somut bir uygulaması olarak görülebilir. Ayrıca, AUKUS çerçevesinde geliştirilen nükleer denizaltılar ve hipersonik silah sistemleri, Çin'in A2/AD "kabuğunu" zayıflatacak teknolojik üstünlük mücadelesinin önemli araçları arasında yer almaktadır; Avustralya tabanlı denizaltı konuşlandırmalarının Güney Çin Denizi'nde Çin'in yapay adalarını izleme işlevi, bu stratejinin pratik yansımalarını ortaya koymaktadır. Diğer yandan, Çin'in siber saldırılar ve dezenformasyon kampanyaları yoluyla Tayvan veya ASEAN ülkeleri üzerinde yaratabileceği hibrit savaş ve siber çatışma riskleri, bölgesel güvenlik stratejilerini daha da karmaşık hale getirmektedir; böyle durumlarda, QUAD'un ortak siber savunma ağı kurulması ve NATO ile bilgi paylaşımının artırılması, kritik altyapıların korunmasına yönelik atılımlar arasında değerlendirilebilir.

Ekonomik alanda ise, Çin'in nadir toprak metalleri ve tedarik zincirleri üzerinden uygulayabileceği baskıya karşı, QUAD ülkelerinin kendi tedarik zincirlerini geliştirerek ekonomik bağımlılığı azaltma stratejileri ön plana çıkmaktadır; bu bağlamda, nadir toprak metalleri ve yarı iletken sektörlerinde kendi kendine yeterlilik sağlama çabaları ve alternatif tedarik zincirlerinin oluşturulması, stratejik bağımsızlık açısından önemli adımlar olarak değerlendirilebilir.

Diplomasinin ve kültürel yumuşak gücün ise, Çin'in Uygur ve Hong Kong politikalarını uluslararası platformlarda sorgulama, medya vasıtasıyla demokrasi vurgusu yapma ve eğitim alanında QUAD üniversiteleri arasında STEM odaklı değişim programları başlatma gibi uygulamalarla desteklenmesi, bölgesel ve küresel dengelerin sağlanmasında stratejik önem taşımaktadır. Bu kapsamda, politika yapıcılar açısından ittifakların güçlendirilmesi, siber savunma ve deniz güvenliği alanlarında NATO-QUAD ortak tatbikatlarının düzenlenmesi; AUKUS'un teknoloji odaklı genişletilmesi ve yapay zekâ ile kuantum hesaplama projelerine yatırım yapılması; hipersonik silah projelerinin hızlandırılması; uzay ve siber yeteneklerin geliştirilmesi; ASEAN ülkelerine askeri eğitim ve teçhizat desteği sağlanması; Tayvan'a savunma sistemlerinin satışının artırılması ve stratejik belirsizlik politikasının netleştirilmesi gibi önlemler kritik rol oynamaktadır. Ayrıca, ekonomik alanda, kritik kaynakların işlenmesi için ortak tesislerin kurulması, güvenilir partnerler ağı oluşturarak Çin'e olan bağımlılığın azaltılması; diplomasi ve kültürel işbirlikleri yoluyla ise, halk diplomasisinin etkin kullanılması, eğitim ve akademik işbirliklerinin geliştirilmesi, Çin'in teknolojik sızıntılarını engellemeye yönelik çalışmalar da dikkat çekmektedir.

En olası senaryodan hareketle, Çin'in Tayvan'da hibrit işgal uygulamaları (siber saldırı ile deniz ablukası) denemesi durumunda, QUAD ve AUKUS ittifaklarının caydırıcılığı artırmaya yönelik stratejiler geliştirmesi elzem iken, aynı zamanda Çin'in ekonomik gücünü kullanarak ASEAN ülkeleriyle ilişki ağını genişletme olasılığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu riskin azaltılması için, askeri, ekonomik ve teknolojik alanlarda oluşturulacak "üçlü denge" stratejisi kapsamında alternatif ekonomik modeller ve savunma politikalarının teşvik edilmesi önerilmektedir. Kaynaklar, mevcut askeri stratejilerin değerlendirilmesi ve bölgesel güç dinamiklerinin analiz edilmesi açısından Krepinevich'in A2/AD teorisi, Sarıaslan'ın Çin-Rusya iş birliği değerlendirmeleri, ABD Savunma Bakanlığı'nın 2022 raporu hibrit savaş dinamikleri üzerine yapılan çalışmalarla desteklenmektedir.

Makaledeki analizler, Çin'in askeri hamlelerini açıklamada realizmin devletlerin güç ve güvenlik arayışına vurgu yaparken, liberal yaklaşım uluslararası işbirliği, normlar ve hukukun önemini öne çıkarmakta; güç dengesi teorisi ise devletlerin askeri ve stratejik kapasite artışlarının, bölgesel ve küresel güç dağılımını nasıl etkilediğini gözler önüne sermektedir. Özellikle üç teorik perspektif, Çin'in balistik füze denemelerinin hem bölgesel istikrar hem de uluslararası güvenlik dinamikleri üzerindeki etkilerini anlamada birbirini tamamlayan analiz araçları sunmaktadır. Ayrıca Çin'in gerçekleştirdiği balistik füze denemesi, ülkenin askeri modernizasyon sürecinin somut bir göstergesi olmasının ötesinde, uluslararası sistemdeki güç ilişkilerini ve normatif çerçeveyi yeniden sorgulatmaktadır. Bu gelişme, hem bölgesel istikrarın hem de uluslararası güvenliğin geleceğine yönelik belirsizlikleri artırırken, büyük güçler arasındaki stratejik rekabetin daha da derinleşmesine zemin hazırlamaktadır. Araştırmanın ışığında, uluslararası toplumun bu tür hamlelere karşı daha şeffaf, işbirliğine dayalı ve normatif düzenlemelerle desteklenen mekanizmalar geliştirmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Gelecekteki çalışmaların, Çin'in askeri teknolojilerindeki ilerlemelerinin uzun vadeli etkilerini ve bu sürecin uluslararası ilişkiler dinamikleri üzerindeki yansımalarını daha detaylı incelemesi, konunun anlaşılması açısından önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akçadağ, E. (2010). Yumuşak Güç Japonya'nın Sert Güç Arayışları. *Bilge Strateji*, 2(3), 1-28.
- Alım, E. (2021). Hipersonik Füzeler ve Stratejik İstikrar: Rusya-ABD İlişkileri Üzerine Bir İnceleme. *Savunma Bilimleri Dergisi*, (39), 137-177.
- Anadolu Ajansı (2020). *ABD Çin'e karşı Hint-Pasifik ülkeleriyle ilişkilerini giderek güçlendiriyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-cine-karsi-hint-pasifik-ulkeleriyle-iliskilerini-giderek-guclendiriyor/2023103>. (22.12.2024).

- Anadolu Ajansı (2023). ABD ve AB, Çin'e karşı ortak deniz tatbikatı yaptı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-ve-ab-cin-e-karsi-ortak-deniz-tatbikati-yapti/2855146>. (20.11.2024).
- Ardil, C. (2021). Neutrosophic Multiple Criteria Decision-Making Analysis Method for Selecting Stealth Fighter Aircraft.
- Aronstein, D. C., & Piccirillo, A. C. (1997). Have blue and the f-117a: evolution of the "stealth fighter". *AIAA. International Journal of Aerospace and Mechanical Engineering*, 15(10), 459-463.
- Aytekin E. (2024). Çin, kıtalararası balistik füze test etti. Sahte savaş başlığı taşıyan kıtalararası balistik füze, Pasifik Okyanusu açıklarına fırlatıldı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-kitalararasi-balistik-fuze-test-etti/3340619>. (11.12.2024).
- Babahanoglu, V. (2024). ABD-Çin Rekabetinin Saldırgan Realist Perspektiften Analizi: Güney Çin Denizi'nde Jeopolitik Çatışma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(1), 356-371.
- BBC Türkçe (2012). ABD ile Japonya'dan yeni füze sistemi. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/09/120917_japan_us_missile. (20.11.2024).
- BBC Türkçe (2017). Trump ABD'yi Trans Pasifik İşbirliği Anlaşması'ndan çekiyor. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38723062>. (13.12.2024).
- BBC Türkçe (2021). AUKUS Paketi: Çin; ABD, İngiltere ve Avustralya'nın savunma anlaşmasına 'Büyük sorumsuzluk' diyerek tepki gösterdi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58579603>. (21.12.2024).
- Bull, H. (1977). *The anarchical society: A study of order in world politics*. Columbia University Press.
- Campbell, K. M. (2016). *The pivot: The future of American statecraft in Asia*. Twelve.
- Cha, V. D. (2022). *Powerplay: The origins of the American alliance system in Asia*. Princeton University Press.
- Christensen, T. J. (2006). Fostering stability or creating a monster? The rise of China and U.S. policy toward East Asia. *International Security*, 31(1), 81-126.
- Claude, I. L. (1962). *Power and international relations*. Random House.
- Cordesman, A. H., & Kendall, J. (2016). *Chinese strategy and military modernization in 2016: A comparative analysis*. Center for Strategic and International Studies.
- Cumhuriyet. (2024). Çin, kıtalararası balistik füze test etti. <https://www.cumhuriyet.com.tr/dunya/cin-kitalararasi-balistik-fuze-test-etti-2251133>. (11.04.2025).
- Çevirme, A., & Asal, U. Y. (2024). Savaşın değişen yapısı ve yeni nesil silah teknolojileri: Hipersonik silahlar üzerine bir inceleme. 2(3), 1-16. <https://doi.org/10.62101/iticudisticaretdergisi.1468210>.
- Çifçi, O. (2024). Yapay Zekâ Ve Silahlanma Yarışı: ABD Ve Çin Arasındaki Güç Dengesinin Değişen Dinamikleri. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 12(2), 175-200. <https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1436516>.
- Çokgüçlü, Y. (2022). Asya pasifik ve Hint pasifik'te ABD öncülüğünde geliştirilen ittifakların (Aukus-The Quad) ABD-Çin ilişkilerine etkisi. *International Journal of Social Sciences*.
- Demir, E. (2020). ABD'nin Biden dönemi Çin Politikası: Asya'ya Dönüş 2.0? *Cappadocia Journal of Area Studies*, 2(2), 232-248. <https://doi.org/10.38154/cjas.49>.
- Doğan, F., & Nebican, N. (2024). Xi Jinping dönemi Çin'in Latin Amerika politikası. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 321-339. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.1384963>.
- Doshi, R. (2021). *The long game: China's grand strategy to displace American order*. Oxford University Press.
- Doyle, M. W. (1986). Liberalism and world politics. *American Political Science Review*, 80(4), 1151-1169. <https://doi.org/10.2307/1960861>.
- Embassy (2016). Çin'in Türkiye Büyükelçisi Yu Hongyang: "Güney Çin Denizi anlaşmazlığı müzakere ile çözülür." http://tr.china-embassy.gov.cn/tur/sgxw/201606/t20160621_9617172.htm. (18.09.2024).
- Erickson, A. S. (2017). *China's naval shipbuilding: Progress and challenges*. Naval Institute Press.

Euronews (2022). *Pasifik'te Çin nüfuzuna karşı Avustralya ve Japonya'dan 'tarihi' savunma anlaşması*. <https://tr.euronews.com/2022/01/06/pasifik-te-cin-nufuzuna-kars-avustralya-ve-japonya-dan-tarihi-savunma-anlasmasi>. (20.12.2024).

Euronews (2024). *ABD ile gerilim tırmanırken Çin, Pasifik Okyanusu'nda kıtalararası balistik füze denemesi yaptı*. <https://tr.euronews.com/2024/09/25/abd-ile-gerilim-tirmanirken-cin-pasifik-okyanusunda-kitalararasi-balistik-fuze-denemesi-ya>. (20.11.2024).

Euronews (2024). *Çin ordusu: ABD savaş gemisini Güney Çin Denizi'nden çıkardık*. <https://tr.euronews.com/2024/05/10/cin-ordusu-abd-savas-gemisini-guney-cin-denizinden-cikardik>. (21.12.2024).

Financial Times. (2021). *Çin'in hipersonik füze denemesi*. <https://www.sabah.com.tr/dunya/cinden-abdyi-soke-eden-hipersonik-fuze-hamlesi-haberleri-bile-olmadi-5708297>. (10.04.2025).

Fisher, R. D. (2008). *China's military modernization: Building for regional and global reach*. Praeger.

Franceschet, A. (2002). *Kant and liberal internationalism: Sovereignty, justice and global reform*. Palgrave Macmillan.

Fravel, M. T. (2019). *Active defense: China's military strategy since 1949*. Princeton University Press.

Friedberg, A. L. (2022). *Getting China wrong: The illusions of engagement*. Cambridge University Press.

Garcia, D. (2019). *The arms trade treaty: A commentary*. Oxford University Press.

Glaser, C. L. (2011). Why unipolarity doesn't matter (much). *Cambridge Review of International Affairs*, 24(2), 135-147.

Goh, E. (2013). *The struggle for order: Hegemony, hierarchy, and transition in post-Cold War East Asia*. Oxford University Press.

Green, M. J. (2019). *By more than providence: Grand strategy and American power in the Asia Pacific since 1783*. Columbia University Press.

Gulick, E. V. (1955). *Europe's classical balance of power*. W. W. Norton & Company.

Güneş, E. (2009). Yeni Yüzyıldaki Çin-Amerika Rekabeti. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 3(6), 175-188.

Heginbotham, E., Nixon, M., Morgan, F. E., Heim, J. L., Hagen, J., Li, S., Engstrom, J., Libicki, M. C., DeLuca, P., Shlapak, D. A., Frelinger, D. R., Laird, B., Brady, K., & Morris, L. J. (2017). *The U.S.-China military scorecard: Forces, geography, and the evolving balance of power, 1996-2017*. RAND Corporation.

International Court of Justice (ICJ). (2016). *The South China Sea Arbitration (Philippines v. China)*.

İslam, M. N. (2019). Güç, strateji ve potansiyeller: Çin ordusunun temel yetenekleri ve unsurları üzerine bir inceleme. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 1(1), 100-110.

İşbilen, S. (2021). AB'nin güvenlik endişelerinden NATO ve AUKUS'un etkileri. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 3(2), 216-229.

İncesu, A. (2021). Doğu Çin Denizi'nde Güç Mücadelesi: Senkaku/Diaoyu Adaları. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 699-737.

Jervis, R. (1978). Cooperation under the security dilemma. *World Politics*, 30(2), 167-214.

Kalkan Küçüksolak, Ö. (2024). Deniz Güvenliğinde Minilateral İşbirliği Arayışları. *Deniz Araştırmaları ve Mavi Strateji Dergisi* (3), 71-85.

Kania, E. B. (2020). 'AI Weapons' in China's Military Innovation. *Brookings Institution*, April, 3.

Kant, I. (1795). *Perpetual peace: A philosophical sketch*. J. H. Füssli.

Kasım, K. (2024). Güney Çin Denizi Sorunlarının Bölgesel ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri. *International Journal of Politics and Security*, 6(1), 22-37.

Kaya, Z. Ö. (2024). Çin Dış Politikasında Lider Profilleri ve Algılarının Karşılaştırmalı Analizi. *Uluslararası İlişkiler ve Politika Dergisi*, 4(2), 157-167.

Keohane, R. O. (1984). *Hegemonya sonrası: Dünya ekonomi politikasında iş birliği ve uyumsuzluk*. Princeton University Press.

- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. Little, Brown.
- Keyvan, Ö. Z. (2023). Caydırıcılık Teorisi bağlamında Çin'in Kuzey Kore nükleer politikalarına bakışı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 260-282.
- Khan, A. M. (2024). India's Agni-V test: Implications for regional strategic stability. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2024/03/indias-agni-v-test-implications-for-regional-strategic-stability/>. (22.03.2025).
- Kiş, E. (2023). Uzak Doğu'nun Kadim Meselesi: Tarihi ve Siyasi Yönleriyle "Çin-Tayvan Sorunu. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(13), 39-53.
- Krepinevich, A. F. (2010). *Why AirSea Battle?* Center for Strategic and Budgetary Assessments.
- Krepinevich, A. F. (2021). *Maritime competition in a mature precision-strike regime*. Naval Institute Press.
- Kristensen, H. M., & Korda, M. (2020). Chinese nuclear forces, 2020. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 76(6), 443-457.
- Lewis, J. (2017). China's DF-21D anti-ship ballistic missile (ASBM): An operational assessment. *Missile Defense, Space, & Intelligence Studies*, 3(1), 31-48.
- Locke, J. (1689). *Treatise on Two Governments*. London: A. Millar.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. W.W. Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J. (2021). The inevitable rivalry: America, China, and the tragedy of great-power politics. *Foreign Affairs*, 100(6), 48-58.
- Medcalf, R. (2020). *Contest for the Indo-Pacific: Why China won't map the future*. La Trobe University Press.
- Missile Defense Project. (2020). DF-26 (Dong Feng-26). *Missile Threat, Center for Strategic and International Studies*. <https://missilethreat.csis.org/missile/dong-feng-26-df-26/>. (10.04.2025).
- Missile Defense Project. (2021). DF-41 (Dong Feng-41 / CSS-X-20). *Missile Threat, Center for Strategic and International Studies*. <https://missilethreat.csis.org/missile/df-41/>. (10.04.2025).
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Alfred A. Knopf.
- O'Rourke, R. (2024). *China's naval modernization: Implications for U.S. Navy capabilities*. Congressional Research Service. <https://www.congress.gov/crs-product/RL33153>. (15.03.2025).
- Olkan, K. B. (2021). Çin-ABD ilişkilerinde güvenlik ikilemi: Tayvan sorunu. *Journal of Business Innovation and Governance*, 4(1), 27-41.
- Hanayi, Ö. (2023). *Günümüzde Çin-Kuzey Kore İlişkileri: Kore Yarımadası Gerilimi Örneği*. <https://www.eurasian-research.org/publication/gunumuzde-cin-kuzey-kore-iliskileri-kore-yarimadasi-gerilimi-ornegi/?lang=tr>. (23.10.2024).
- Paul, T. V. (2018). *Restraining great powers: Soft balancing from empires to the global era*. Yale University Press.
- Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Ross, R. S. (2022). US-China relations: From unipolarity to strategic competition. *International Security*, 46(3), 31-57. https://doi.org/10.1162/isec_a_00432.
- Sanjaya, A. (2024). Strategic Partnership in the Context of State Relations in Bilateral, Trilateral, and Multilateral Relations from the Perspective of Indonesia's Maritime Security. *Jurnal Multidisiplin Indonesia*, 3(9), 4327-4335.
- Sarı, İ. (2024). Çin'in Nükleer Stratejisinde Sapma: ABD Kaynaklı Tehdit Algıları ve Garantili Misilleme Arayışı. *İnsan ve Toplum*, 14(2), 1-25.
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile ilişkilerinde ekonominin rolü. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8(2), 174-216.

SavunmaSanayiST. (2022, 20 Nisan). *Çin bombardıman uçağına gemisavar balistik füze entegre etti.* <https://www.savunmasanayist.com/cin-bombardiman-ucagina-gemisavar-balistik-fuzesi-entegre-etti/>. (17.12.2024).

SavunmaTR. (2024, 20 Ekim). *Balistik füze nedir?*. <https://www.savunmatr.com/balistik-fuze-nedir-farklari-nelerdir/>. (10.04.2025).

Schroeder, P. W. (1994). *The transformation of European politics, 1763-1848*. Oxford University Press.

Smith, A. (1776). *The Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.

Snyder, S. A. (2021). *South Korea at the crossroads: Autonomy and alliance in an era of rivalry*. Columbia University Press.

Şahin, G. ve Eruçar, S. (2023). Hava Hakimiyet Teori Kapsamında Çin ve Tayvan Hava Kuvvetlerinin Değerlendirilmesi. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 7(2), 71-86.

Şebin, E., & Akbaş, Z. (2024). Saldırgan realist perspektiften Çin-ABD ilişkileri: 2000'li yıllardan günümüze. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (79), 75-94.

Talmadge, C. (2023). Emerging technology and intra-war escalation risks: Evidence from the Cold War, implications for today. *Journal of Strategic Studies*, 42(6), 1-38.

Thiele, R. (2021). Nineteen technologies in focus. *Hybrid Warfare: Future and Technologies*, 71-123.

Tokatlı, S. G. (2023). Tukidides tuzağı çerçevesinde ABD-Çin rekabetinin analizi: teorik bir değerlendirme. *Akademik Hassasiyetler*, 10(21), 459-481.

TRT (2022). Çin'de füzeleri 15 saniyede tespit eden yeni yapay zekâ teknolojisi. <https://www.trthaber.com/haber/bilim-teknoloji/cinde-fuzeleri-15-saniyede-tespit-eden-yeni-yapay-zeka-teknolojisi-684987.html>. (20.12.2024).

Türkel, S. S. (2023). Güney Kore'nin stratejik kültürü bağlamında Asean ile Bölgesel Güvenlik İlişkileri. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 59-79. <https://doi.org/10.59114/dasad.1284895>.

Türkş, İ. (2021). Baltık Bölgesi'nin Rusya İçin Önemi ve Rusya'nın Baltık Ülkelerine Yönelik Siyasi, Askeri ve Ekonomik Stratejileri. *EURO Politika*, (7), 19-32.

Union of Concerned Scientists. (2023). *China's DF-41 missile: Capabilities and implications*.

United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS). (1982).

United Nations Security Council (UNSC). (2015). *Resolution 2231 (2015)*.

USTR. (2023). *US-China trade relations*. <https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china>. (10.04.2025).

Üngör, Ç. (2024). Bölge Uzmanı İle Söyleşi/Çin Dış Politikasını Anlamak. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 91-101.

Vural, Ç., & Aydın, H. (2019). Dolar Diplomasisi ve Borç Tuzağı Diplomasisi: ABD Ve Çin Örneklerinin Karşılaştırılması. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 174-194.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison-Wesley.

Waltz, K. N. (2012). Why Iran should get the bomb: Nuclear balancing would stabilize the Middle East. *Foreign Affairs*, 91(4), 2-5. <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2012-06-15/why-iran-should-get-bomb>. (10.04.2025).

Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.

White, H. (2022). *The China choice: Why America should share power*. Oxford University Press.

Work, R. O. (2015). *The third U.S. offset strategy and its implications for partners and allies*. U.S.

Department of Defense. (2015). *The Third US Balancing Strategy and its Impact on Partners and Allies*. <https://www.defense.gov/News/Speeches/Speech/Article/606641/the-third-us-offset-strategy-and-its-implications-for-partners-and-allies/>. (10.04.2025).

Yıldırım, S. (2019) *Trump İktidarı, Kuşak-Yol Projesi ve ŞİÖ Genişlemesi Sonrası Asya-Pasifik'te Değişen Güvenlik İklimi*. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51408/trump_iktidari_kusak-yol_projesi_ve_sio_genislemesi_sonrasi_asya-pasifikte_degisen_guvenlik_iklimi. (22.12.2024).

Yılmaz, S. (2014). *Savaş ve Strateji*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://ahmetsaltik.net/arsiv/2014/05/Savas_ve_Strateji_Sait_Yilmaz_28.4.14.pdf. (23.12.2024).

Yılmaz, S. (2016). Çin'in nükleer askeri stratejisi ve ulusal güvenliği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 151-185.

Yorulmaz, M. (2021). Güney Çin Denizindeki bölgesel ihtilaflar ve Çin'in askeri modernizasyonu. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 680-698.

Yoshihara, T., & Holmes, J. R. (2010). Red star over the Pacific: China's rise and the challenge to U.S. maritime strategy. *Naval Institute Press*.

Yuan, J. (2020). China's military modernization: Challenges to regional security. *Asian Security*, 16(1), 45-60.

Zhao, T., ve Stefanovich, D. (2023). Missile Defense and the Strategic Relationship among the United States, Russia, and China. *Cambridge, Mass.: American Academy of Arts and Sciences*.

Araştırma Makalesi - Research Article

Tacik Adına Dair **On The Names Of Tadjik**

Yusuf Budak^{1*}, Mehmet Dağlar²

Geliş / Received: 11/04/2025

Revize / Revised: 03/05/2025

Kabul / Accepted: 09/05/2025

ÖZ

İran ve Turan toplulukları arasında tarihî süreç içerisinde ortaya çıkan rekabet karşılıklı ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Türkler ve İranlıların çeşitli şekillerde etkileşim halinde olmaları birbirlerini tanımlarken farklı adlar ve sıfatlar kullanmalarına sebep olmuştur. İki rakip topluluğun siyasi rakip olmaları bu tanımlarında şeklini belirler. Güçlü siyasi teşekküller oluşturan Türklerin karşı karşıya geldiği İranî toplulukları adlandırırken onları etrafı korunaklı şehirlerde yaşayan, askerlikten anlamayan insanlar olarak tanımlamaları sonucunu doğurmuştur. Türklerin yerleşik topluluklar, özellikle Farsça konuşan insanlar için kullandığı *Sart* kelimesi zamanla sadece Farsça konuşanlar için kullanılan *Tacik* adlandırmasına dönüşmüştür. Bu ayrım Farsları genel adı olarak kullanılmıştır. Göçebeliği askerlikle özdeşleştiren Türk-Moğol devlet geleneği yerleşik hayatta yaşayanları da askerliğe elverişli olmayan ve sadece saray işleriyle uğraşan insanlar olarak anlamalarıyla ilgilidir. Türkler ve Tacikler arasındaki ayrım, dil, kültür, din ve tarihsel bağlar gibi pek çok faktörle şekillenmiştir. Her iki grup da Orta Asya'nın farklı kökenden gelen toplulukları oluşturur ve farklı tarihi süreçlerden geçmişlerdir. Sürekli etkileşim içerisinde olan bu iki ayrı topluluğun birbirini kültürel ve dilsel olarak etkileme süreci de farklı şekillerde cereyân etmiştir. Bu ayrım, aynı coğrafyada yaşamalarına rağmen, bu halkların kültürel ve toplumsal kimliklerinin birbirinden farklı olmasına yol açmıştır. Bizde bu çalışmada esasen iki farklı topluluğun tarihî süreç içerisinde farklı devletler ile münasebetleri üzerinden ya da farklı unsurların Türk ve Tacik algısı hakkında var olan düşüncelerinin nüansları üzerinde durmaya çalıştık. Safevîlerin kuruluşuna kadar geçen sürede erken modern dönemde Türk ve Tacik ayrımının nasıl şekillendiğini anlamaya çalışmak temel hedefimiz olacaktır.

Anahtar Kelimeler- *Türk, Tacik, Tâzik, Tat, İran*

ABSTRACT

The rivalry between Iranian and Turanian communities in the historical process has paved the way for the development of mutual relations. The fact that Turks and Iranians interacted in various ways caused them to use different names and adjectives when describing each other. The fact that the two rival communities are political rivals determines the shape of these definitions. The Turks, who formed strong political organisations, while naming the Iranian communities they confronted, defined them as people who lived in sheltered cities and did not understand military service. The word *Sart*, which the Turks used for settled communities, especially Persian-

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: ysfbudak07@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-5202-3509>)

Tarih Bölümü, Iğdır Üniversitesi, Suveren Yerleşkesi, Iğdır/Merkez

²İletişim: mehmetdaglar34@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-3044-4991>)

Tarih Bölümü, Iğdır Üniversitesi, Suveren Yerleşkesi, Iğdır/Merkez

speaking people, turned into *Tajik*, which was used only for Persian speakers. This distinction was used as a general name for Persians. The Turkish-Mongolian state tradition, which identifies nomadism with military service, is related to the fact that those who live in sedentary life are understood as people who are not suitable for military service and are only engaged in palace affairs. The distinction between Turks and Tajiks is shaped by many factors such as language, culture, religion and historical ties. Both groups constitute communities from different origins in Central Asia and have gone through different historical processes. The process of cultural and linguistic influence of these two separate communities, which are in constant interaction, has also occurred in different ways. This distinction has led to the cultural and social identities of these peoples to be different from each other, despite living in the same geography. In this study, we have mainly tried to focus on the nuances of the existing ideas about the Turkish and Tajik perception of different elements through the relations of two different communities with different states in the historical process. Our main goal will be to try to understand how the Turkish and Tajik distinction was shaped in the early modern period until the establishment of the Safavids.

Keywords- *Turk, Tajik, Tâzik, Tat, Iran.*

I.GİRİŞ

Türkler ve Taciklerin tarihsel olarak birbirinden farkları yaşadıkları coğrafyada farklı unsurlar arasındaki farkları ve münasebetleri önemli bir konudur. Türkler ve Tacikler, yaşadıkları coğrafyanın birbirine yakın olmasının yanı sıra birbirinden dil, kültür ve tarih açısından önemli farklılıklar gösteren iki ayrı unsurdur. Bu iki unsur arasındaki bazı temel farklar ve benzerlikler vardır. Türkler, Türk dilleri konuşurlar. Türk dili, Altay dil ailesine ait olup bu dil ailesi içinde Ural-Altay grubuna dâhil edilir. Türkler, Orta Asya'dan Batı'ya uzanan geniş bir coğrafyada, farklı Türk lehçeleri konuşurlar. Türk dili, Kazak, Özbek, Kırgız gibi farklı lehçelere sahip olup, Türkiye Türkçesi de bu grup içinde yer alır. Buna karşın Tacikler, Fars dilinin bir lehçesi olan Deri'yi konuşurlar. Farsçanın bir kolu olan Deri Hint-Avrupa dil grubuna girmektedir. Taciklerin konuştuğu dil, İran, Afganistan ve Tacikistan'da genel olarak konuşulan bir dildir (Sümer, 1960: 567-594). Tarihi süreç içerisinde topluluklar ya da etnik unsurlar tarihin doğal akışında birbirinden kesin bir şekilde farklılık göstermişlerdir. Toplulukların etnik kökenleri kesin olarak belirlenemese de onların geçmişte bıraktıkları tarihin iz düşümü olarak ele alabileceğimiz kültürel etkilerinin yansımaları üzerinden bir değerlendirme yapılır. Türkler tarih boyunca çeşitli milletler ile siyasi münasebetlerde bulunmuşlardır. Karşılaştıkları topluluklar Türklere farklı isimler verdikleri gibi Türklere de aynı şekilde farklı milletleri kendi düşünce ve anlayışına göre tanımlamıştır. Bu tanımlamalar bazen siyasi sebepler ile bazen de toplumsal koşulların zorlamasıyla olmuştur. Türklerin erken modern dönemde özellikle İranlılar için kullandıkları adlandırmalar bu koşullar altında şekillenmiştir. Bu yönü ile Türklerin göçebe olarak yaşarken yerleşik yaşama sahip olan toplulukları isimlendirirken *Tâzik* veya *Tacik* gibi adlandırmalara başvurdukları görülür. Bu adlandırma 1501 yılında İran'da kurulan Safevî Devleti'nin ortaya çıkışına kadar aynı anlayışla devam etmiş ancak bu aşamadan sonra Türk ve Tacik ayrımı daha belirgin hale gelmiştir. Bunun sebebi ise Safevîlerin İran'ın tarihsel sınırlarını belirginleştiren bir devlet olmasında aranabilir.³ Yerleşik göçebe çelişisini kullanmak isteyen İran'da kurulan bazı devletler mesela Karahanlılar ve Sâmânîoğulları gibi bunlar göçebe aşiret reislerine ülkelerine davet ederek onlarla evlilik yoluyla bağlarını kuvvetlendirmiş ve yerleşiklere karşı askerî güç olarak değerlendirilmiş ve bu süreç Safevîlere kadar devam etmiştir (Khazanov, 2015: 334-335).

Tarihsel dönem içerisinde Türkler ile Taciklerin birbirlerinden kesin bir şekilde ayrıldıkları görülür. Nitekim gerek coğrafi yapı ve isimlendirmeleri gerekse kültürel yansımalar bunu açık bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Taciklerin yaşadıkları bölgeye verdikleri isimler ya da onların tarihe ve coğrafyaya bıraktıkları etkiler sebebi ile bulundukları bölgelerde onların izlerine rastlamak mümkündür. Bunu metin içinde defaatle ele aldık. Özellikle Arapların ya da Arap müelliflerin, Tacikleri tanımlamada bunu çok net bir şekilde görüyoruz. Nitekim Taciklerin yaşadıkları bölgede dağlara verilen isim de bile bu ayrıntıyı görmek mümkündür. Buna benzer bir ayrıntıyı Ermeni kaynaklarında da görmek mümkündür. Bir Ermeni kaynağı olan Urfalı Mateos'un eserinde bir coğrafyaya yani dağa verilen isimde de Tacik etkisini görmek mümkündür. Bu anlayışla Tacikler Türklere çok farklı bir yapıya sahip olduğu görülür. Buna rağmen Türkler ile Tacikler sürekli etkileşim içerisinde olmuş birbirlerini dil, kültür ve yaşam tarzı olarak etkilemişlerdir (Urfalı Mateos, 2019: 3).

Moğol devlet anlayışını sürdüren İlhanlılar, Timurlular gibi devletlerde Tacikler sadece bürokrasi işlerinden anlayan askerlik yeteneğinden yoksun olan ve şehirlerde yerleşik olarak yaşamaya alışmış topluluklar hüviyetini devam ettirmiştir. Bu anlayış Moğol, İlhanlılar, Timurlular gibi devletlerin Farsça konuşan yerleşik halka olumsuz anlamda yaklaşıma sebep olmuştur. Bunun neticesini Tacikler için oluşturulan bazı kurumlarda net bir şekilde görebiliyoruz. Aynı zamanda bu devletlerin yöneticileri Tacik kelimesini de küçümseyici ve tahkir

³ İran'da kurulan devletlere dair genel bir değerlendirme için bk. (Nevai, 1366).

edici anlamlarda kullanmışlardır. Bu yaklaşım Türk-Moğol devlet geleneğinde Türklerin daha çok askerliğe elverişli olduğu Taciklerin ise sadece devlet kademesinde görev alan yöneticiler oldukları anlayışını güçlendirmiştir. Doğal olarak askerlik gibi zor koşullarda yaşayan veya görev alan Türk topluluklarının Taciklere bakışını olumsuz hale getirmiştir. Sonuç olarak tarihsel süreçte ortaya çıkan Türk-İran rekabeti farklı devletlerin kurulmasına yol açmış ve Türk ile Fars milletlerinin de şekillenmesini sağlamıştır. Bu rekabet aynı zamanda coğrafi sınırların da belirlenmesine temel oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında Türk ve Tacik ayrımı sadece siyasi bir ayrılık ifade etmeyeceği gibi karşılıklı ilişki içerisinde olan iki topluluğun sınırlarını çizmiştir (Reşidüddin Fazlullah, 2022: 12).

II. Tacik Kelimesinin Menşei

İran'a yerleşen Türkler şehirli İranlılarla farklı bir kültüre sahipti. Selçukluların tarih sahnesine çıkması ile birlikte İran'da hüküm süren devletlerin de tarihsel sınırları belirlenmiş oldu. Selçukluların Anadolu-İran hattında hüküm sürmesi aynı zamanda İran'ın kültürel coğrafyasının da nereye kapsadığını belirginleştirdi. Bu sınırlar İran'ın yerleşik halkı için kullanılan "Tacik" kelimesinin de kullanım alanını belirlerdi. İran'ın kuzey doğusunda Horasan ile İran'ın tarihî coğrafyasının sınırını oluşturur. Ancak Hindukuş Dağlarının kuzeyinde yaşayan topluluklara Sart denildiği de iddia edilmiştir (Dames, 1979: 143). Sart, Farsça konuşan toplulukları kapsayan Tacik kelimesinin kullanımı ile zamanla kesiştiği görülür. Bu nedenle sözlük anlamı olarak "تازیك Tâzîk: Türk olmayan, İranlı" şeklinde ele alınır (Kanar, 1988: 164). Türkler tarafından yerleşik İranlıları tanımlamak için kullanılan Sart tabiri zamanla anlam değişimine uğramış, Özbekler tarafından Türkçe konuşanlar da dahil yerleşik yaşayan tüm toplulukları kapsar bir anlama büründürülmüştür (Golden, 2018: 418).

Urfalı Mateos *Vekayinâmesi*'ne bazı değerlendirmeler ile katkı sağlayan Dulaurier, eski Ermenice yazılarda tıpkı Grekler ile Romalıların *Scythe* (İskit) kelimesini kullanması gibi "Tacik" kelimesi tarih boyunca göçebe olarak hayat süren bütün topluluklar için kullanmıştır. Urfalı Mateos ise "Tacik" kelimesini genel olarak Müslümanlar için kullanırken yer yer bu kelimeyi Araplar için de kullanmıştır (Urfalı Mateos, 2019: 3). Mateos eserinde Anadolu topraklarında hâkimiyet kuran Ermeni prens Toros'un Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un 1160 yılında Kilikya bölgesine düzenlediği sefer nedeniyle kaçtığını kaydeder. Toros'un sığındığı kayalığın ismi Tacik'tir. Ancak bu adın neden verildiği tam olarak tespit edilememiştir (Urfalı Mateos, 2019: 322).

Tacik kelimesinin menşei ile ilgili farklı tartışmalar yapılarak pek çok fikir ileri sürülmüştür. Bu kelime ile genel anlamda Araplar kast edilmiş olsa da özel olarak Tay kabilesi kastediliyordu. Sonrasında Seyhun'un doğusunda yaşayan Türkler ile Moğollar, aslen Türk, Pers ve Arap olup şehirler ve köylerde yaşayan Müslümanlara "Tâzîk" ya da "Tacik" diyorlardı. Beyhakî, *Târih-i Beyhakî* isimli eserinde "Tacik/Tâzîk/Tajik" adını Türk olmayan şeklinde tanımlamaktadır (Beyhakî, 2022: 240). Zeki Velidi Togan "Tacik" kelimesi ile ilgili Arapların "Tayy" kabilesinin ismi olduğu bu kelimenin önceleri Araplar ile ilgili olduğunu belirtir.⁴ Nitekim Orhun Abidelerinde Araplar için "Tezik" ismi kullanılırken Çinlilerin de Araplar için "Daşık" ismini kullandığını belirtir. Ayrıca Togan'a göre Ermeni yazarlar Kuzey Arabistan'ı belirtmek amacıyla "Tâckastan" ifadelerini kullanmıştır (Togan, 1981: 80). Her ne kadar önceleri Araplar için "Tacik" ifadesi kullanılmış olsa da bu tanımlamanın sonradan değiştiğini görüyoruz (Türkoğlu, 2010: 351). Bu kavram Türkistan coğrafyasına gelen Araplar için kullanılmış, ancak bu tanımlama kısa sürmüştür. 11. yüzyıldan sonra anlam değişimine uğrayan "Tacik" kelimesi Farsça konuşan İranlıları tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır (Togan, 1981: 80). Bu anlamda "Tacik" ifadesi daha çok Acemler için kullanılmış ve genel olarak İranlılara "Tacik" denilmiştir (Aksarayî, 2000: 80). İranlılar için kullanılan Tacik kelimesinin yanı sıra Tat kelimesi de Türk olmayan toplulukları ifade ettiği gibi yerleşik bir yaşam tarzına sahip insanları tanımlamak için kullanılan bir kelimedir. İran'a yakın bölgelerde yaşayan göçebe Tay kabilesine nispeten bütün göçebe toplulukları ifade etmek için Farsça Arap anlamına gelen Taçik kelimesinin kullanıldığı, bu kelimenin de Türkçe Tecik şekline dönüştüğü yaygın kanaattir. Türklerin Müslüman olmaya başlamasıyla da bu kelimenin sadece Farslar için kullanıldığı düşünülmüştür. Barthold'un, sadece İranlılar için değil aynı zamanda Uygurlar için de "Tat" ifadesinin kullanıldığını söylemesi kelimenin bir kavmi ifade etmesinden daha geniş bir anlama sahip olduğu ortaya çıkar (Barthold, 2014: 169, 172). Barthold'un ifadelerinden yola çıkarsak Uygurlar için de kullanılan Tacik kelimesinin etnik bir kökeni ifade etmediği daha çok yerleşik hayat tarzına sahip olanlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır (Grousset, 2014: 269). Kaşgarlı Mahmud ise *Divan'ü Lügat-it-Türk*'de "Tat" kelimesini yabancı, Müslüman olmayan, Farslı, Farsça konuşan "Acem" olarak tanımlamıştır (Kaşgarlı Mahmud, 1991: 584; Spuler, 2011: 438). Atâ Melik el-Cüveynî ise Tacik kelimesini genel olarak Farslara verilen isim olarak tanımlamıştır (el-Cüveynî, 2002: 143).

III. Türk ve Tacik Ayrımı

Tarihî süreçte İran ve Turan ülkeleri olarak ayrılan bölgelerin Türkçe ve Farsçanın etkisi altında olması Türklerle Taciklerin tam anlamıyla birbirinden ayrılmasını gerektirir. İslâm coğrafyacıları Türklerin yaşadıkları

⁴ Nitekim Medine'nin doğusunda bu isimle adlandırılan Tay Dağları vardır. Bu dağlar, Ece ve Selma dağları olarak bilinir (Ebü'l-Fidâ, 2022: 76). Ebü'l-Fidâ, aynı zamanda eserinde Tay kabilesinin yaşadığı yer olarak Şam çölünde yer alan "Teyama"yı belirtir (Ebü'l-Fidâ, 2022: 92).

ölkeleri ayrıntılarıyla tespit etmiştir. Bu bölgelerden bahsedilirken Türk olmayan, Tâzik ve Tacik kökenli toplulukların yaşadığı yerlerden de bahsedilmiştir. İslâm coğrafyacıları Hazar ve Şâş ölkelerinden bahsederken bu bölgedeki bir şehrin “Tâzik” şehri olduğunu söylemiştir. Bu şehir Hazar gölünden çıkıp Horasan gölüne dökülen büyük bir nehir üzerinde olarak tarif edilmiştir. Burada yaşayan Tâziklerin Müslümanlar gibi kabirleri olduğundan bahsedilmiştir (Şeşen, 2001: 90).

Taciklerin yaşadığı yerlerin sınırını çizmek tarihi veriler ışığında oldukça zor görünmektedir. Türk ve Taciklerin beraber yaşadığı bölgelere bakıldığında aynı zamanda İran ve Turan coğrafyasının da tam olarak nereyi kapsadığına bakmak gerekecektir. Tarihi süreç içerisinde İran ve Turan arasındaki sınır hattının belirli bir alana dâhil edilmeyeceği aşikârdır. Mazzauî'nin dikkat çektiği üzere iki bölge arasındaki coğrafi ayrımın olmamasını edebi ürünlere baktığımızda açık bir şekilde görürüz. İki tarafta yaşayan toplulukların oluşturdukları destanlar bu ayrımı belirgin bir şekilde ortaya koyar (Mazzauî, 2005: 105).

Genel olarak yerleşik medeniyetlerin öçebe veya konar-göçerlere bakışı olumsuz örneklerle doludur. Göçebe ve yerleşik karşılıklı bağımlılık ilişkisi sık sık karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştur. Eberhard'a göre bu durumu tamamen ortadan kaldırmak isteyen göçebe kabilelerin liderleri yerleşik hayatta bulunan ve kurumsal yapıları tamamlanmış olan devleti tamamen ele geçirerek çözeceğine inanır (Eberhard, 2008: 7). Ancak iki yapı arasındaki yaşam tarzının tam olarak belirginleşmediği ve aralarında sürekli geçişlerin olduğu da aşikârdır. Örneğin konar-göçerliğin yerleşik çiftçi yaşamından ve pastoral göçebelikten ayrı bir yaşam tarzı olduğu bu türün de sığır yetiştiriciliği ile tarımı birlikte sürdüren Türkmenlere özgü bir faaliyet olduğu bilinmektedir (Bregel, 2019: 8).

Türk ile Tacik adının kimleri nitelediğini daha iyi anlamak için Sart kelimesinin de neyi ifade ettiğinden bakmak gerekir. Sart adı göçebeler tarafından yerleşik yaşama sahip Türkleri ve Tacikleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bazı durumlarda ise Sart sadece yerleşik Türkleri ifade etmek ve Taciklerden ayırmak için kullanılmıştır. Barthold, Sart'ın Türkçede tüccar İranlılar için kullanıldığı Tacik'in ise Türk kelimesinin karşıtı olarak İranlı manasına geldiğini belirtir. Bu tanımlama Tacik'in bir kavmiyet anlamında kullanıldığını gösterir (Barthold, 1979: 616-617). Ancak Mâverâünehir'de Farsça konuşan Müslüman topluluklar için Tacik adının kullanılması da bu ismin daha yaygın bir kullanımı olduğunun kanıtıdır (Golden, 2018: 202).

Gazneli Devleti'nin temellerini atan Alp Tegin burada mahallî bir hânedan olan Levikleri uzaklaştırdı. Burada bulunan Zabulistan halkı Alp Tegin'den çok korkuyordu. Alp Tegin'de halkın bu korkusunu gidermek için tellallar aracılığıyla *Kendi adamlarına, hiçbir askerinin kimsenin hakkına tecavüz etmemesini, aldıkları şeyin bedelini altın olarak ödemelerini, aksi takdirde ol kişiyi cezaya çarptıracağını*” ilan etti (Nizâmü'l-Mülk, 2013: 162). Alp Tegin bu gelişmelerden sonra kendi gulamlarından birinin atının terkesine bir tavuk ve bir torba saman bağladığını görür hemen onu huzuruna çıkararak ona “Bu bir torba samanla şu tavuğu nereden buldun?” diye sordu. Onun bu sualine karşılık gulam: “bir köylüden aldım” dedi. Alp Tegin: “Her ay yirmisi câmeği ve 30 dinâr ekmek için olmak üzere 50 dinar aldığın halde satın aldığın şeylerin bedelini niye ödemiyorsun?” dedikten sonra ibret olsun diye gulamı cellâtlara idam ettirdi. Bu gelişmeler Alp Tegin'in maiyetinde yer alan askerlerin daha temkinli davranmalarını sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Gazne halkının “İster Türk olsun ister Tacik, bize malımızı canımızı, çoluk çocuk ve kadınlarımızı işte böyle kollayacak adalet ve insaf sahibi bir padişah gerektir.” şeklinde düşüncelerini sağlamıştır (Nizâmü'l-Mülk, 2013: 162-163). *Târih-i Beyhakî*'de buna benzer ifadeler görüyoruz. Hâcib-i Bozorg Türk ve Tacik'ten oluşan ordunun komutanları ile birtakım istişareler yaptığını kaydeder. Bu gelişmeler Gazneliler devrinde Türk ve Tacik ayrımını net bir şekilde ortaya koymaktadır (Beyhakî, 2022: 8). Keza aynı müellif eserinde Bu-Hanîfe-i İskâfî'ye ait olan “Bu büyük asırda, Tacik ve Türk'ten kim var ki onun yüreğinde sen altın ve gümüşten daha sevgili olmayasın?” şeklindeki kasidede anlatmak istediğimiz meseleyi desteklemektedir (Beyhakî, 2022: 354).

Selçuklu Sultanı Alparslan, Buhârâ'nın fethedilmesi münasebeti ile gönderilmiş olan fetihnâmenin “Türk ve Tacik herkese” duyurulmasını emretmişti. Bu durum, Büyük Selçuklular döneminde de Türk ve Tacik ayrımını açıkça göstermektedir (Aksoy, 1995: 470). Timur'a göre ise bir Tacik, askerlik kabiliyet ve şanından mahrum ve bundan dolayı düşmanları için tehlike arz etmeyen bir adamdır (Barthold, 2015: 27). Buna rağmen Timur döneminde yerli İranlılardan da asker toplanır bunlara da *leşker-i Tâzik* denilirdi. Ayrıca Timurlu İran'ında Türk olmayan toplulukların işleri ile uğraşan “sart divanı” adlı bir kurumun olması ve burada çalışan kâtiplere ise “*nivisendegan-ı tacik*” denilmesi Türk-Tacik arasındaki farklılığın göstergesidir (Aka, 1994: 189).

Türk ve Tacik arasındaki ayrımın belki de en belirgin özelliği fizyolojik özelliklerinin farklılığıdır. XIII. yüzyılda Oğuzların yüz şeklinin değişerek Taciklere yani İranlılara benzediğinden Reşidüddin bahsetmiştir. Oğuzların Mâverâünnahir bölgesine geldikten sonra buranın ikliminin etkisiyle Taciklere benzemeye başladıkları kaydedilmiştir (Sümer, 1958: 143). Taciklerle Türkmenler arasındaki benzeşme Yazıcızade Ali'nin *Selçuknâme* adlı eserinde de kaydedilmiştir. Ancak Oğuzların Taciklerle benzerliğine rağmen tamamen Tacik olmadıklarını çünkü Taciklerin onlara “*Türkman*” dediklerini söyler (Yazıcızade Ali, 2014: 9). Bu durumun temel sebebinin

göçbelerin Orta Asya'nın yerleşik bölgelerine gelmelerinin bir sonucu olduğu, göçbelerin yerleşiklerle sosyal ve kültürel alanda kaçınılmaz birliktelik sağlayacağı bu durumun da dilsel ve fiziksel değişikliğe yol açtığı açıktır (Bregel, 2005: 89). Türklerle Taciklerin aralarında var olan sorunları Harezmşahların Mâzenderânlılarla ittifak yapma arayışında ortaya çıkmıştır. “*Türklerle Tacikler arasındaki yol karanlıktır. Felaketten kaçmak zordur dostluk ve akrabalık her zaman nahoş şekilde sonlanmıştır*”. Harezmşah’a yapılan bu uyarılar Türk ile Tacik’in arasındaki sorunun açık bir ifadesidir (Barthold, 2015: 27).

Moğol İmparatorluğu döneminde de İranlılar için “Tacik” kelimesinin kullandığı bilinmektedir. Aslen İranlı olan Mecdü’l-Mülk Yezdî, Abaka Han tarafından 1280 yılında Amu Derya’dan (Ceyhun) Mısır sınırına kadar olan bütün bölgeyi Sâhib-divân’la birlikte yönetmesi için ferman çıkardı. Abaka Han, bu fermanın Merâğa Puthanesi’nde hatunların, şehzadelerin ve devlet büyüklerinin toplanmış oldukları bir gün okunmasını emretti. Bahsi geçen toplantıda hazır bulunan kişiler bugüne kadar hiçbir Tacik’e nasip olmayan bir şeyin bugün Mecdü’l-Mülk’e nasip olduğu noktasında aynı görüşü paylaşıyorlardı. Abaka Han, Mecdü’l-Mülk’e hitaben “*Ülke, mal ve hazine işlerinde dikkatli ol. Yapılan her işten haberin ve bilgin olsun. Bütün işlerde yanında yetenekli yardımcılar bulundur. Kendini iyi ayarla. Hiçbir zaman sarayla görüş ayrılığına düşme. Eğer biri sana kötülük yapmaya kalkarsa, onun cevabını ben veririm*” dedi. Bu gelişmeler karşısında Sâhib-divân’ın iktidarı ve işleri gerilemişti. Bu nedenle Mecdü’l-Mülk, Sâhib-divân Şemseddin’e bir rubaiyi gönderdi: “*Senin gamından meydana gelmiş olan denize dalacağım. Orada ya boğulur ya da bir inci elde ederim. Sana kötülük yapmanın tehlikeli olduğunu biliyorum. Fakat ben bunu yapacağım. Bunu yapınca ya yüzüm kızarır ya da boynum kesilir*”. Sâhib-divân Şemseddin onun bu şiirine karşılık sert bir cevap vermiştir (el-Cüveynî, 2013: 28-29).

Reşîdüddin Fazlullah’ın *Câmiu’t-Tevârih* isimli eserinde de Mönkge Kaan’ın Karakorum ve Kerülen’de halkın bütün bileşenlerinin desteğini alarak tahta geçtiği belirtilir. Aynı eserde müellif Türk ve Tacik’in insanların ihtiyaçlarını karşılamaları koşulu ile gitmelerine izin verildiğini kaydeder. Nitekim bu ifade çalışmamızın dayanak noktalarından birini oluşturur (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 12). Diğer yandan Abbâsî Halifesi Müsta’sım-Billâh, Hülâgû tehlikesinin yaşandığı bir dönemde Hülâgû’ya sonrasında pişman olacağı sertlikte bir mektup gönderdi (Özdemir, 2006: 126). Müsta’sım-Billâh, pişmanlık göstergesi olarak Hülâgû’ya birtakım hediyeler gönderse de onun akıbeti açısından yeterli olmamıştır. Tam da bu esnada Süleymanşah b. Bercem’in belirsiz durumu ile ilgili olarak bir toplantıda şunları söyledi “Eğer Halife bu güçlü düşmanı bertaraf etmeye girişmez ve yardım aramazsa, yakın zamanda Moğol ordusu Bağdâd ordusuna galip gelecek. O zaman diğer beldelerde halka yaptıkları gibi hiçbir yaratığa acımayacaklar. Şehirli, köylü, güçlü, zayıf hiçbirini bırakmazlar ve kızların da namuslarına sataşırılar. Şimdi eğer Moğollar etrafımızı kuşatmasaydı, etraftan asker toplamak çok kolay olur, ben bir orduyla gece akın edip onları darmadağın ederdim. Darmadağın edemezsem de, mert birine savaş meydanında iftiharla ölmek yaraşır”. Müsta’sım-Billâh, onun bu sözlerinden dolayı çok mutlu olduğunu belirterek vezire orduyu hazırlaması talimatını verdi. Bu gelişmeler karşısında vezir, ordu komutanına “orduyu yavaş yavaş, az az geçit resmi yaptır ki, Halife’nin ordusunun kalabalıklığının şöhreti yakın ve uzak, Türk ve Tacik’e ulaşp saldırılarında gevşesinler” dedi. Yukarıda anlattığımız İlhanlı-Abbâsî ilişkilerinde yaşanan bu olayda Türk ve Tacik ayrımı açık bir şekilde görülmektedir (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 34). Reşîdüddin Fazlullah, eserinde buna benzer anlatımları görmek mümkündür (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 226, 253).

Bunun dışında Moğol Han’ı Ögedey’in izlemesi için getirilen *Hemedanlı Fila* isimli güreşçiye Ögedey, Tacik diye hitap etmesi bunun kanıtıdır (el-Cüveynî, 2013: 219). Tacikleri, Türklerden ve Moğollardan ayrı tutarak onları aşağı gören İlhanlılar ise Tacikleri askerî işlerde kullanmamış asker olarak kullansa bile ayrı bir nesne kullanarak diğerlerinden ayırmıştır. Gazan Han Taciklerle ilgili bu durumu değiştirerek bir ferman çıkarmış ve Taciklere köle olarak bakılmayacağını belirtmiştir (Togan, 1979: 104). Moğol hükümdarı Cengiz Han, Ong Han ile arasının iyi olması Ong Han’ın yakınları tarafından kıskançlık duymalarına sebep olmuştu. Bu kıskançlık Cengiz Han’ın ortadan kaldırılması fikrini ortaya çıkarmıştır. Bu konuda bu kişiler Ong Han’ı da etkilemişlerdir. Nitekim Cengiz Han ve yakınları bir sabah vakti ortadan kaldırılması planlandı. Ancak Ong’un iki oğlu durumu gizliden haber edince plan bozuldu. İki grup Balcuna dedikleri bir çeşme başında karşı karşıya geldiler. Ong Han’ın ordusu sayıca çok olmasına rağmen ganimetleri bırakıp kaçtılar 599 (1202). “*O gün Cengiz’in emri üzerine zaferde payı olanları, ister efendi, ister köle (gulâm), ister emir olsun ister süpürgeci (ferrâş) Türk’ten Tacik’e ve Hindliye kadar tespit ettiler*”. Atâ Melik Cüveynî’nin, burada paylaştığı kayıta Türk ve Tacik ayrımını net bir şekilde görüyoruz (el-Cüveynî, 2013: 92). İlhanlılar döneminde büyük bir sorun teşkil eden göçebe-yerleşik arasında yaşanan sorunların temeli iki kesim arasındaki ekonomik çelişkide aranmalıdır. Gazan Han devlet idaresinde yaptığı düzenlemelerle göçbelerle yerleşikler arasındaki sorunların çözülmesine gayret etmiştir. Gazan Han göçebelere yönelik Tacikleri soymanıza izin vermeme istiyorsunuz. İnekleri ve tohumlarını imha ettikten sonra ne yapacaksınız? Bu durumda bana gelip yiyecek isterseniz sizleri cezalandırırım ifadeleriyle yerleşik olarak ifade edilen Tacikleri korumaya çalışmıştır. Gazan Han’ın bu tutumu devletin işleyişi ve sürekliliği için göçebe-yerleşik çelişkisinin kontrol altında tutulmaya çalışıldığının göstergesidir (Roux, 2001, 427).

Ebu'l-Gazi Bahadır Han, İlhanlılar devrinde kâtiplerin Tacik olduğunu ve bunların Moğolca ve Türkçe bilmediklerini belirterek aslında Farsça konuşan İranlıların Tacik olarak nitelendiğini belirtir (Ebu'l-Gazi Bahadır Han, 2020: 38-39). Ayrıca İlhanlılar döneminde İranlılar için kullanılan “*Tacik*” kelimesinin sadece Farsları kapsadığı İran’da yaşayana diğer kavimleri kapsamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İlhanlıların Muğan bölgesinde bulunan Kürtlere karşı davranışının olumsuz olmaması Kürtlerin Tacik olarak sayılmadığını ve İlhanlılar nazarında Farsların sadece Tacik sayıldığını gösterir (Togan, 1979: 104).⁵ Safevîlerin kurulması ile Türk-Tacik ayrımının farklı bir boyut kazandığı görülmektedir. Anadolu’dan İran’a gelerek Safevîlerin kuruluşuna öncülük eden Türkmenlerin Kızılbaş adıyla nitelendirilmesi İran’da da devam etmiş bunun karşılığı olarak için ise Tacik adı kullanılmıştır. Tacik denilen İranlılarsa Kızılbaşların düşmanlığını çok sert bir şekilde yaşadılar. Kızılbaş Türkmenlerin devletin asıl kurucuları olduğu bir devlette ise Tacik tahkir amacıyla kullanılırdı.⁶

Bu nedenle Safevî kaynaklarında Türk ve Tacik isimleri sürekli ayrı ayrı anılmıştır. Ayrıca Kızılbaş Türkmenler de Taciklerden ayrı olarak bahsedilmiştir. Bu yüzden Taciklere aynı zamanda *Karaoğlu* denilmiştir. Bu geleneğin en önemli göstergesi Tacik (İranlı) ümeranın devlet içerisinde getirildiği konumdur. Devletin kuruluş yıllarından itibaren askerî gücün Kızılbaş Türkmenlerde olduğunun bürokratik gücün ise Taciklerin elinde olduğu bilinen bir gerçektir. Farsça eserlerde ise Türk ve Tacik isimleri sürekli ayrı ayrı anılmıştır. Ayrıca Kızılbaş Türkmenler de Taciklerden ayrı olarak bahsedilmiştir. Kızılbaş Türkmenlerin devletin asıl kurucuları olduğu bir devlette ise ‘*Tacik*’ tahkir amacıyla kullanılmıştır.⁷

IV.SONUÇ

Geçmişten günümüze milletlerin pek çok alanda kültürel etkileşim içerisinde oldukları görülmektedir. Farklı etnik yapıya sahip olan milletler tarihin doğal akışında bu etkileşim altında birbirlerinden ayrı özellikler göstermektedirler. Bu hususiyetleri birbirinden tefrik etmek için yaşadıkları coğrafya veya bölgede bıraktıkları kültürel izlerden bu sonucu çıkarmak yerinde olacaktır. Çalışmamıza temel oluşturan Türk ve Tacik ayrımı genel anlamda bu anlayışla oluşturuldu. Esasen benzer coğrafyalarda yaşayıp ve farklı kültürel yaşantıya sahip olan bu iki milleti bir potada görmek yerinde bir tespit olmayacaktır. Bu nedenle yapmış olduğumuz çalışma bu iki milletin genel anlamda birbirine benzemediği ve birbirinden çok farklı bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Tarihî kaynaklar ışığında Taciklerin konuştukları dil ve yaşam formunun farklılığı Türkler ile benzer olmadığını açık şekilde ortaya koymaktadır. Bu anlayışla Türklerin yaşam biçimi ile Taciklerin yaşam koşulları karşılaştırıldığında birbirinden farklı millet yapısı görülür. Gerek coğrafi yapı ve isimlendirmeleri gerekse kültürel yansımalarında bu açık bir şekil de görülür. Taciklerin yaşadıkları yerlere verdikleri isimler veya kültürel izlerine rastlamak mümkündür. Bunu çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde ele aldık. Türkler, tarihsel olarak göçebe kültürüne sahip olmuş ve çeşitli İslâm kültürleriyle etkileşim içerisinde bulunmuşlardır. Türk kültürü, özellikle Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar geniş bir alana yayılmış, bu süreçte yerel halklarla etkileşimde bulunmuş ve farklı kültürel unsurları kabul etmiştir. Tacikler ise daha çok yerleşik hayata geçmiş, tarım ve şehirleşmeye dayalı bir kültüre sahip bir halktır. Bu nedenle kültürel gelenekleri, özellikle Fars ve Pers etkisinde şekillenmiştir. Taciklerin giyim, yemek ve günlük yaşamlarında İran kültüründen belirgin izler bulunmaktadır. Öte yandan çalışmamızda Arapların, Tacikleri nasıl tanımladıklarını net bir şekilde gösterdik. Taciklerin yaşadıkları coğrafyada dağlara verilen isim de bile bu farkı görebiliyoruz. Ermeni kaynaklarında da bu nüansı görmek mümkündür. Nitekim Urfalı Mateos’un eserinde dağa verilen isimde de Tacik kültürünün etkisini görebiliyoruz. Bu nedenle Tacikler Türklerden çok farklı bir yapıya sahip olduğu görülür. Buna rağmen Türkler ile Tacikler birbirlerini dil, kültür ve yaşam tarzı olarak etkilemişlerdir. Moğollar, İlhanlılar, Timurluların Taciklere hitap şekline tutunda başka pek çok özelliğe göre Taciklerin Türklerden net bir şekilde ayrıldığını görebiliriz. Türk-Moğol devlet geleneğinde Türklerin daha çok askerlik yapmaya elverişli olduğu Taciklerin ise sadece devlet kademesinde görev alan yöneticiler oldukları ifade edilebilir. Bunun doğal bir sonucu olarak askerlik gibi zor koşullarda yaşayan veya görev alan Türk topluluklarının Taciklere bakışı olumsuz olmuştur. Nihayetinde tarihsel süreçte ortaya çıkan Türk-İran rekabeti farklı devletlerin kurulmasına yol açmış ve Türk ile Fars milletlerinin de farklı yapılarda şekillenmesini sağlamıştır. Türk-Tacik ayrımı siyasi, sosyal ve kültürel birçok alanda kendini gösterir.

Türk-Tacik ayrımı, Orta Asya’daki etnik gruplar arasındaki farklılıkları ve ilişkileri tanımlayan bir konudur. Türkler ve Tacikler, coğrafi olarak yakın olmalarına rağmen, dil, kültür ve tarih açısından önemli farklılıklara sahip iki etnik gruptur. İşte bu iki grup arasındaki temel farklılık ve benzerliklerden bazıları: Türkler Türk dillerini konuşurlar. Türk dili Altay dil ailesine aittir ve bu dil ailesi içinde Ural-Altay grubuna dâhildir. Türkler Orta Asya’dan Batı’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada farklı Türk lehçelerini konuşurlar. Türk dilinin Kazakça, Özbekçe, Kırgızca gibi farklı lehçeleri vardır ve Türkiye Türkçesi de bu gruba dâhildir. Tacikler ise

⁵ Taciklerin yaşadığı yerlerden bahseden *Baburnâme*’de Türkler ve Taciklerin nerelerde yaşadığı hakkında verilen bilgilerde Kabil vilayetinin dere ve ovalarında Türkler, Aymaklar ve Arapların, Köy ve vilayet kısmında ise Taciklerle birlikte Peşâi, Peraci, Bereki ve Afganların yaşadığından bahsedilmiştir (Gazi Zahiraddin Muhammed Babur, 2016: 289).

⁶ *Nekavetü'l-Asar*’da ‘*Tâzik*’ olarak kayıtlıdır (Natanzî, 1373: 118; Parsadust, 1391: 28; Sümer, 1990: 11).

⁷ “Der her menzil cemaat-i ez Kızılbaş ve Tacik mi amedend”, (Kazvinî, 1378: 243; Parsadust, 1391: 28; Sümer, 1990, 11).

Farsçanın bir lehçesi olan Derî dilini konuşurlar. Derî, Farsçanın bir koludur ve Hint-Avrupa dil ailesine aittir. Tacik dili İran, Afganistan ve Tacikistan'da yaygın olarak konuşulmaktadır. Tarihsel süreçte Türkler ve Tacikler birbirinden net bir şekilde ayrılmıştır. Nitekim gerek coğrafi yapı ve isimlendirme gerekse kültürel yansımalar bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Taciklerin yaşadıkları bölgeye verdikleri isimler ya da tarih ve coğrafya üzerinde bıraktıkları etkiler nedeniyle yaşadıkları bölgelerde izlerine rastlamak mümkündür. Bunu metin içerisinde birçok kez ele aldık. Özellikle Arapların ya da Arap yazarların Tacikleri tanımlamalarında bunu çok net bir şekilde görüyoruz. Nitekim Taciklerin yaşadığı bölgedeki dağlara verilen isimde bile bu detayı görmek mümkün. Benzer bir ayrıntıyı Ermeni kaynaklarında da görmek mümkündür. Bir Ermeni kaynağı olan Urfalı Mateos'un eserinde bir coğrafyaya, yani bir dağa verilen isimde Tacik etkisini görmek mümkündür. Bu anlayışla Taciklerin Türklerden çok farklı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Buna rağmen Türkler ve Tacikler sürekli etkileşim içinde olmuşlar, dil, kültür ve yaşam tarzı olarak birbirlerini etkilemişlerdir.

Moğol devlet anlayışını devam ettiren İlhanlılar ve Timurlular gibi devletlerde Tacikler sadece bürokratik işlerden anlayan, askerî yeteneklerden yoksun ve şehirlerde yaşamaya alışmış topluluklar olmaya devam etmişlerdir. Bu anlayış Moğol, İlhanlı ve Timurlu gibi devletlerin Farsça konuşan yerleşik halklarına karşı olumsuz bir yaklaşım sergilenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunu Tacikler için oluşturulan bazı kurumlarda açıkça görebiliyoruz. Aynı zamanda bu devletlerin yöneticileri Tacik kelimesini küçümseyici ve aşağılayıcı anlamlarda kullanmışlardır. Bu yaklaşım Türk-Moğol devlet geleneğinde Türklerin askerliğe daha uygun olduğu, Taciklerin ise sadece devlet kademesinde çalışan idareciler olduğu anlayışını güçlendirmiştir. Doğal olarak askerlik gibi zor koşullarda yaşayan veya çalışan Türk topluluklarının Taciklere bakışını olumsuz hale getirmiştir. Türkler ve Tacikler arasındaki ayrım dil, kültür, din ve tarihsel bağlar gibi birçok faktör tarafından şekillenmektedir. Her iki grup da Orta Asya'nın farklı etnik mozaiklerini oluşturmakta ve farklı tarihsel süreçlerden geçmektedir. Bu ayrım, aynı coğrafyada yaşamalarına rağmen bu halkların farklı kültürel ve sosyal kimliklere sahip olmasına yol açmıştır. Bu çalışmada yukarıda ana hatlarını çizdiğimiz bu Türk ve Tacik anlayışının daha çok farklı milletlerin bu iki topluluğa karşı oluşturdıkları ifadeler üzerine bir tanımlama olduğunu görüyoruz. Nitekim bu iki topluluk arasındaki farkı coğrafi, kültürel ve siyasi yapılarda net bir şekilde görebiliyoruz. Hatta çalışmamızın temelini oluşturan Türk ve Tacik ayrımının da bu anlayış üzerine şekillendiğini söyleyebiliriz. Türklerin ve Taciklerin yaşadıkları coğrafyalar üzerinden bir tanımlama yaparak bu kültürel ayrımın günümüze etkisi hakkında daha detaylı bir bilgiye sahip oluyoruz. Nitekim dönemin birçok kroniği Türkleri ve Tacikleri ayrı ayrı ele alarak onların siyasi, askerî ve kültürel anlayışlarının birbirinden ne kadar farklı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak tarihsel süreçte ortaya çıkan Türk-İran rekabeti farklı devletlerin kurulmasına yol açarak Türk ve Fars milletlerini şekillendirmiştir. Bu rekabet aynı zamanda coğrafi sınırların belirlenmesine de zemin oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında Türkler ve Tacikler arasındaki ayrım sadece siyasi bir ayrılık değil, aynı zamanda karşılıklı ilişki içinde olan iki topluluğun sınırlarıdır. Çalışmamızın Türk ve Tacik ayrımının tarihsel bağlamına katkı sağlaması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Aka, İ. (1994). *Mirza Şahrüh ve zamanı (1405–1447)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aksarâyî, K. M. (2000). *Müsâmeretü'l-ahbâr* (M. Öztürk, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aksoy, H. (1995). Fetihnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 12, 470-472.
- Barthold, W. (1979). Tacik. *İslâm Ansiklopedisi* 11, 616-617, Milli Eğitim Basımevi.
- Barthold, W. (2015). *Uluğ Beğ ve zamanı* (İ. Aka, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Barthold, V. V. (2014). *Orta Asya: Tarih ve uygarlık* (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Beyhakî, E. F. M. b. H. (2022). *Târih-i Beyhakî* (N. Lugal, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bregel, Y. (2005). Orta Asya'da Türk-Moğol etkileri. Ö. Avcı (Çev.), *Akdeniz'den Hindistan'a Türk-İran esintileri* 105-134. Kaknüs Yayınları.
- Bregel, Y. (2019). Türkmenler arasında yerleşik ve göçebe unsurlar (R. K. Şahsi, Çev. ve haz.). *Türkmenler üzerine makaleler* 7–45, Selenge Yayınları.
- Budak Münşî Kazvinî. (1378). *Cevâhirü'l-ahbâr* (M. B. Nejad, Neşr). Vezâret-i Ferhengi ve İrşad-ı İslâmî.
- el-Cüveynî, A. A. M. (2002). *Tarih-i Cihan Güşa* (M. Öztürk, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Dames, M. L. (1979). Efganistan. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 133–178). Milli Eğitim Basımevi.
- Eberhard, W. (2008). Orta Asya göçebe kavimlerinde devlet kurma süreci (O. G. Özgüdenli, Çev.). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 18, 1–8.

- Ebu'l-Gazi Bahadır Han. (2020). *Şecere-i Türk (Türk'ün soyağacı)* (A. Acaloğlu, Çev.). Selenge Yayınları.
- Ebü'l-Fidâ. (2022). *Ebü'l-Fidâ coğrafyası* (R. Şeşen, Çev.). Yeditepe Yayınevi.
- Golden, P. B. (2018). *Türk halkları tarihine giriş* (O. Karatay, Çev.). Ötüken Yayınları.
- Grousset, R. (2014). *Bozkır imparatorluğu: Atilla, Cengiz Han, Timur* (M. R. Üzmen, Çev.). Ötüken Neşriyat.
- Kanar, M. (1988). *Büyük sözlük Farsça-Türkçe*. Birim Yayıncılık.
- Kaşgarlı Mahmud. (1991). *Dîvânü Lügâti't-Türk dizini* (Cilt 4, B. Atalay, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve dış dünya: Geçmiş, gelecek ve şimdiki hali üzerine mukayese* (Ö. Suveren, Çev.). Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Mazzaui, M. M. (2005). Erken modern dönemde İran ve Orta Asya'da İslam kültürü ve edebiyatı. (Ö. Avcı Çev.), *Akdeniz'den Hindistan'a Türk-İran esintileri* 105-134, Kaknüs Yayınları.
- Muhammed Babur. (2016). *Baburnâme* (R. R. Arat, Çev.; Y. H. Bayur, Önsöz ve özet). Kabalcı Yayınevi.
- Muhammed b. Hidayetullah Afuşte-i Natanzî. (1373). *Nekavetü'l-asar* (İ. İşrakî, Neşr).
- Nevâî, A. (1366). *İran ve Cihan: Ez Moğol ta Kaçriye*. Müessese-i Neşr-i Hüma.
- Nizâmü'l-Mülk. (2013). *Siyasetname* (H. T. Ayar, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, H. A. (2006). Müsta'sım-Billâh. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32, 126-127.
- Parsadust, M. (1391). *Ez Şah İsmail-i Devvom ta Şah Abbas-ı Evvel*. Şirket-i Sihami.
- Reşîdüddin Fazlullah. (2022). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar kısmı)* (İ. Aka, M. Ersan, & A. H. Khelejani, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Roux, J.-P. (2001). *Moğol imparatorluğu tarihi* (A. Kazancıgil & A. Bereket, Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Şeşen, R. (2001). *İslam coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları: Siyaset, idare ve kültür, İlhanlılar devri (1220-1350)* (C. Köprülü, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (1960). Anadolu'ya yalnız göçebe Türkler mi geldi?. *Belleten*, 25(96), 567-594.
- Sümer, F. (1990). I. ve II. Abbas devirleri. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (69), 149-164.
- Sümer, F. (1958). X. Yüzyıl'da Oğuzlar. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16(3-4), 131-162.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve yakın tarihi*. Enderun Kitabevi.
- Togan, Z. V. (1979). Azerbaycan. *İslâm Ansiklopedisi*, 91-118. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Türkoğlu, İ. (2010). Tacikler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 39, 351-353.
- Urfalı Mateos. (2019). *Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)* (H. D. Andreasyan, Çev.; E. Dulaurer & H. Yinanç, Not.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yazıcızade Ali. (2014). *Selçuk-nâme (Tevârih-i Âl-i Selçuk)* (A. Bakır, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Araştırma Makalesi – Research Article

Türkiye’nin Coğrafi İşaretli Ürünlerinde Tarçın **Cinnamon in Türkiye’s Geographically Indicated Products**

Barış Demirci^{1*}, Rumeysa Coşkun²

Geliş / Received: 21/02/2025

Revize / Revised: 01/05/2025

Kabul / Accepted: 16/05/2025

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'deki coğrafi işaretli ürünlerde tarçın kullanımını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türk Patent ve Marka Kurumu'nun veri tabanında coğrafi işaret tescilli almış ürünler incelenerek içeriğinde tarçın olup olmadığı araştırılmıştır. 27 şehirde toplam 50 coğrafi işaretli ürünün içeriğinde tarçın kullanıldığı tespit edilmiştir. İnceleme sonucunda tarçın kullanılan ürünlerin en fazla bulunduğu bölgenin Güneydoğu Anadolu olduğu, diğer bölgelerde ise oranların birbirine yakın olduğu görülmüştür. Kullanım alanları incelendiğinde tarçının, özellikle fırıncılık ve pastacılık mamulleri, tatlılar, hamur işleri ile yemekler ve çorbalar grubunda yaygın olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Sonuçlar, Osmanlı mutfağında yaygın olan tarçın kullanımının günümüzde azaldığını göstermektedir. Ayrıca, tarçının günümüzde çoğunlukla tatlılarda kullanıldığı, Osmanlı döneminde ise daha çok tuzlu yemeklerde tercih edildiği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler- Tarçın, Coğrafi İşaret, Baharat, Türk Mutfağı

ABSTRACT

This study examines the use of cinnamon in geographically indicated products in Türkiye. In this context, products with geographical indication registration in the Turkish Patent and Trademark Office database were examined and whether they contained cinnamon was investigated. It was determined that cinnamon was used in the content of a total of 50 geographically indicated products in 27 cities. As a result of the examination, it was seen that the region where cinnamon was used the most was Southeastern Anatolia, while the rates were similar in other regions. When the areas of use were examined, it was determined that cinnamon was widely used especially in bakery and pastry products, desserts, pastries and meals and soups. The results show that the use of cinnamon, which was widespread in Ottoman cuisine, has decreased today. In addition, it was emphasized that cinnamon is mostly used in desserts today, while it was preferred more in salty dishes during the Ottoman period.

Keywords- Cinnamon, Geographical Indication, Spice, Turkish Cuisine

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: bdemirci@ogu.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-1247-1841>)

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye

²İletişim: 26rumeysa@gmail.com (<https://orcid.org/0009-0008-7859-5274>)

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye

I. GİRİŞ

Baharatlar, bitkilerin kök, sap, tohum, meyve veya yaprak gibi çeşitli kısımlarının kurutulması ve uygun koşullarda muhafaza edilmesiyle elde edilen, kendine özgü tatları ve aromalarıyla karakterize edilen gıda bileşenleridir. İçerdikleri uçucu yağlar sayesinde tat, koku ve sağlık açısından önemli işlevler üstlenen baharatlar, antik çağlardan itibaren çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Baharatların kullanım alanları arasında hastalıkların tedavisi, koku üretimi ve mumyalama süreçleri yer almaktadır. Gıdalarda baharat kullanımına ilişkin yazılı kayıtlara M.S. birinci yüzyılda rastlanmaktadır (Arslan, 2013). Baharatlar arasında öne çıkan tarçın, özellikle lezzet ve sağlık üzerindeki etkileriyle dikkat çekmektedir.

Tarçın, Asya kökenli, yaprak dökmeyen ve hoş kokulu bir ağacın kabuklarından elde edilmektedir. Tıbbi ve gastronomik alanlarda yaygın olarak tercih edilen tarçın, güçlü antioksidan, antibakteriyel, ateş düşürücü, anti-enflamatuar ve doku onarıcı özellikleriyle bilinmektedir. Geleneksel tıpta tarçın kabuğu çay ve bitkisel ilaç formunda, soğuk algınlığı, kardiyovasküler hastalıklar, kronik gastrointestinal sorunlar ve jinekolojik bozukluklar gibi rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmaktadır (Hong vd., 2012). Tarçının baharat olarak kullanımı ise ağacın gövde ve dal kabuklarının dış kısmının sıyrılarak elde edilen iç kabuğun kurutulup öğütülmesiyle sağlanmaktadır. Ayrıca çubuk formundaki tarçın, kabukların iç içe sarılarak rulo şeklinde kıvrılmasıyla üretilmektedir. Hindistan gibi bazı ülkelerde, tarçın yağı yemek pişirme süreçlerinde de yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Mutfak uygulamalarında tarçın, belirgin ve uzun süreli aroması, tatlımsı ve hafif yakıcı tadı ile tercih edilmektedir. Özellikle sütlu tatlılar, meyve sosları, kahve, çikolata ve sıcak içeceklerde yaygın olarak kullanılmakta, yiyeceklere zengin bir aroma ve tat katmaktadır (Bozkurt, 2010). Halk arasında “Darçın,” “Loğusa” ve “Şerbet Kokusu” gibi isimlerle bilinen tarçın, Cinnamomum (Lauraceae) türlerine ait bitkilerden elde edilmektedir. İki temel tür olan Çin Tarçını (Cortex Cinnamomi cassiae) ve Seylan Tarçını (Cortex Cinnamomi zeylanici), içerdikleri tanen ve %1-2 oranındaki uçucu yağ ile tanımlanmaktadır. Tarçın bitkisi ağırlıklı olarak Japonya, Seylan, Güney Amerika ve Sumatra gibi bölgelerde yetiştirilmektedir.

Tarçının binlerce yıldır tıbbi kullanımı, psikolojik sıkıntılar, yorgunluk, kalp rahatsızlıkları, grip, iştahsızlık, hazımsızlık, mide rahatsızlıkları, bağışıklık düşüklüğü ve bağırsak parazitleri gibi birçok rahatsızlığın tedavisini kapsamaktadır. İbn-i Sina, "el-Kânûn fi't-Tıbb" adlı eserinde tarçının açıcı, ısıtıcı ve düzeltici etkilerinden bahsetmiş; Türk Kodeksi'nde ise tarçın şurubunun (Sirupus Cinnamomi) tarifi yer almıştır. Yapılan araştırmalar, tarçının diyabet tedavisinde potansiyel bir bileşen olarak değerlendirilebileceğini ortaya koymaktadır (Gürsoy, 2012).

Literatürde tarçınla ilgili çalışmalar genellikle sağlık üzerindeki etkilerine odaklanmış olup (Şengün ve Öztürk, 2018; Yanık ve Ertem, 2020; Suna ve Çiftçi, 2021), mutfak uygulamaları ve gastronomideki kullanımına yönelik araştırmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, tarçının mutfak kültüründeki önemi ve kullanımı ile tarçın içeren coğrafi işaretli ürünler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışma, Türk Patent ve Marka Kurumu'nun coğrafi işaretli ürün veri tabanındaki kayıtların incelenmesine dayanmaktadır. Tarçın içeren ürünler, isim, coğrafi köken, tür ve kullanım şekilleri gibi değişkenler çerçevesinde analiz edilmiştir. Bu bağlamda, tarçının gastronomi alanındaki önemi ve geleneksel mutfak kültüründeki yeri, literatürdeki eksiklikleri gidermeye yönelik katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

II. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Tarçın

Aromatik bir baharat olan tarçın, antik dönemlerden itibaren Mezopotamya, Roma, Hindistan, Çin, Yunan ve Latin medeniyetlerinin yazılı kaynaklarında yer almıştır. Bu kaynaklarda genellikle Çin tarçını (Cortex Cinnamomi cassiae) öne çıkmış olup, kalın kabuklu ve daha az aromatik bir tür olduğu vurgulanmaktadır. Antik belgeler, Çin tarçınının M.Ö. 2700'lü yıllardan beri bilindiğini öne sürerken, Seylan'da tarçın yetiştiriciliğine dair bulgular 13. yüzyıl sonrasına aittir. Seylan'da tarçın kültürünün gelişimi, 1770'te Hollandalıların Seylan'ı işgal etmesiyle ilişkilendirilmiştir (Trease ve Evans, 1983).

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, dünya genelinde kullanılan tıbbi ve aromatik bitki türleri yaklaşık 20.000 civarındadır ve tarçın bu bitkiler arasında özel bir öneme sahiptir (Tomas ve Duethi, 2001). Türkiye'de, tarçının doğal yetiştirme koşulları bulunmamakta, bu nedenle tarçın genellikle Endonezya, Singapur ve Vietnam gibi ülkelerden ithal edilmektedir (Shylaja ve Peter, 2004; Akarca vd., 2015). Antik çağlardan bu yana kullanılan bu bitki, en eski bitkisel ilaçlardan biri olarak kabul edilmektedir (Leung ve Foster, 2018). Güçlü bir antioksidan olan tarçın, baharat olarak gıda maddeleri içinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Shan vd., 2005).

Osmanlı mutfağında tarçın, çorbalardan ana yemeklere ve tatlılara kadar geniş bir kullanım alanına sahip önemli bir baharat olarak öne çıkmaktadır. Balık çorbası, ciğer çorbası, ekşili çorba, terhane, kapak ve tas böreği, böğrölce pilavı, patlıcanlı pilav, sütlu pilav, hamsi yemekleri, uskumru pilakisi, hurma kebabı, kıyma büryanı, Halep dolması, ıspanak kalyesi, kabak keşkülü, pazı buranisi, erik dolması, kavun dolması gibi ana yemeklerin

yanı sıra, badem kurabiyesi, kabak böreği, kalıp şekeri, luap, mamlet, muhallebi, patula, revani, senbüse, balık turşusu ve reşiddiyye helvası gibi tatlı ve hamur işlerinde de tarçının kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca, Osmanlı saray mutfağında tarçının yalnızca lezzet unsuru olarak değil, aynı zamanda diplomatik hediyelerde ve tıbbi karışımlarda da tercih edildiği anlaşılmaktadır (Güldemir & Işık, 2012).

Tarçın, yemeklere lezzet katmanın yanı sıra iştah açıcı, hafif keskin ve ısıtıcı etkileriyle de dikkat çekmektedir. Tatlılarla, şekerlemelerle, sütlü tatlılarla, boza, sahlepe gibi içecekler ile sos ve çorba gibi yiyeceklerde yaygın olarak kullanılmaktadır (Gürson ve Özçelikay, 2005). Osmanlı mutfağında tarçın, sıklıkla kullanılan baharatlar arasında yer almış; özellikle 19. yüzyılda tarçın ve karabiber en fazla tercih edilen baharatlar olmuştur (Samancı, 2016). Türk Mutfağında tarçın kullanımı genel olarak şu şekildedir:

Çorbalar: Türk mutfağında, geleneksel olarak tüketilen çorba çeşitlerinde zaman içinde baharat kullanımında değişiklikler gözlenmiştir. Örneğin, tavuk çorbasına tarçın eklenirken, işkembeci esnafı tarafından hazırlanan kelle paça çorbalarında tarçın ve karanfil gibi baharatlar yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. (Samancı, 2016)

Kebaplar: Kebap hazırlıklarında, yaygın olarak tercih edilen baharatlar, tarçın ve kimyon olarak belirlenmiştir (Yerasimos, 2014). Ayrıca, koyun eti, kuyruk yağı ve köfte ile hazırlanan kalye türlerinde ise kişniş, karabiber, tarçın, zencefil, safran gibi baharatlar kullanılmıştır. (Samancı, 2016).

Yahniler ve Pilakiler: Osmanlı dönemi mutfağında pilav tariflerinde kullanılan baharatlar arasında biber, tarçın, yenibahar ve bazen mastika olarak bilinen sakız gibi öğeler yer almaktadır. (Osmanlı Mutfağı, 2024).

Sebze Yemekleri ve Dolmalar: Baharatlar açısından ele alındığında, Osmanlı mutfağında sebze yemeklerinde genellikle karabiber (fülül) ve tarçın öne çıkmaktadır. (Yerasimos, 2014; Kamil, 2015)

Pilavlar: 18. yüzyılda patlıcanlı pilav tarçın, safran ve sakız ile hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra, iç pilavlar, kuru meyveler ve yemişlerle birlikte kakule, karanfil, yenibahar ve tarçın gibi baharatlar içeren "ağır yemek" kategorisine dahil edilmiştir. (Yerasimos, 2011).

Hamur İşleri ve Börekler: Soğan böreği ve tas (kapak) böreği gibi geleneksel Türk böreklerinde, baharat olarak karabiberin yanı sıra tarçın kullanıldığı tespit edilmiştir. (Akkor, 2016; Yerasimos, 2014).

Tatlılar, Şerbetler ve Hoşafklar: Yemek dışında, kış aylarında sıklıkla tüketilen içecekler arasında tarçın şerbeti yer almakta, yaz aylarında ise koruk ve bal şerbeti tercih edilmektedir. Ayrıca, nar şerbeti ikram etmek, kültürel bir incelik olarak değerlendirilmektedir (Sürücüoğlu, 1997). Elma şerbeti, nar şerbeti, meyan kökü şerbeti ve lohusa şerbeti gibi içeceklerin hazırlanmasında tarçın kullanılmaktadır (Sarıoğlu ve Cevizkaya, 2016).

B. Coğrafi İşaret

Coğrafi işaretler, yerel ürünlerin korunması ve ekonomik değerinin artırılması amacıyla geliştirilmiş bir sistemdir. Bu işaretler, "menşe adı" ve "mahreç işareti" olarak iki ana kategoriye ayrılmaktadır (Demirci vd., 2019; Yazıcıoğlu vd., 2019).

Menşe Adı: Ürünün temel özelliklerini tamamen belirli bir coğrafi bölgeden alması ve üretiminin bu bölgede yapılması gerekmektedir. Örnek olarak Erzincan Tulum Peyniri ve Antep Fıstığı verilebilir (TPE, 2024).

Mahreç İşareti: Ürünün belirgin nitelikleri veya ünü, coğrafi bir bölgeyle özdeşleşmiş olmalıdır. Ancak üretim süreçlerinden en az birinin bu bölgede yapılması yeterlidir. Çorum Leblebisi ve Gaziantep Baklavası buna örnek olarak gösterilebilir (TPE, 2024).

Coğrafi işaretlerin, gıda sektöründe yerel ürünlerin değerini artırma ve tüketicileri serbest piyasanın olumsuz etkilerinden koruma açısından önemi artmıştır (Menapace, 2010). Bu artan önem, coğrafi işaretli ürünlerin içerik ve bileşenlerinin daha yakından incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, tarçın içeren coğrafi işaretli ürünlerin incelenmesi, hem gastronomi hem de kültürel değerlerin korunması açısından önem arz etmektedir.

III. YÖNTEM

Bu çalışma, coğrafi işaretli ürünlerde tarçın kullanımını incelemek amacıyla nitel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, Türkiye’de coğrafi işaret tescilli almiş ürünlerin listesine yer veren Türk Patent ve Marka Kurumu’nun internet sitesi (ci.turkpatent.gov.tr) kaynak olarak kullanılmıştır. 2024 Haziran ayında ilgili veri tabanında 1391 adet coğrafi işarete tescilli alınmış ürün yer almaktadır. Çalışmanın veri toplama sürecinde, bu web sitesinde yer alan tüm tescilli ürünler tek tek incelenmiştir. Veri toplama aşamasında, coğrafi işaretli ürünlerin “Coğrafi İşaret Tescil Belgeleri” taranarak "tarçın" anahtar kelimesi üzerinden arama yapılmıştır. Tarçın kullanılan ürünler belirlenerek bu ürünler hakkında ürün adı, şehir, tür ve tarçının kullanım şekli gibi değişkenler kapsamında detaylı bilgiler verilmiştir.

IV. BULGULAR

Bu kısımda içeriğinde tarçın yer alan coğrafi işaretli ürünlere yer verilmiştir. Bu ürünlerin isimleri, ait oldukları şehir adları, coğrafi işaret türü, ürün grupları ve tarçının üründe ne şekilde kullanıldığına yönelik bulgular Tablo 1’de yer almaktadır.

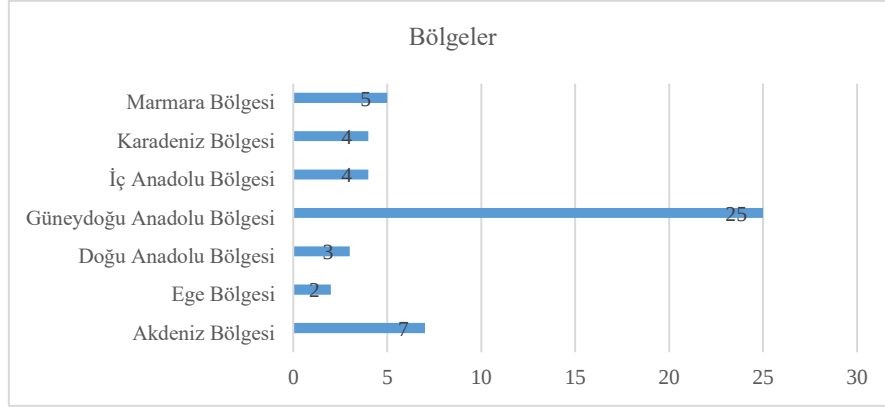
Tablo 1. Tarçınlı coğrafi işaretli ürünler

Ürün adı	İl	Türü	Ürün Grubu	Kullanımı
Karataş Kıddesi	Adana	Mahreç	1	Hem hamurunda hem de kıddenin üzerine sürülen karışımında kullanılır.
Adıyaman Etsiz Çiğ Köfte	Adıyaman	Mahreç	2	Belirtilmemiş
Beypazarı Kuruşu	Ankara	Mahreç	1	Aroma vermek için kullanılır.
Bucak Salebi	Burdur	Mahreç	3	Salep servisinde üzerine konulur.
Bursa Cevizli Lokum	Bursa	Mahreç	1	İç harcında kullanılır.
Bursa Süt Helvası	Bursa	Mahreç	1	Servis yaparken üzerine serpilir.
Diyarbakır Badem Ezmesi Diyarbakır Lezbüniyesi	Diyarbakır	Mahreç	4	Yoğurma işlemi sırasında eklenir
Diyarbakır Dalak Dolması	Diyarbakır	Mahreç	2	Harcı hazırlarken eklenir.
Diyarbakır Duvaklı Pilav	Diyarbakır	Mahreç	2	Pilavın üzeri için hazırlanan karışıma eklenir.
Diyarbakır İncaz Hoşafı	Diyarbakır	Mahreç	3	Servisinde eklenir.
Diyarbakır Şırdanlı Bastırma	Diyarbakır	Mahreç	5	Karışıma eklenir.
Deva-i Misk Helvası	Edirne	Mahreç	1	Kaynayan karışım soğumaya bırakılırken eklenir.
Erzurum Sucuğu	Erzurum	Mahreç	5	Karışıma eklenir.
Antep Köy Kahkesi (Gaziantep Köy Kahkesi)	Gaziantep	Mahreç	1	Ana hamurun içine eklenir.
Antep Meyan Şerbeti	Gaziantep	Mahreç	6	Aroma vermek için kullanılır.
Antep Peynirli İrmik Helvası / Gaziantep Peynirli İrmik Helvası	Gaziantep	Mahreç	1	Servisinde eklenir.
Gaziantep Damat Dolması / Gaziantep Kuzu İçli Kabak Dolma	Gaziantep	Mahreç	2	Harcına eklenir.
Gaziantep Kuymağı / Antep Kuymağı	Gaziantep	Mahreç	1	Servisinde eklenir.
Gaziantep Öz Çorba / Antep Öz Çorba	Gaziantep	Mahreç	2	Servisinde eklenir.
Gaziantep Şirin Tarhanası	Gaziantep	Mahreç	1	Pişirme esnasında eklenir.
Antakya Küflü Sürkü (Çökeleği)	Hatay	Mahreç	7	Karışıma eklenir.
Antakya Sürkü (Antakya Çökeleği)	Hatay	Mahreç	7	Karışıma eklenir.
Hatay Kömbesi	Hatay	Mahreç	1	Kömbeye hem kahverengi tonlarındaki rengini hem de aromasını verir.
Safranbolu Kıtırı	Karabük	Mahreç	1	Hamuruna eklenir.
Cennet Çamuru / Kilis Kaymaklı Kırma Künefe	Kilis	Mahreç	1	Servisinde eklenir.
Kilis Katmeri	Kilis	Mahreç	1	Servisinde eklenir.
Kübbülmişviyye	Kilis	Mahreç	2	İç harcında kullanılır.
Gebze Bayram Çöreği	Kocaeli	Mahreç	1	Hamuruna eklenir.
Konya Hassaten Lokma	Konya	Mahreç	2	Pişirirken eklenir.
Konya Kayısı Hoşafı / Konya Zerdali Hoşafı	Konya	Mahreç	3	Servisinde eklenir.
Konya Paluzesi / Konya Palize	Konya	Mahreç	1	Servisinde eklenir.
Tavşanlı Leblebisi	Kütahya	Mahreç	8	Çeşit olarak sunulur.
Manisa Mesir Macunu	Manisa	Mahreç	1	41 çeşit baharattan biri olarak macuna eklenir.
Mardin Kiliçesi / Mardin Kiliçe Çöreği	Mardin	Mahreç	1	Hamuruna eklenir.
Mersin Cezeryesi	Mersin	Mahreç	4	Aroma vermek için kullanılır.
Ordu İçli Tava	Ordu	Mahreç	2	İç pilava eklenir.
Osmaniye Yoğurtlu Kömbesi	Osmaniye	Mahreç	1	Hamuruna eklenir.
Siirt Perde Pilavı	Siirt	Mahreç	2	Pilavına eklenir.
Sivas Pezik Turşusu / Sivas Pezik Dal Turşusu	Sivas	Mahreç	8	Suyuna eklenir.
Urfa (Şanlıurfa) Frenk Çömleği	Şanlıurfa	Mahreç	2	Ön hazırlık tamamlandıktan sonra çömleğe diğer malzemelerle birlikte eklenir.
Urfa (Şanlıurfa) Külünçesi	Şanlıurfa	Mahreç	1	Hamuruna eklenir.
Urfa (Şanlıurfa) İsoç Çömleği	Şanlıurfa	Mahreç	2	Ön hazırlık aşamasında et kavrulduktan sonra eklenir.
Urfa Meyan Şerbeti(Bıyanbalı)	Şanlıurfa	Mahreç	6	İpliksi hale getirilen meyan köküne eklenir.
Urfa Sini Darahlığı / Şanlıurfa Sini Taraklığı	Şanlıurfa	Mahreç	2	Tepsiye diğer malzemelerle birlikte konulur.
Urfa Yumurtalı Köfte	Şanlıurfa	Mahreç	2	Köftenin hazırlık aşamasında eklenir.
Şanlıurfa Çiğ Köftesi	Şanlıurfa	Mahreç	2	Çiğ köfte yoğrulmaya başlamadan önce eklenir.

Velimeşe Bozası	Tekirdağ	Mahreç	6	Servisinde eklenir.
Tokat Bez Sucuk	Tokat	Mahreç	5	Karışım eklenir.
Hamsiköy Sütlaçı	Trabzon	Mahreç	1	Servisinde eklenir.
Van Otlı Peyniri	Van	Menşe	7	Mayasının hazırlanmasında kullanılır.

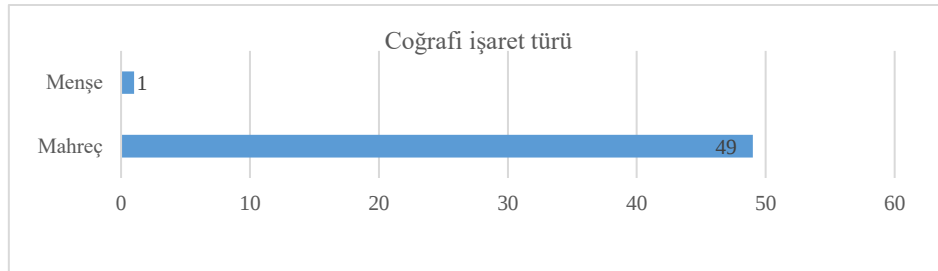
Not: 1= Fırıncılık ve pastacılık mamulleri, hamur işleri, tatlılar; 2= Diğer ürünler; 3= Diğer ürünler; 4= Çikolata, şekerleme ve türevi ürünler; 5= işlenmiş işlenmemiş et ürünleri; 6= Alkolsüz içecekler; 7= Peynirler; 8= İşlenmiş ve işlenmemiş meyve ve sebzeler ile mantarlar

Tablo 1 incelendiğinde toplam 27 şehirde içeriğinde tarçın yer alan coğrafi işaretli ürün olduğu; bunların sırasıyla Gaziantep (7), Şanlıurfa (7), Diyarbakır (5), Hatay (3), Kilis (3), Konya (3), Bursa (2) ve listedeki diğer şehirlerin ise birer coğrafi işaretli ürüne sahip olduğu tespit edilmiştir.

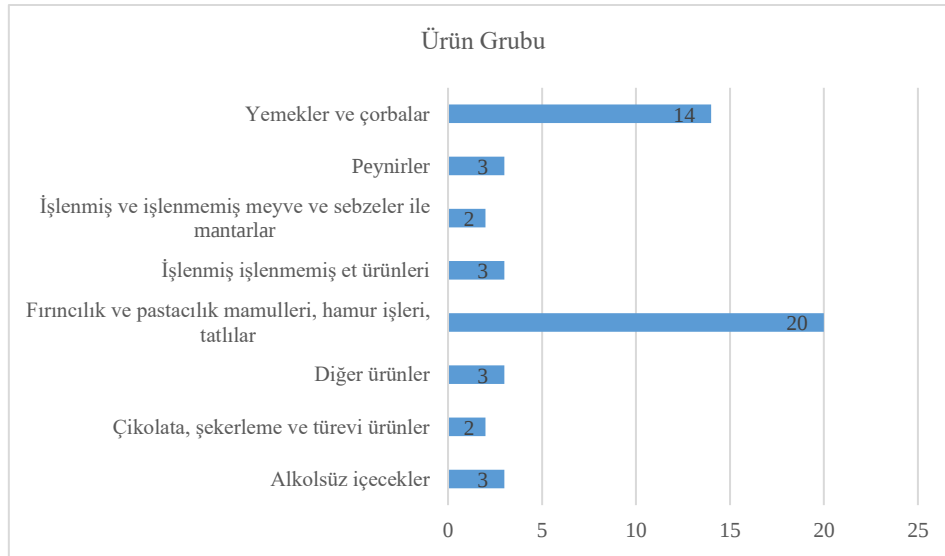
Grafik 1. Tarçınlı coğrafi işaretli ürünlerin yer aldığı bölgeler

Bölgesel kapsamda değerlendirildiğinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi içeriğinde tarçın yer alan ürünlerin %50'sine sahip olduğu; bunu Akdeniz Bölgesi'nin (%14) takip ettiği ortaya konulmuştur.

Grafik 2. Tarçınlı ürünlerin coğrafi işaret türü

Tarçınlı ürünlerin coğrafi işaret türü incelendiğinde %98'inin mahreç işaretli; %2'sinin ise menşe işaretli olduğu görülmektedir. Menşe işaretli tek ürün Van Otlı Peyniri'dir.

Grafik 3. Tarçınlı ürünlerin coğrafi işaret türü

İçeriğinde tarçın yer alan coğrafi işaretli ürünlerin ürün grupları incelendiğinde “fırıncılık ve pastacılık mamülleri, hamur işleri, tatlılar” grubunda 20 ve “yemekler ve çorbalar” grubunda 14 ürün olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte “alkolsüz içecekler” grubunda ise üç ürün yer almaktadır. Bu içeceklerin boza ve şerbet olduğu görülmektedir.

V. SONUÇLAR

Türkiye’deki coğrafi işaretli ürünlerde tarçın kullanımını ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada 27 şehirde toplam 50 ürünün içeriğinde tarçın kullanıldığı ortaya konulmuştur. Tarçın kullanılan coğrafi işaretli ürüne en fazla sahip olan bölgenin Güneydoğu Anadolu Bölgesi iken diğer bölgelerin oranları birbirine yakındır. Bu ürünlerin büyük bir çoğunluğu fırıncılık ve pastacılık mamülleri, hamur işleri, tatlılar ve yemekler ve çorbalar grubunda yer almaktadır. Çalışmanın en çarpıcı sonucu menşe coğrafi işarete sahip olan Van Otlu Peyniri’nde tarçın kullanılmasıdır. Menşe işaretli ürünlerde ürünün temel özelliklerini tamamen belirli bir coğrafi bölgeden alması ve üretiminin bu bölgede yapılması gerekmektedir. Van’da tarçın üretimi söz konusu olmadığından ya tarifinde tarçın kullanılmamalı ya da Van Otlu Peyniri mahreç coğrafi işareti ile tescillenmelidir.

Ayyıldız ve Sarper (2019) Osmanlı Mutfağı’nda en fazla kullanılan baharatların karabiber ve tarçın olduğunu belirtmektedir. Yiyecek içeceklerle ilgili tescil almış toplam 1391 ürünün sadece 50’sinde tarçın olduğu düşünüldüğünde günümüz mutfağında tarçın kullanımının azaldığı, tarçınlı ürünlerin coğrafi işarete başvuru aşamasında olduğu ya da bu ürünlere yönelik coğrafi işaret başvurusu yapılmadığı söylenebilir.

Mardin mutfak kültüründe tarçının kullanımına yönelik 16 adet yiyecek içeceğin reçetelerini inceleyen Özbay ve Uçkan Çakır (2022) çalışmalarındaki ürünlerden üçü coğrafi işaretlidir. Çalışmada Mardin’de sadece bir ürün görünmesinin nedeni ürünlerden biri başvuru aşamasında, diğerinin ise coğrafi tescil belgesinde tarçına yer verilmemiş olmasıdır. Osmanlı döneminde tarçının daha çok tuzlu yemeklerde kullanılırken günümüzde ağırlıklı olarak tatlılarda kullanılması (Oğan vd., 2019) etkili olabilir.

Mutfakta kullanılan malzemeleri değerlendiren Süzer ve Özkan (2020) Gaziantep çorbalarında tarçının en az kullanılan baharat olduğunu ortaya koymuşlardır. Toplam yedi coğrafi işaretli ürününde tarçın yer alan Gaziantep’te çorba olarak mahreç işaretli olan tek ürünün Gaziantep Öz Çorbası olması bunu destekler niteliktedir.

Çalışmada ürün grubu kapsamında tarçın en fazla fırıncılık ve pastacılık mamülleri, hamur işleri, tatlılar grubunda yer almaktadır. Bu gruptaki ürünlerin büyük bir kısmı tatlılar kapsamında değerlendirilmektedir. Cebeci (2019) bölge temelinde tatlıların analizini yaptığı çalışmasında Türk mutfağı tatlılarında en fazla kullanılan baharatın tarçın olduğunu belirtmektedir. Oğan vd., (2019)’inin çalışmasına katılan kadınlar çorba, salata, sebze, kırmızı ve beyaz et yemeklerinde tarçın kullanmadıklarını ağırlıklı olarak tatlılar olmak üzere deniz mahsulleri yemeklerinde tarçına yer verdiklerini belirtmişlerdir. Güney vd., (2022) de tarçının Osmanlı döneminde balık yemeklerinde sıklıkla kullanıldığını belirtmektedir.

Yaşar Fırat vd., (2018) Kayseri ilçelerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında kadınların en çok kullandığı baharatlar arasında lezzeti artırmak ve kokuyu güzelleştirmek amacıyla tarçın olduğunu belirtmektedir. İç Anadolu Bölgesi’nde sadece dört üründe tarçın kullanıldığı ve Kayseri’nin bu listede yer almadığı düşünüldüğünde ilgili kurum ve kuruluşlara tarçınlı ürünlerle ilgili coğrafi işaret başvurusu yapmaları önerilmektedir.

Bu sonuçlara göre aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Günümüzde tatlılarda yoğunlaşan tarçın kullanımını daha çeşitli alanlara yaymak amacıyla, özellikle gastronomi festivallerinde Osmanlı mutfağındaki tuzlu yemeklerdeki tarçın kullanımına dair tarifler ve uygulamalar tanıtılabilir. Ayrıca Osmanlı mutfağındaki tarçınlı balık yemekleri gibi geleneksel kullanım biçimlerini modern yorumlarla yeniden gastronomi dünyasına kazandırmak tüketicilerin ilgisini çekebilir.

Fırıncılık, pastacılık ve tatlı gruplarına ek olarak, çorba ve yemeklerde tarçın kullanımını artıracak tarifler ve yeni ürünler geliştirilmelidir. Özellikle, yöresel tariflerde tarçının özgün bir lezzet ögesi olarak kullanımının vurgulanması önemlidir. Tarçının tarihsel ve kültürel bağlamda mutfaklardaki rolüne dikkat çekmek için gastronomi eğitimi veren kurumlarda bu konu detaylı olarak işlenebilir.

Çalışmanın belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, araştırma yalnızca coğrafi işaret tescili almış ürünleri kapsamaktadır. Coğrafi işaret başvuru süreci devam eden ürünler analiz kapsamına alınmamıştır. Bu durum, tarçın kullanımına ilişkin elde edilen bulguların, henüz tescil süreci tamamlanmamış ürünleri içermemesi nedeniyle, Türkiye’deki coğrafi işaretli ürünlerdeki tarçın kullanım potansiyelini tam olarak yansıtmama ihtimalini doğurmaktadır.

Bununla birlikte, çalışmada 2024 yılı Haziran ayına kadar tescil edilmiş ürünler değerlendirilmiş olup, bu tarihten sonra coğrafi işaret alan ürünler araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Bu durum, araştırmanın güncelliğini belirli bir zaman dilimiyle sınırlamakta ve ilerleyen dönemlerde tescil edilecek ürünlerdeki olası değişimleri gözlemleme imkânını kısıtlamaktadır.

Ayrıca, araştırmada coğrafi işaret tescili almış ürünlerin içeriklerinde tarçın kullanımına odaklanılmış olup, ürünlerin diğer bileşenleri, üretim süreçleri veya tüketim alışkanlıkları detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Bu nedenle, çalışmanın bulguları yalnızca tarçın kullanımına ilişkin çıkarımlar sunmakta olup, daha geniş kapsamlı bir değerlendirme için ek çalışmalar gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarca, G., Kahraman, A., & Tomar, O. (2015). Değişik Oranlarda Tarçın İlave Edilmiş Pastörize Sütlerde Raf Ömrünün Değişimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 15(2), 1-9.
- Akkor, Y. E. (2016). *Gelenekten Evrensele Osmanlı Mutfağı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arslan, R. (2013). *Türkiye’de Üretilen Bazı Organik Baharat Ve Bitkisel Çayların Aflatoksin B1 Düzeyleri ve Mikrobiyolojik Kalitesinin Araştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.
- Ayyıldız, S., & Sarper, F. (2019). Antioksidan Baharatların Osmanlı Saray Mutfağındaki Yeri. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 363-380.
- Bozkurt, A. (2010). *Özel Bir Hastaneye By-Pass Geçirmek İçin Yatan Tip-2 Diyabetli Hastalarda Diyete Eklenen Tarçının Bazı Kan Değerleri Üzerindeki Etkisinin Araştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Cebeci, T. (2019). *Türk Mutfağına Ait Tatlıların Bölge Temelinde Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sakarya.
- Demirci, B., Sarıkaya, G. S., Turan, K., & Özyörük, Z. (2019). Eskişehir’de Coğrafi İşaretli Ürünlerin Değerlendirilmesi. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 265-275.
- Güldemir, O., & Işık, N. (2012). Tatlılara Tat Katan Kabuk: Tarçın ve Osmanlı Mutfağındaki Yeri. 1. *Türk Mutfak Kültürü Sempozyumu (Osmanlı Mutfak Kültürü)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları, 311-334.
- Güney, S. K., Duman, G., Güleç, H., Karaer, A., Karaer, A., & Sarper, F. (2023). Türk Mutfağında Balıkların Baharatla Kullanımı: Ankara Balık Restoranları Örneği. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 10(3), 1716–1744. <https://doi.org/10.21325/jotags.2022.1064>
- Gürson, O., & Özçelikay, G. (2005). Tarçın’ın Tarih Boyunca Ve Günümüzdeki Kullanımı, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18(18), 171-183. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000388
- Gürsoy, D. (2012). *Baharat ve Güç*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Hong, J. W., Yang, G. E., Kim, Y. B., Eom, S. H., Lew, J. H., & Kang, H. (2012). Anti-Inflammatory Activity of Cinnamon Water Extract in Vivo and in Vitro LPS-induced Models. *BMC Complement Altern Med*. 12-237, 1-8. <https://doi.org/10.1186/1472-6882-12-237>
- Osmanlı Mutfağı, (2024). <https://osmanlisofrasi.blogspot.com/2010/12/yahniler-ve-pilakiler-hakkinda-bilgi.html>, (02.05.2024).
- Kamil, M. (2015). *Melceü't- Tabbâhin Aşçıların Sığınağı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kantaroglu, M., & Demirbaş, N. (2018). Türkiye’de Coğrafi İşaretli Gıda Ürünleri Üretim Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *IBANESS Kongreler Serisi*, Plovdiv / Bulgaria. 21(22), 514-520.
- Leung, A. Y., & Foster, S. (1996). *Encyclopedia of Common Natural Ingredients Used in Food, Drugs, and Cosmetics*, New York: Wiley.
- Menapace, L. (2010). *Geographical Indications and Quality Promotion in Food and Agricultural Markets: Domestic and International Issues*. Unpublished Doctoral Dissertation, Iowa State University.
- Oğan, Y., Sarper, F., Özer, E. Z., & Çekiç, İ. (2019). Kadınların Baharat Tüketimi Üzerine Bir Araştırma, *Researcher*, 7(2), 226–244.
- Özbay, G., & Uçkan Çakır, M. (2022). Mardin Mutfak Kültüründe Tarçın. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 6(2), s.307-322. <https://doi.org/10.32958/gastoria.1073313>
- Samancı, Ö. (2016). *Halk Mutfağı, Osmanlı Mutfağı*. Bilgin, A. ve Önçel, S (Ed.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Sarıoğlu, M., & Cevizkaya, G. (2016). Türk Mutfak Kültürü: Şerbetler. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(14), 237-250.
- Shan, B., Cai, Y. Z., Sun, M., & Corke, H. (2005). Antioxidant Capacity of 26 Spice Extracts and Characterization of Their Phenolic Constituents. *Journal of Agricultural and Food Chemistry*, 53(20), 7749-7759.
- Shylaja, M. R., & Peter, K. V. (2004). The Functional Role of Herbal Spices. in *Handbook of Herbs and Spices*, Peter, K.V. (Ed.), 11-21, RC Press. Washington, USA.
- Suna, G., & Çiftçi, S. (2021). Should Herbal Supplements be Used in the COVID-19 Pandemic?. *Current Perspectives on Health Sciences*, 2(2), 66-73.
- Sürücüoğlu, M. S. (1997), Türk Mutfağında Şerbetlerin Yeri ve Önemi, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, 4(11), 26-33.
- Süzer, Ö., & Özkanlı, O. (2020). Bölge Mutfaklarının Kullanılan Malzemeler Bağlamında Değerlendirilmesi: Gaziantep Yemekleri Üzerine Bir İnceleme. *Safran Kültür Ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 117-138.
- Şengün, İ. Y., & Öztürk, B. (2018). Bitkisel kaynaklı bazı doğal antimikrobiyaller. *Anadolu University Journal of Science and Technology C-Life Sciences and Biotechnology*, 7(2), 256-276.
- Tomas, J., & Duethi, P. P. (2001). Cinnamon. in *Handbook of herbs and spices*, Peter, K.V. (Ed.), 157-167, RC Press. Washington, USA.
- TPE, (Türk Patent ve Marka Kurumu). <https://ci.turkpatent.gov.tr/sayfa/co%C4%9Frafi-i%C5%9Faret-nedir>, (01.05.2024).
- Trease, G. E., & Evans, W. C. (1989). Pharmacognosy English Language Book Society. *Bailliere Tindall, Britain*, 378, 386-480.
- Yanık, N. T., & Ertem, G. (2020). Epizyotomi Sonrası Perineal Ağrının Tedavisinde Kullanılan Nonfarmakolojik Yöntemlerin Sistemik Açısından İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 195-208.
- Yaşar Fırat, Y., Tunçil, E., Çelebi, N., Çevik, S., & Öner, N. (2018). Kadınların Baharat Kullanımına Yönelik Alışkanlıkları, İnanışları ve Bilgi Düzeyleri. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(1), 24-35.
- Yazıcıoğlu, İ., Sarıkaya, G. S., & Erol, E. (2019). Coğrafi İşaretli Ürünlerin Kooperatifçilik Sistemi İçerisinde Değerlendirilmesi. *Third Sector Social Economic Review*, 54(4), 1775-1787.
- Yerasimos, M. (2011). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü Yorumlar ve Sistemik Dizin*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yerasimos, M. (2014). *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*. İstanbul: Boyut Yayıncılık.

Araştırma Makalesi - Research Article

Evlilik Korkusu (Gamofobi) Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Fear of Marriage (Gamophobia) Scale: Validity and Reliability Study

Ahmet TÜRK^{1*}

Geliş / Received: 06/04/2025

Revize / Revised: 14/05/2025

Kabul / Accepted: 16/05/2025

ÖZ

Bu çalışmada bireylerin evlilik korkusunu bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarıyla değerlendiren geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ölçek, 18-42 yaş arasında 477 kişiden oluşan bekar bir örnekleme test edilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi (AFA) sonucunda oluşan üç faktörlü yapı doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile test edilmiş ve uyumlu bulunmuştur. Ölçek toplam varyansın %66,59'unu açıklamaktadır. Güvenilirlik analizleri ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlılığa ve ayırt ediciliğe sahip olduğunu göstermiştir. Geliştirilen ölçek ile "Evlilik Kaygısı Ölçeği" arasında güçlü korelasyonlar tespit edilerek ölçüt geçerliği doğrulanmıştır. Sonuç olarak, evlilik korkusunu ölçülmeye yönelik 23 madde ve 3 boyuttan oluşan geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Ölçekte; tepki ve kaçınma odaklı maddeler davranışsal, korku ve kaygı odaklı maddeler duygusal, düşünce ve inanç odaklı maddeler ise bilişsel boyutu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler- Evlilik, Evlilik Korkusu, Gamofobi, Ölçek

ABSTRACT

The aim of this study was to develop a valid and reliable measurement tool that assesses individuals' fear of marriage with its cognitive, emotional and behavioural dimensions. The scale was tested in a single sample of 477 individuals aged 18-42 years. The three-factor structure formed as a result of exploratory factor analysis (EFA) was tested with confirmatory factor analysis (CFA) and found to be compatible. The scale accounts for 66.59% of the total variance. Reliability analyses indicated that the scale has a high level of internal consistency and discriminative power. Criterion validity was confirmed by determining strong correlations between the developed scale and the 'Marriage Anxiety Scale'. Consequently, a valid and reliable measurement tool consisting of 23 items and 3 dimensions was developed to measure fear of marriage. In the scale, items focused on reaction and avoidance constitute the behavioural dimension, items focused on fear and anxiety constitute the emotional dimension, and items focused on thoughts and beliefs constitute the cognitive dimension.

Keywords- Marriage, Fear of Marriage, Gamophobia, Scale

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: shu.ahmetturk@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0001-5782-3794>)

Çocuk Koruma ve Bakım Hizmetleri Programı, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Sinop Üniversitesi, Sinop, Türkiye

I.GİRİŞ

Aile, insanlığın toplumsal doğasına uygun olarak oluşturduğu en eski ve aynı zamanda en önemli toplumsal kurumlardan birisidir. Ailenin önemli tüm toplumlarda kabul görmüş bir gerçek olup toplumsal kurumlar arasında özel bir öneme sahiptir. Bu nedenle aile ilgili konular da küresel doğası gereği oldukça önemlidir. Bu konulardan birisi de şüphesiz aile kurumunun temellerinin atıldığı ve bu kurumun hayatta kalması için önemli bir gereklilik olan evliliştir.

Evlilik; duygusal, sosyal ve kültürel boyutları içeren karmaşık bir olgu olup bireylerin yaşamında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Türk ve Aydemir, 2024). Toplumsal normlar çerçevesinde oluşturulmuş bir birliktelik biçimi olan evlilik, bireylerin yaşamında önemli bir dönüm noktası olmasının yanı sıra toplumsal bir kurum olan ailenin devamlılığı adına da oldukça önemlidir (Kır, 2011). Ancak, evlilik her birey için aynı anlamı taşımamakta ve özellikle modern toplumlarda bireylerin bu kuruma yönelik farklı tutumlar geliştirdiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, bazı bireyler için evlilik, sevgi, bağlılık ve güven sembolü olarak görülürken, bazıları için belirsizlik, kaygı ve korku kaynağı haline gelebilmektedir (Koçyigit Özyigit, 2017; Sourav, 2012). Bu korku, literatürde "evlilik korkusu" ya da "gamofobi" olarak adlandırılmaktadır. Yapılan araştırmalar da son yıllarda dünya genelinde evlilik korkusu olduğu bildirilen bireylerin sayısının dramatik bir şekilde artış gösterdiğini belirtmektedir (Chang, 2024; Livingston, 2018; Obeid vd., 2020).

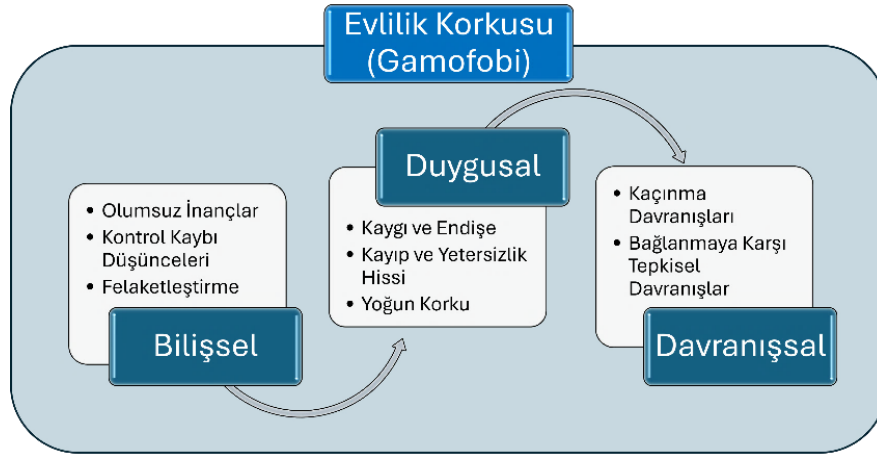
Evlilik korkusu, bireylerin evlilik ya da uzun süreli bir ilişkiye girmekten duydukları yoğun kaygı, kaçınma davranışları ve olumsuz inançlarıyla karakterize edilen bir psikolojik durumdur (Chang, 2024; Obeid vd., 2020). Bu bağlamda evlilik korkusunun bireylerin evlilikle ilgili olumsuz düşünceleri, yoğun duygusal tepkileri ve bu duygulara dayalı davranışsal kaçınma örüntüleriyle kendini gösterebilen çok boyutlu bir olgu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla evlilik korkusunun doğası, bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç temel boyutta incelenebilir.

Bilişsel boyut, bireyin evlilikle ilgili algıları, düşünceleri ve inançlarıyla ilgili olup evliliğe yönelik olumsuz zihinsel şemalar ve inançlarla kendini göstermektedir (Grabowski, 2023). Evliliğin ağır sorumluluklar ve yüksek beklentiler içerdiğine dair inançlar, evliliğin bireylerin bağımsızlığını ve özgürlüğünü tehdit ettiği algısı, bireylerin evliliğin tüm hayatlarını olumsuz yönde değiştireceğini düşünerek evliliği bir tehdit olarak görmesi gibi inançlar (Cantekin ve Kunduracı, 2024; Ren, 2022; Tire, 2020; Türk ve Aydemir, 2024) evlilik korkusunun bilişsel boyutuna kaynaklık etmektedir.

Duygusal boyut, evlilik korkusunun bireylerde yol açtığı hisler ve duygusal tepkileri kapsamakta olup bireylerin evlilik fikrine yönelik kaygı, korku ve stres gibi duygusal tepkileriyle kendini göstermektedir. Evliliğin bireyin hayatında geri döndürülemez hatalara yol açacağı kaygısı, evlilikle bireyselliğin ve özgürlüğün kaybolacağı düşüncesinin bireyde meydana getirdiği duygusal huzursuzluk, bireylerin evlilikle ilgili yeterli becerilere sahip olmadığına dair yetersizlik hissi gibi duygusal durumlar (Afzal vd., 2019; Çelik ve Erkilet, 2019; Naghinasab Ardehae vd., 2018) evlilik korkusunun duygusal boyutunu oluşturmaktadır.

Davranışsal boyut bireylerin evlilik korkusunun etkisiyle sergilediği eylem ve tepkileri ifade etmekte olup evlilikle ilgili durumlara karşı kaçınma ve uzak durma eğilimlerini kapsamaktadır. Evlilikle ilgili konuların gündeme gelmesinden kaçınma, evlilikle ilgili ciddi konuşmalardan uzaklaşma veya bu konuşmalar sırasında savunmacı tutum sergileme, evlilikle ilgili sorumluluklardan uzak durma, uzun süreli ilişkilere girmekten kaçınma ya da bu tür ilişkileri erken sonlandırma eğilimi gibi tepki ve kaçınma odaklı (Arianfar vd., 2023; Naeimi vd., 2020) davranışlar bu boyuta kaynaklık etmektedir.

Bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlar, bireylerin evlilik korkusunu nasıl yaşadığını ve bu korkunun birey üzerindeki etkilerini anlamada temel bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu boyutlar birbiriyle sürekli etkileşim halindedir. Örneğin, bilişsel bir inanç ("Evlilik beni kısıtlayacak") bireyin duygusal bir tepki geliştirmesine (kaygı ve korku) ve bu duyguların bireyi evlilikle ilgili davranışsal bir kaçınmaya yönlendirmesine neden olabilir. Benzer şekilde yoğun duygusal bir korku (duygusal boyut), bireyin evliliği tehdit edici olarak algılamasına (bilişsel boyut) ve kaçınma davranışları sergilemesine (davranışsal boyut) yol açabilir. Bu bağlamda bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlardan oluşan evlilik korkusunun teorik modeli Şekil 1'deki gibi bir örüntü oluşturmaktadır. Evlilik korkusuna ilişkin üç boyutlu teorik model, evlilik korkusunu anlamak ve bireylerin yaşadığı zorlukları ele almak için çok boyutlu bir yaklaşım sunmaktadır. Bu nedenle, evlilik korkusunu ele alan müdahale stratejilerinin, bu üç boyutun etkileşimlerini göz önünde bulundurarak tasarlanması gerektiği düşünülmektedir.

Şekil 1. Evlilik Korkusunun (Gamofobi) Teorik Modeli

Evlilik korkusu, yalnızca bireylerin evlilik kararlarını ertelemelerine veya reddetmelerine yol açmakla kalmamakta, aynı zamanda romantik ilişkilerinin doğasını ve sosyal uyumunu da şekillendirmektedir (Safiudin, 2024). Örneğin, evlilik korkusu olan bireyler, uzun süreli ilişkilerden kaçınabilir, partnerlerine karşı duygusal mesafe koyabilir ve bağlanma süreçlerinde zorluklar yaşayabilirler (Çıtak ve Başar, 2023; Ghezelseflo vd., 2016; Nacimi vd., 2020). Öte yandan evlilik korkusunun etkileri yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de önemlidir. Toplumsal beklentiler, bireylerin evlilik korkusunu tetikleyebileceği gibi, bu korkunun ifade edilmesini veya anlaşılmasını da engelleyebilmektedir. Özellikle evlilik kurumunun idealize edildiği toplumlarda, evlilik korkusunun damgalanma riski nedeniyle bireyler bu korkularını dile getirmekte zorlanabilmektedir (Helal vd., 2024). Bu durum, evlilik korkusu yaşayan bireylerin destek arama davranışlarını olumsuz etkileyerek bu korkunun kronik bir hal almasına yol açabilmektedir (Safiudin, 2024). Dolayısıyla evlilik korkusunun bireylerin yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini ve bu durumun toplumsal boyutlarını anlamak için çok yönlü bir yaklaşımı benimseyen araştırmaların yapılması oldukça önemlidir. Buna karşın, evlilik korkusuyla ilgili literatür incelendiğinde evlilik korkusuna ilişkin sınırlı sayıda çalışma (Chang, 2024; Safiudin, 2024) bulunmakla birlikte, bu alanda hem ulusal hem de uluslararası literatürde evlilik korkusuna ilişkin bir ölçüm aracının eksikliği dikkat çekmektedir.

Evlilik korkusu kavramını ölçmeye yönelik kapsamlı ve geçerli bir ölçeğin eksikliği, bu alandaki bilimsel çalışmaları sınırlamakta ve bireysel ya da grup düzeyindeki psikolojik müdahalelerin etkinliğini değerlendirmeyi güçleştirmektedir. Psikolojide yaygın kabul gören “ölçemediğini çalışamazsın” ilkesi (Tangney, 2000), bilimsel geçerliliği ve güvenilirliği yüksek araçların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, evlilik korkusu gibi özgül bir duygusal ve bilişsel fenomenin yalnızca genel kaygı düzeyleri ya da evliliğe yönelik tutumlar üzerinden dolaylı biçimde değerlendirilmesi, alandaki anlayışın yüzeysel kalmasına yol açmaktadır. Nitekim literatürde evlilik korkusu genellikle kaygı ölçekleri (Çelik ve Erkilet, 2019) ya da evliliğe yönelik genel tutum ölçüm araçları (Öz Soysal vd., 2016) yoluyla ele alınmakta olup, bu tür ölçekler evlilik korkusunun kendine özgü yapısal ve dinamik bileşenlerini yeterince kapsamamaktadır. Oysa evlilik korkusunun daha derinlemesine incelenmesi ve bu durumun bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarının ayrıntılı olarak değerlendirilmesi, alanda geliştirilecek müdahale stratejilerinin etkinliğini artıracaktır. Bu bağlamda evlilik korkusunun daha derinlemesine incelenmesi, bireylerin bu korkuyla baş etme biçimlerinin anlaşılabilmesi ve psikolojik destek programlarının ihtiyaçlara uygun biçimde yapılandırılabilmesi için, bu fenomenin bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarını ayrıntılı olarak değerlendirebilecek bir ölçüm aracına ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla böyle bir ölçüm aracının geliştirilmesi hem teorik hem de uygulamalı araştırmalar için kritik bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, bireylerin evlilik korkusunu bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarıyla kapsamlı bir şekilde değerlendiren “Evlilik Korkusu Ölçeği”nin geliştirilmesi ve bu ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılmasıdır. Ölçeğin geliştirilmesiyle yalnızca bireylerin evlilik korkusunu anlamak için bir araç sunmakla kalmayıp korkunun nedenleri, sonuçları, müdahale yolları ile bireyler ve toplum üzerindeki etkilerini anlamak ve bu konuda daha etkili çözümler geliştirmek isteyen araştırmacılar için de önemli bir kaynak oluşturması hedeflenmektedir. Bu kapsamda bu çalışmanın evlilik korkusu üzerine literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın sonuçlarının evlilik korkusu konusunda farkındalık oluşturması, bireylerin bu korkularını daha açık bir şekilde ifade etmelerine yardımcı olması, evlilik korkusunun etkilerini azaltmayı hedefleyen danışmanlık hizmetleri için bir değerlendirme aracı olarak kullanılabilmesi beklenmektedir. Ayrıca, evlilik korkusuna ilişkin teorik bilgi birikimine katkı sağlayarak, bu korkunun temel nedenlerini anlamaya yönelik gelecekteki çalışmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

II.YÖNTEM

A. Araştırma Modeli

Bu çalışma, ölçme aracı geliştirme sürecine uygun olarak nicel araştırma yöntemlerinden faydalanan bir tarama deseninde gerçekleştirilmiştir (Williams, 2007). Araştırmanın amacı, bireylerin evlilik korkusunu ölçmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmektir. Çalışma, ölçek geliştirme sürecinin klasik aşamalarını takip ederek literatür taraması, madde havuzu oluşturma, uzman görüşü alma ve uygulama süreçlerini içermektedir (Büyüköztürk, 2007).

B. Araştırmanın Etik Boyutu

Bu çalışma, bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak yürütülmüştür. Sinop Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 27.12.2024 tarih ve 2024/442 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Çalışmada kullanılan ölçüm araçları, Google Forms kullanılarak oluşturulan çevrimiçi bir anket formu aracılığıyla sosyal ağ siteleri üzerinden katılımcılara ulaştırılmıştır. Katılım öncesinde dijital ortamda araştırmanın amacı ve gönüllülük ilkeleri kendilerine açıklanmış ve katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmıştır.

C. Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini 18 yaş üstü bekar bireyler oluşturmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) nüfus verilerinde yaş aralıklarının beşerli gruplar halinde ve medeni durum istatistiklerinin yaş aralıklarını içermeyecek şekilde verilmesinden dolayı (TÜİK, 2025) evrenin sayısına ilişkin kesin bir bilgi elde edilememiştir. Evren sayısının tam olarak belirlenemediği durumlarda evreni temsil eden örneklem hacmi $n=(t^2 \times p \times q) \div d^2$ formülü ile hesaplanabilmektedir (Aksakoğlu, 2001). Söz konusu formüldeki değerler yerine konulduğunda 384 kişinin evreni temsil eden minimum örneklem sayısı olduğu hesaplanmıştır [$n=(1,96)^2 \times (0,50) \times (0,50) \div (0,05)^2$]. Öte yandan ölçek geliştirme çalışmalarında ölçekte yer alan madde sayısının 5-10 katı kadar katılımcıya ulaşılması gerekmektedir (Tavşancıl, 2010). Ayrıca ölçeğin geçerliğinin gerçekleştirilmesi aşamasında uygulanacak olan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) için 150-300 arası örneklem büyüklüğünün analiz için yeterli olduğu belirtilmektedir (Muthén ve Muthén, 2002). Bu bağlamda çalışmada kolayda ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılarak 477 kişiye ulaşılmıştır. Evlilik Korkusu Ölçeği'nin geliştirme çalışmasının yapılması adına örneklem hacminin yeterli olduğu görülmüştür.

Katılımcıların 259'u (%54,3) kadın ve 218'i (%45,7) erkektir. 18-42 yaş aralığındaki katılımcıların yaş ortalaması $\bar{x}=22,49 \pm 4,16$ 'dur. Katılımcıların 393'ü (%82,3) üniversite düzeyinde eğitime sahipken 84'ü (%17,7) lise ve altı eğitim düzeyine sahiptir. 424'ü (%88,9) çocukluk döneminde ebeveynleri evli ve birlikte yaşayan katılımcıların 33'ü (%7) parçalanmış/tek ebeveynli aile tipine sahiptir. Katılımcıların 152'si (%31,9) gelirinin giderinden az, 254'ü (%53,2) gelirinin giderine denk ve 71'i (%14,9) gelirlerinin giderlerinden fazla olduğunu belirtmiştir.

D. Veri Toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların sosyodemografik özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak adına araştırmacı tarafından yapılandırılmış formatta hazırlanan Kişisel Bilgi Formu ile bu araştırma kapsamında geliştirilmesi hedeflenen "Evlilik Korkusu Ölçeği" ve ölçüt geçerliğinin test edilmesi adına uygulanan "Evlilik Kaygısı Ölçeği" kullanılarak veriler toplanmıştır.

Evlilik Kaygısı Ölçeği

Bu çalışma kapsamında geliştirilmesi hedeflenen Evlilik Korkusu Ölçeği'nin ölçüt geçerliğini test etmek adına Çelik ve Erkilet (2019) tarafından geliştirilen Evlilik Kaygısı Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, bireylerin evliliğe dair yaşadığı kaygı düzeylerini ölçmek için geliştirilmiş olup literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ölçek, 4'lü likert (0=kesinlikle katılmıyorum...4=Tamamen katılıyorum) tipinde cevaplanan 13 maddeden oluşmaktadır. Tek boyuttan oluşan ölçekten alınan puan arttıkça katılımcıların evliliğe yönelik kaygı düzeyleri artmaktadır. Çelik ve Erkilet'in (2019) çalışmasında ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık kat sayısı $\alpha=0,93$ 'tür. Bu çalışmada ise ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık kat sayısı $\alpha=0,94$ olarak hesaplanmıştır.

Evlilik Korkusu (Gamofobi) Ölçeği

Bu araştırma kapsamında Evlilik Korkusu Ölçeği'nin geliştirilmesi adına ölçek geliştirme sürecinin klasik aşamaları takip edilerek literatür taraması, madde havuzu oluşturma, uzman görüşü alma ve uygulama işlemleri gerçekleştirilmiştir (Büyüköztürk, 2007). Bu bağlamda öncelikle evlilik korkusu kavramıyla ilgili psikolojik süreçleri anlamak adına kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Literatür taramasında evlilik korkusu kavramının tanımı, belirtileri, nedenleri ve bireyler üzerindeki etkileri derinlemesine incelenmiştir. Ayrıca evliliğe ilişkin kaygı, tutum ve algı gibi konuları ele alan ölçekler analiz edilmiştir. Literatürdeki açıklamalar çerçevesinde insan psikolojisinin temel yapısını oluşturan bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutlarda (Akbağ, 2020) evlilik korkusunun ölçülebilmesine ilişkin 52 madde oluşturulmuştur. Oluşturulan maddelerin kapsam geçerliğinin

incelenmesi adına sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmet ve aile danışmanlığı alanından dört uzmandan uzman görüşü alınmıştır. Uzmanlardan elde edilen geri bildirimlere göre 5'li likert (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum 5=Tamamen katılıyorum) tipinde cevaplanan, bilişsel (15 madde), duygusal (16 madde) ve davranışsal (14 madde) boyutlardan oluşan ölçeğin 45 maddelik nihai formu oluşturulmuştur.

E. Verilerin Analizi

Araştırmada verilerin analizi SPSS 25.0 ve AMOS 24.0 paket programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinden önce mevcut 45 maddelik ölçekte yer alan bileşenler için verilerin normalliği varsayımının karşılanıp karşılanmadığı test edilmiş olup bütün maddeler için çarpıklık ve basıklık kat sayılarının ± 2 aralığında yer aldığı ve normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir (George ve Mallery, 2010). Yapı geçerliği için öncelikle açımlayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmış olup ölçeğin faktör yapısının uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik testleri ile kontrol edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen ölçek yapısının doğrulayıcı faktör analizi (DFA) kullanılarak uyum indislerine uygunluğu test edilmiştir. Ölçeğin güvenirlik analizinde ise Cronbach alfa, average variance extracted ve composite reliability katsayıları ile madde-toplam korelasyonu ve uç gruplar ayırt edicilik yöntemleri kullanılmıştır.

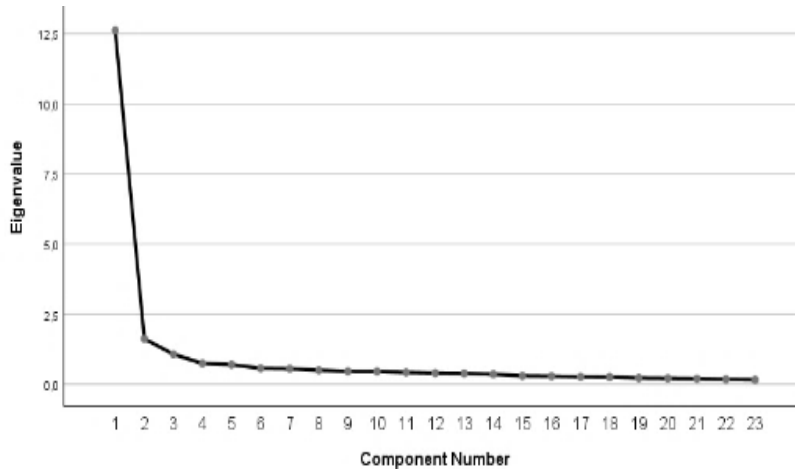
III.BULGULAR

A. Geçerlik

Açımlayıcı Faktör Analizi

Açımlayıcı faktör analizi (AFA) öncesinde ölçeğin maddeleri ile ölçeğin tümü arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu aşamada ölçeğin tümüyle 0,30'un altında ilişki olan maddelerin ölçek yapısına uygun olmayacağı için ölçeğe aracından çıkarılması belirtilmektedir (Tezbaşaran, 1996; Erkuş, 2014). Yapılan inceleme sonucunda 0,30'un altında bir ilişki saptanmamış olup bu aşamada ölçeğe aracından madde çıkartılmamıştır. Daha sonra veri setinin açımlayıcı faktör analizine uygunluğunu incelemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin ve Bartlett Küresellik değerleri incelenmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin katsayısının 0,80'den yüksek olması ve Bartlett Küresellik testinde χ^2 sonucunun anlamlı olması verilerin faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2007; Hair vd., 2013). Bu kapsamda yapılan analiz sonucunda KMO değerinin 0,97 ve Bartlett Küresellik değerinin ($\chi^2=19384,483$; $p<0,01$) anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgu, veri seti için faktör analizinin yapılmasının uygun olduğunu göstermiştir.

Temel bileşenler analizinde faktörler arası ilişki varsayımından yola çıkarak direct oblimin eğik döndürme tekniği uygulanmıştır (Costello ve Osborne, 2005). Öncelikle faktör yükü 0,40'ın altında olan 3 madde (5, 25 ve 30) ölçekten çıkarılmıştır (Kozak, 2021). Kalan 41 madde ile yeniden temel bileşenler analizi yapılmıştır. Yapılan analizde toplam varyansın %65,72'sini açıklayan 4 faktörlü bir yapı oluşmuştur. Bu aşamada birden fazla faktöre yük binen ve yükleri arasındaki fark 0,10'un üzerinde olan binişik (md. 37, 8, 4, 14, 31, 33,11, 29) maddelerin sırayla çıkarılmasıyla (Yong ve Pearce, 2013) 34 maddelik 3 faktörlü bir yapı meydana gelmiştir. Daha sonra kuramsal ve kavramsal açıdan yük binen faktörle örtüşmeyen (md. 17, 36, 9, 43, 35, 1, 16, 15, 45, 6, 38) maddeler (Karaman, 2023) çıkarılmıştır. Böylece geriye kalan 23 maddelik yapıyla yeniden analiz yapıldığında ölçeğin daha önceden belirlenen 3 faktörle (davranışsal, duygusal ve bilişsel) açıklandığı görülmüştür. Nitekim, faktörlerin açıklama gücünü gösteren yamaç grafiğinde (Grafik 1) de 3. faktörden sonra grafiğin yatay bir seyir izlediği ve böylece ölçeğin özdeğeri 1'den büyük 3 faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Grafik 1. Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Yamaç Grafiği

23 maddelik yapıyla gerçekleştirilen açımlayıcı faktör analizinde KMO değerinin 0,96 ve Bartlett Küresellik değerinin ($\chi^2=8373,417$; $p<0,01$) anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Faktör yükleri 0,432 ile 0,815 arasında değişen üç faktörlü ölçek yapısının toplam varyansın %66,59'unu açıkladığı saptanmıştır. Sosyal bilimlerde varyansın %40 ile %60 arasında olması genel olarak yeterli kabul edilse de varyansın yüksek olması faktör yapısının da güçlü olduğunu göstermektedir (Karagöz ve Kösterelioğlu, 2008). 23 maddenin madde yükleri, faktörlerin özdeğerleri ve açıklanan varyansları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Ölçek Maddeleri, Madde-Toplam Korelasyonları, Madde Faktör Yükleri, Açıkladıkları Varyans Oranı

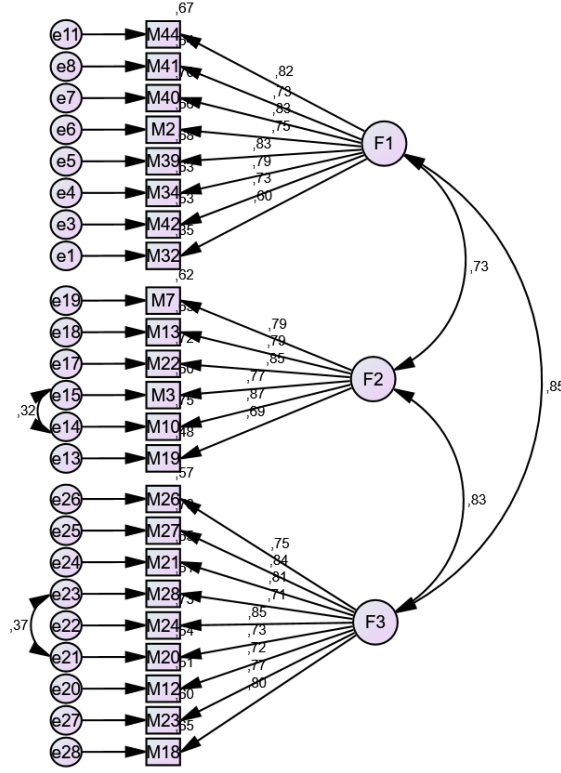
Maddeler	Madde- Toplam Korelasyonu	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
44.Partnerimin evlilik taleplerini karşılamak için bahaneler üretirim.	,702	,815		
40.Evlilik teklifinde bulunmamı veya kabul etmemi gerektiren durumlardan kaçınırım.	,735	,787		
34.Evlilikle ilgili bir konu açıldığında ortamdan uzaklaşıyorum.	,703	,747		
39.Evlilikle ilgili sorumlulukları hatırlatan aktivitelerden uzak dururum.	,746	,746		
42.Evlilikle ilgili ciddi konuşmalar sırasında kendimi savunmaya geçerim.	,652	,718		
41.Partnerimin evlilikle ilgili beklentileri arttığında, ilişkiden uzaklaşıyorum.	,656	,700		
2.Uzun süreli bir ilişkiye girmekten kaçınırım.	,688	,660		
32.Bağlanma ihtimalimin bulunduğu ilişkileri genellikle sonlandırırım.	,568	,432		
7.Evlilik fikri, içimde yoğun bir kaygı yaşamama neden oluyor.	,687		-,782	
13.Evliliğin, yaşamımda telafi edilemeyecek hatalara neden olmasından korkuyorum.	,671		-,781	
3.Evliliğin hayatımı sınırlandırması fikri beni huzursuz eder.	,667		-,744	
22.Evliliğin yaşam kalitemi olumsuz etkileyeceği fikri beni kaygılandırıyor.	,760		-,703	
10.Evlilik fikri, hayatımın kontrolünü kaybedeceğimi hissettiriyor.	,787		-,682	
19.Evlilikte mutluluğun zamanla yok olacağı fikri beni endişelendiriyor.	,649		-,592	
27.Evliliğin, bana karşılanması zor sorumluluklar yükleyeceğini düşünüyorum.	,781			-,816
28.Sağlıklı bir evlilik yürütmek için yeterli becerilere sahip olmadığımı düşünüyorum.	,699			-,801
26.Evlilikte bireyselliği kaybetmek kaçınılmazdır.	,704			-,771
21.Evliliğin özgürlüğümü kısıtlayacağına inanıyorum.	,750			-,733
20.Evliliğin sorumluluklarının altından kalkamayacağına inanıyorum.	,712			-,690
24.Evlilikle ilgili beklentilerin aşırı ve ulaşılması zor olduğuna inanıyorum.	,806			-,648
12.Yakın bir ilişkiye girmenin üzerinde bir yük oluşturacağını düşünüyorum.	,700			-,595
23.Partnerimle aynı evi paylaşmanın zor olacağını düşünüyorum.	,746			-,582
18.Evliliğin kişisel gelişimimi engelleyeceğini düşünüyorum.	,764			-,509
Özdeğer		12,617	1,624	1,075
Açıklanan Varyans		%54,85	%7,06	%4,68
Toplam Açıklanan Varyans			%66,59	

Tablo 1'de görüldüğü üzere 8 maddeden oluşan birinci faktörün özdeğeri 12,617 olup toplam varyansın %54,85'ini açıklamaktadır. Tepki ve kaçınma odaklı maddelerin yer aldığı birinci faktör “davranışsal boyutu” oluşturmaktadır. 6 maddeden oluşan ikinci faktörün özdeğeri 1,624 olup toplam varyansın %7,06'sını açıklamaktadır. Korku ve kaygı odaklı maddelerin yer aldığı ikinci faktör “duygusal boyutu” oluşturmaktadır. 9 maddeden oluşan üçüncü faktörün özdeğeri 1,075 olup toplam varyansın %4,68'ini açıklamaktadır. Düşünce ve inanç odaklı maddelerin yer aldığı üçüncü faktör “bilişsel boyutu” oluşturmaktadır.

Doğrulamalı Faktör Analizi

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan 23 maddeli ve 3 faktörlü yapının öngördüğü teorik modeli test etmek amacıyla doğrulamalı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. DFA, AFA'da kullanılan çalışma grubuyla aynı örneklem üzerinde gerçekleştirilmiştir. Örneklem büyüklüğü ($n=477$) yeterli düzeyde olup, normallik varsayımı çok değişkenli normallik açısından değerlendirilmiştir. Analizde çok değişkenli basıklık (multivariate kurtosis) değeri 580,89 ve c.r. (critical ratio) değeri 1,90 olarak bulunmuştur. Bu değerler verilerin çok değişkenli normallik varsayımını (c.r. $\leq 1,96$) karşıladığını göstermekte olup DFA analizinde “maximum likelihood” yönteminin uygulanmasına olanak sağlamıştır. DFA sonuçlarına ilişkin tahmin değerleri incelendiğinde standardize edilmiş faktör yüklerinin 0,60 ile 0,87 arasında değiştiği ($\leq 0,50$) tespit edilmiş olup böylece gözlenen değişkenin gizli değişkeni yeterince temsil ettiği saptanmıştır (Hair vd., 2013).

DFA'da modelin verilerle uyumunu değerlendirmek adına Ki-kare indeksi kullanılmış olup elde edilen bulgu ($\chi^2=730,126$; $sd=225$; $p<0,001$) modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Şekil 2'de görüldüğü üzere $\chi^2/sd=3,245$ olup modelin iyi uyum gösterdiği ($\chi^2/sd<5$) tespit edilmiştir (Anderson ve Gerbing, 1984). Modelin örneklemle uyumluluğunu gösteren RMSEA=0,069 değeri kabul edilebilir aralıktadır (Browne ve Cudeck, 1992). Ayrıca AGFI=0,856; GFI=0,883; NFI=0,914; CFI=0,939 ve TLI=0,931 değerleri kabul edilebilir değer aralıklarında yer almaktadır (Chan ve Sun, 2019; Schermelleh Engel vd., 2003; Sürücü vd., 2021). Modelin geneli incelendiğinde AFA sonrasında ortaya çıkan faktörlerin ve yapının doğrulandığı görülmektedir. Ölçeğin faktöriyel modeli ve faktör-madde ilişkisi Şekil 2'de gösterilmektedir.

CMIN/df:3,245; AGFI:,.856; GFI:,.883; NFI:,.914; CFI:,.939; IFI:,.939; TLI:,.931; RMSEA:,.069

Şekil 2. Ölçeğin DFA Diyagramı

Ölçüt Geçerliği

Ölçüt geçerliği, bir ölçüm aracının belirlenen amaç doğrultusunda ölçüm yapıp yapmadığını tespit etmek için kullanılan bir geçerlik türüdür. Ölçüt geçerliğinde ölçme aracı, daha önce geçerliği ve güvenilirliği yapılmış dışsal bir ölçüt ile karşılaştırılmaktadır. Ölçme aracından elde edilen puanlar ile geçerliliği yüksek olduğu bilinen aynı özelliklere sahip başka bir ölçme aracının puanları arasındaki doğrusal ilişkinin derecesi olarak hesaplanan korelasyon katsayısı ölçüt geçerliğinin göstergesidir (Gömlüksiz ve Erkan, 2010; Tavşancıl, 2010). Bu kapsamda DFA sonucunda doğrulanan Evlilik Korkusu Ölçeği'nin ölçmek istediği yapıyla ilgili bir dış ölçüt ile ne kadar ilişkili olduğunu değerlendirmek adına bireylerin evliliğe dair yaşadığı kaygı düzeylerini ölçmek için geliştirilen Evlilik Kaygısı Ölçeği kullanılmıştır. Her iki ölçek mevcut örneklem grubuna aynı anda (eş zamanlı geçerlik) uygulanmıştır. Ölçüt geçerliğini test etmek adına Evlilik Korkusu Ölçeği ve alt boyutları ile Evlilik Kaygısı Ölçeği arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için Pearson korelasyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2'de verilmiştir. Değişkenler arası korelasyon incelendiğinde evlilik kaygısı ölçeği ile davranışsal boyut ($r=0,725$; $p<0,01$), duygusal boyut ($r=0,836$; $p<0,01$), bilişsel boyut ($r=0,749$; $p<0,01$) ve evlilik korkusu ölçeği ($r=0,841$; $p<0,01$) arasında pozitif yönde anlamlı düzeyde güçlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Böylece mevcut araştırma kapsamında geliştirilen Evlilik Korkusu Ölçeği'nin ölçüt geçerliğinin sağlandığı söylenebilir.

Tablo 2. Ölçeklere Ait Betimsel İstatistikler ve Ölçüt Geçerliğine İlişkin Korelasyonlar

Değişkenler	n	Min.	Max.	$\bar{x}$	ss.	1	2	3	4
1. Davranışsal Boyut	477	1,00	5,00	1,68	0,85	1			
2. Duygusal Boyut	477	1,00	5,00	2,22	1,11	,663**	1		
3. Bilişsel Boyut	477	1,00	5,00	2,03	1,02	,790**	,760**	1	
4. Evlilik Korkusu Ölçeği	477	1,00	5,00	1,96	0,90	,894**	,879**	,950**	1
5. Evlilik Kaygısı Ölçeği	477	0,00	3,00	0,88	0,75	,725**	,836**	,749**	,841**

** $p<0,01$

B. Güvenirlik

Uç Gruplar Ayırt Ediciliği

Araştırma kapsamında geliştirilen Evlilik Korkusu Ölçeği'nin güvenilirlik analizinde öncelikle uç gruplar ayırt edicilik yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, bir ölçme aracının ölçmeye çalıştığı özellik açısından bireyleri ne derece iyi ayırt ettiğini değerlendirmek için kullanılan bir tekniktir. Bu yöntem, katılımcıların toplam ölçek

puanlarına göre sıralanması ve en yüksek puan alan %27'lik grup (üst grup) ile en düşük puan alan %27'lik grup (alt grup) arasında karşılaştırma yapılması esasına dayanmaktadır. Üst ve alt grupların %27'lik dilimlerde seçilmesi, grupların yeterince büyük olması ve ayırt edicilik farklarının net bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla tercih edilmektedir. Bu analiz için genellikle bağımsız örneklem t-testi kullanılmaktadır. Üst grup ortalaması, alt grup ortalamasından anlamlı derecede farklıysa, ölçme aracı yüksek ve düşük performans gösteren bireyleri iyi bir şekilde ayırt edebiliyor demektir (Flanagan, 1952). Bu kapsamda katılımcıların Evlilik Korkusu Ölçeği'nden almış oldukları ortalama puana göre yapılan sıralamada 128 kişilik (%27) üst grup ve 128 kişilik (%27) alt grup oluşturulmuş olup Evlilik Korkusu Ölçeği ve alt boyutlarının uç gruplar açısından farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla bağımsız örneklem t testi uygulanmıştır (Tablo 3). Analiz sonucunda davranışsal boyut ($t_{(254)}=21,771$; $p<0,001$), duygusal boyut ($t_{(254)}=33,520$; $p<0,001$), bilişsel boyut ($t_{(254)}=32,761$; $p<0,001$) ve evlilik korkusu ölçeğinde ($t_{(254)}=38,158$; $p<0,001$) ortalama puanların uç gruplar açısından anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir. Bulgu, ölçeğin bireylerin evlilik korkusu düzeylerini başarılı bir şekilde ayırt edebildiğini ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Uç Gruplar Ayırt Ediciliğine İlişkin Bağımsız Örneklem t Testi

Değişkenler	Gruplar	n	$\bar{x}$	ss.	t	p
Davranışsal Boyut	Üst Grup	128	2,74	0,86	21,771	0,00*
	Alt Grup	128	1,05	0,13		
Duygusal Boyut	Üst Grup	128	3,50	0,79	33,520	0,00*
	Alt Grup	128	1,09	0,16		
Bilişsel Boyut	Üst Grup	128	3,36	0,78	32,761	0,00*
	Alt Grup	128	1,07	0,14		
Evlilik Korkusu Ölçeği	Üst Grup	128	3,18	0,62	38,158	0,00*
	Alt Grup	128	1,07	0,09		

* $p<0,001$

İç Tutarlılık

İç tutarlılık analizleri, ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmek ve ölçek maddelerinin birbiriyle uyumlu olup olmadığını belirlemek için kullanılan önemli yöntemlerdir. Cronbach's Alpha Katsayısı çoktan seçmeli ya da likert tipi ölçme araçlarında en yaygın olarak kullanılan iç tutarlılık ölçütüdür. Cronbach alfa katsayısı, ölçekteki maddelerin varyanslarının toplamının genel varyansa oranlanmasıyla hesaplanan standart varyasyonun ağırlıklı bir ortalamasıdır (Cronbach, 1951). Cronbach alfa katsayısının genel olarak $\alpha=0,70$ ve üzeri olması beklenmektedir (George ve Mallery, 2010). Bu kapsamda Evlilik Korkusu Ölçeği ve alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha Katsayısı hesaplaması yapılmıştır. Yapılan analizde bu değer Evlilik Korkusu Ölçeği'nin tümü için $\alpha=0,95$; davranışsal alt boyutu için $\alpha=0,91$; duygusal alt boyutu için $\alpha=0,91$ ve bilişsel alt boyutu için $\alpha=0,93$ olarak hesaplanmıştır.

Composite Reliability (CR) katsayı da doğrulayıcı faktör analizi (DFA) bağlamında kullanılan bir güvenilirlik ölçütüdür. Bir faktöre (gizil değişkene) ait maddelerin iç tutarlılığını yani birlikte ne kadar tutarlı çalıştığını ölçmektedir. Yapılan hesaplamalarda CR katsayısı ölçeğin tümü için 0,97; davranışsal alt boyutu için 0,92; duygusal alt boyutu için 0,91 ve bilişsel alt boyutu için 0,93'tür. Bu ölçeğin tümü ve alt boyutlarının yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu ve ölçüm aracının çok güçlü bir iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2013).

Average Variance Extracted (AVE) de faktör analizlerinde kullanılan önemli ölçütlerden birisidir. AVE, bir gizil değişkenin gözlemlenen değişkenler tarafından ne kadar doğru ölçüldüğünü göstermektedir. Bu çalışmada da bu değer tüm ölçek için 0,61; davranışsal alt boyutu için 0,59; duygusal alt boyutu için 0,64 ve bilişsel alt boyutu için 0,61 olarak hesaplanmıştır. Bu kapsamda AVE değerinin 0,50 veya daha yüksek olması gizil değişken ile gözlemlenen değişkenler arasında tutarlılığın yüksek olduğunu ve modelin iyi bir uyum sağladığını göstermektedir (Fornell ve Larcker, 1981).

Öte yandan Tablo 1'de görüldüğü üzere madde-toplam korelasyon katsayılarının 0.568 ile 0.806 arasında değişmesi, ölçek maddelerinin tamamının, ölçülmek istenen temel yapıyla anlamlı ve güçlü bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğunu desteklemektedir (Büyüktürk, 2007; Tavşancıl, 2010).

Tablo 4. İç Tutarlılığa İlişkin İstatistikler

Değişkenler	Cronbach's Alpha	Composite Reliability (CR)	Average Variance Extracted (AVE)
Davranışsal Boyut	0,91	0,92	0,59
Duygusal Boyut	0,91	0,91	0,64
Bilişsel Boyut	0,93	0,93	0,61
Evlilik Korkusu Ölçeği	0,95	0,97	0,61

IV.SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, bireylerin evlilik korkusunu ölçmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Evlilik Korkusu Ölçeği'nin geliştirilme sürecinde, klasik ölçek geliştirme aşamaları takip edilerek literatür taraması, madde havuzu oluşturma, uzman görüşü alma ve uygulama aşamaları titizlikle yürütülmüştür. Çalışmanın sonuçları, ölçeğin evlilik korkusunu ölçmede başarılı bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında ulaşılan geniş örneklem (n=477), ölçek geliştirme ve analiz süreçleri açısından önemli bir avantaj sağlamıştır (Tavşancıl, 2010). Ayrıca katılımcıların sosyodemografik çeşitliliği de ölçeğin genellenabilirliğini artırmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Bu faktörler; davranışsal, duygusal ve bilişsel boyutlar olarak adlandırılmış ve toplam varyansın %66,59'unu açıklamıştır. Bu oran, ölçeğin güçlü bir yapısal geçerliliğe sahip olduğunu göstermektedir (Karagöz ve Kösterelioğlu, 2008). Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ise üç faktörlü iyi düzeyde uyum sağladığını ortaya koymuştur (Anderson ve Gerbing, 1984; Browne ve Cudeck, 1992; Chan ve Sun, 2019; Schermelleh Engel vd., 2003; Sürücü vd., 2021). Ölçeğin ölçüt geçerliği, Evlilik Kaygısı Ölçeği ile yapılan korelasyon analizleriyle değerlendirilmiştir. Her iki ölçek arasında anlamlı ve pozitif yönde güçlü ilişkiler saptanmıştır. Bu bulgu, geliştirilen ölçeğin evlilik korkusu ile ilgili bireysel düzeyde doğru ve geçerli ölçümler yapabildiğini göstermektedir (Gömleksiz ve Erkan, 2010; Tavşancıl, 2010). Uç gruplar ayırt edicilik testi sonuçları da ölçeğin bireyler arasındaki evlilik korkusu düzeylerini anlamlı biçimde ayırt edebildiğini ortaya koymuştur (Flanagan, 1952). Güvenirlilik analizlerinde ölçeğin iç tutarlılığı yüksek bulunmuştur. Cronbach's Alpha katsayıları alt boyutlar ve genel ölçek için 0,91 ile 0,95 arasında değişmiş, bu da ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermiştir (George ve Mallery, 2010). Composite Reliability (CR) değerleri 0,91 ile 0,97 arasında değişirken, Average Variance Extracted (AVE) değerleri 0,59 ile 0,64 arasında bulunmuştur. Bu bulgular, ölçeğin hem içsel tutarlılığının hem de yapı geçerliğinin güçlü olduğunu ortaya koymaktadır (Fornell ve Larcker, 1981; Hair vd., 2013). Ayrıca madde-toplam korelasyon katsayılarının 0.568 ile 0.806 arasında değişmesi, ölçek maddelerinin ölçülmek istenen temel yapıyla anlamlı ve güçlü bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2007; Tavşancıl, 2010).

Sonuç olarak, 23 maddeden ve üç alt boyuttan (bilişsel, duygusal, davranışsal) oluşan "Evlilik Korkusu Ölçeği", bireylerin evliliğe yönelik korkularını değerlendirmede geçerli ve güvenilir bir araç olarak kullanılabilir (Ek 1). Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Ölçeğin hem alt boyutlarından hem de tümünden ortalama toplam puan elde edilebilmektedir. Ölçekten elde edilen ortalama puanın yüksekliği, bireylerin evlilik korkusu düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, alt boyutlara ilişkin puanlardaki artış da bireyin bilişsel, duygusal ve davranışsal düzeyde evlilik korkusu yaşadığını ifade etmektedir.

Evlilik korkusu, bireylerin evlilikle ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını etkileyen önemli bir psikolojik süreçtir. Ancak literatürde bu alana ilişkin sınırlı sayıda çalışma bulunmakta ve standart bir ölçüm aracının eksikliği hissedilmektedir. Bu bağlamda geliştirilen Evlilik Korkusu Ölçeği, alandaki önemli bir boşluğu doldurmakta; evlilik korkusunu çok boyutlu olarak (bilişsel, duygusal, davranışsal) ele alarak kapsamlı bir değerlendirme imkânı sunmaktadır. Ölçek, araştırmacılara olduğu kadar uygulayıcılara da evlilik korkusunu anlamada ve müdahale süreçlerinde bilimsel bir araç olarak rehberlik edebilir. Bu kapsamda aile danışmanları, psikologlar, terapistler ve sosyal hizmet uzmanları başta olmak üzere evlilik korkusu yaşayan bireylerle çalışma potansiyeli olan profesyoneller tarafından bir değerlendirme aracı olarak kullanılabilir. Ayrıca, bireylerin evlilik korkusunu azaltmaya yönelik geliştirilen müdahale programlarının etkinliğini değerlendirmede de kullanılabilir.

Ölçeğin farklı kültürel ve demografik gruplar bağlamlarında sınanması, yalnızca ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği açısından değil, aynı zamanda evlilik kurumuna ilişkin toplumsal, kültürel ve ekonomik algıların evlilik korkusu üzerindeki etkisini daha derinlemesine analiz etme imkânı sağlayacaktır. Toplumdan topluma değişen normlar, geleneksel roller, dini inançlar, ekonomik koşullar ve aile yapıları, bireylerin evliliğe dair algılarını ve dolayısıyla evlilik korkusunu biçimlendirebilmektedir. Bu nedenle ölçeğin farklı sosyo-kültürel yapılarda test edilmesi hem kültürler arası karşılaştırmalar yapılmasına hem de evlilik korkusunun sosyal belirleyicilerinin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, ölçeğin zaman içindeki tutarlılığını değerlendirmek amacıyla test-tekrar test analizlerinin yapılması önerilmektedir. Bu analizler, bireylerin evlilik korkusuna ilişkin puanlarının zamana karşı ne ölçüde sabit kaldığını ve ölçeğin ölçüm güvenilirliğini ortaya koyacaktır. Bununla birlikte evlilik korkusunun zaman içerisindeki değişimini, toplumsal dönüşümlerle olan ilişkisini ve özellikle bireysel müdahale programlarının etkililiğini değerlendirebilmek için uzunlamasına araştırmalara ihtiyaç vardır. Farklı yaş grupları ve ilişki durumlarında (örneğin boşanmış bireyler, nişanlı çiftler) geçerlilik ve güvenilirlik analizlerinin yapılması, hem ölçeğin psikometrik özelliklerinin daha sağlam biçimde test edilmesini sağlayacak hem de evlilik korkusunun yaşam döngüsündeki yerini ve biçimini anlamada katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Afzal, N., Muazzam, A., & Malik, S. (2019). Development and validation of pre-marital anxiety scale. *The Discourse*, 5(1), 167-178.
- Akbağ, M. (2020). İnsan ve davranışı. B. Aydın, M. Akbağ, M. Ağır, S. Tuzcuoğlu & L. Yazıcı (Ed.), *Eğitim Psikolojisi: Gelişim ve Öğrenme* (ss.1-28) içinde. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aksakoğlu, G. (2001). *Sağlıkta araştırma teknikleri ve analiz yöntemleri*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49(2), 155-173. <https://doi.org/10.1007/BF02294170>
- Arianfar, N., Hosseini, S., & Etemadi, O. (2023). Cognitive emotion regulation strategies and marital communication patterns in men with avoidant attachment: Investigating the mediating role of caregiving styles. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 22(4), 281-298. <https://doi.org/10.1080/15332691.2023.2253987>
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1992). Alternative ways of assessing model fit. *Sociological Methods & Research*, 21(2), 230-258. <https://doi.org/10.1177/0049124192021002005>
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Yayıncılık.
- Cantekin, Ö. F., & Kunduracı, N. F. (2024). Marriage anxiety of university students in terms of family belonging and parental attitude. *International Journal of Religion*, 5(3), 377-385. <https://doi.org/10.61707/k0ghk087>
- Chan, H. W. Q., & Sun, C. F. R. (2019). Scale development: Chinese irrational beliefs and rational attitude scale. *PsyCh journal*, 8(1), 122-136. <https://doi.org/10.1002/pchj.249>
- Chang, J. N. (2024). Why do Chinese women experience gamophobia? Psychoanalytic theory assisted discourses analysis. *Frontiers in Psychology*, 15, 1357795. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1357795>
- Costello, A. B., & Osborne, J. W. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation* 10(7), 1-9. <https://doi.org/10.7275/vj1-4868>
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16, 297-334. <https://doi.org/10.1007/BF02310555>
- Çelik, E., & Erkilet, G. (2019). Evlilik kaygısı ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ege Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 47-57.
- Çıtak, Ş., & Başar, A. (2023). Evlilik kaygısında bağlanma stillerinin yordayıcılığı. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13 (Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Özel Sayısı), 185-204. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1186297>
- Erkuş, A. (2014). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme-I: Temel kavramlar ve işlemler*. Pegem Yayınları.
- Flanagan, J. C. (1952). The effectiveness of short methods for calculating correlation coefficients. *Psychological Bulletin*, 49(4), 342-348. <https://doi.org/10.1037/h0057321>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for windows step by step: A simple guide and reference*, 17.0 update (10th ed.). Pearson.
- Ghezelselflo, M., Jazayeri, R., Bahrami, F., & Fesharaki, R. M. (2016). The role of relational maintenance behavior and attachment styles in predicting marital commitment. *Asian Social Science*, 12(9), 223-229. <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v12n9p223>
- Gömlüksiz, M., & Erkan, S. (2010). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme* (2. Baskı). Nobel Yayın.
- Grabowski, A. (2023). Early maladaptive schemas and the quality of marital bond and communication. *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 53(1), 9-17. <http://dx.doi.org/10.34766/fetr.v53i1.1160>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe – yöntem – analiz* (5. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate data analysis*. Pearson Education Limited.
- Helal, M. M., Yaseen, R. M., Mohsen, A. A., AL-Husseiny, H. F., & Sabbar, Y. (2024). Dynamics of a social model for marriage and divorce relationship with fear effect. *Malaysian Journal of Mathematical Sciences*, 18(2), 267-286. <https://doi.org/10.47836/mjms.18.2.04>
- Karagöz, Y., & Kösterelioğlu, İ. (2015). İletişim becerileri değerlendirme ölçeğinin faktör analizi metodu ile geliştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 81-98.
- Karaman, M. (2023). Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizi: Kavramsal bir çalışma. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 47-63. <https://doi.org/10.29131/uiibd.1279602>
- Kır, İ. (2011). Toplumsal bir kurum olarak ailenin işlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 381-404.
- Koçyigit Özyigit, M. (2017). The meaning of marriage according to university students: A phenomenological study. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 17(2), 679-711. <https://doi.org/10.12738/estp.2017.2.0061>
- Kozak, M. (2021). *Bilimsel araştırma: Tasarım, yazım ve yayım teknikleri* (5. Baskı). Detay Yayıncılık.
- Livingston, G. (2018). *The changing profile of unmarried parents*. Pew Research Center.
- Muthén, L. K., & Muthén, B. O. (2002). How to use a Monte Carlo study to decide on sample size and determine power. *Structural Equation Modeling*, 9(4), 599–620. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM0904_8
- Naeimi, S., Beigi, S., & Torabpour, M. (2020). Correlation between fear of marriage and attitude to labour and childcare in female students of Abadan faculty of medical sciences in 2019. *International Research in Medical and Health Sciences*, 3(2), 5-12.
- Naghinasab Ardehaee, F., Jajarmi, M., & Mohammadipour, M. (2018). Effectiveness of emotion focused couple therapy on marriage function and psychological well-being of women with marital conflicts. *Journal of Gorgan University of Medical Sciences*, 20(3), 1-10.
- Obeid, S., Fares, K., Haddad, C., Lahoud, N., Akel, M., Zakhour, M., ... & Hallit, S. (2020). Construction and validation of the Lebanese fear of relationship commitment scale among a representative sample of the Lebanese population. *Perspectives in Psychiatric Care*, 56(2), 280-289. <https://doi.org/10.1111/ppc.12424>
- Öz Soysal, F.S., Uz Baş, A., & Aysan, F. (2016). Evlilik Tutumu Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(4), 1951-1964.
- Ren, J. (2022). Analysis of the psychological factors of contemporary youth's fear of marriage in China. *International Journal of Frontiers in Sociology*, 4(13), 31-34. <https://dx.doi.org/10.25236/IJFS.2022.041305>
- Safiudin, K. (2024). Gender problems in Indonesia: The phenomenon of gamophobia in a permissive society. *An-Nisa Journal of Gender Studies*, 17(1), 56-65. <https://doi.org/10.35719/annisa.v17i1.245>
- Schermelleh Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research*, 8(2), 23–74.
- Sourav, S. (2012). Marriage: It's changing nature. *Research Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 73-80.
- Sürücü, L., Şeşen, H., & Maşlakçı, A. (2021). *SPSS, AMOS ve PROCESS Macro ile ilişkisel, aracı/düzenleyici ve yapısal eşitlik modellemesi (uygulamalı analizler)*. Detay Yayıncılık.
- Tangney, J. P. (2000). Humility: Theoretical perspectives, empirical findings and directions for future research. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19(1), 70–82. <https://doi.org/10.1521/jscp.2000.19.1.70>
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi* (4. Baskı). Nobel Yayın.
- Tezbaşaran, A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Psikologlar Derneği Yayınları.
- Tire, O. (2020). Geçmişten günümüze aile ve evlilik. E. Dikici, O. Tire & Z. Sevim-Adıgüzel (Ed.), *Aile ve Sosyoloji* (ss. 7-30) içinde. Eğitim Yayınevi.
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu (2025). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2024*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2024-53783>, (10.02.2025)

Türk, A., & Aydemir, İ. (2024). Y ve Z kuşaklarının bağlanma stilleri ile evlilik beklentilerinin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 24(64), 549-574. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.1520148>

Williams, C. (2007). Research methods. *Journal of Business & Economic Research*, 5(3), 65–72. <http://dx.doi.org/10.19030/jber.v5i3.2532>

Yong, A. G., & Pearce, S. (2013). A beginner's guide to factor analysis: Focusing on exploratory factor analysis. *Tutorials in Quantitative Methods for Psychology*, 9(2), 79-94. <https://doi.org/10.20982/tqmp.09.2.p079>

Ek 1. Evlilik Korkusu (Gamofobi) Ölçeği

EVLİLİK KORKUSU (GAMOFEBİ) ÖLÇEĞİ Aşağıda evlilik süreçlerine ilişkin 23 ifade bulunmaktadır. Bu ifadelere ne düzeyde katıldığınızı size en uygun cevabı işaretleyerek belirtiniz. İfadelerin doğru ya da yanlış bir cevabı yoktur. 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum 5=Tamamen Katılıyorum		Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen katılıyorum
1	Evlilikte bireyselliği kaybetmek kaçınılmazdır.					
2	Bağlanma ihtimalimin bulunduğu ilişkileri genellikle sonlandırırım.					
3	Evliliğin yaşam kalitemi olumsuz etkileyeceği fikri beni kaygılandırıyor.					
4	Evlilikle ilgili bir konu açıldığında ortamdan uzaklaşıyorum.					
5	Evliliğin, bana karşılanması zor sorumluluklar yükleyeceğini düşünüyorum.					
6	Evlilikle ilgili ciddi konuşmalar sırasında kendimi savunmaya geçerim.					
7	Evlilik fikri, içimde yoğun bir kaygı yaşamama neden oluyor.					
8	Evliliğin sorumluluklarının altından kalkamayacağıma inanıyorum.					
9	Evliliğin kişisel gelişimimi engelleyeceğini düşünüyorum					
10	Evliliğin, yaşamımda telafi edilemeyecek hatalara neden olmasından korkuyorum.					
11	Partnerimin evlilik taleplerini karşılamak için bahaneler üretirim.					
12	Uzun süreli bir ilişkiye girmekten kaçınırım.					
13	Evliliğin hayatımı sınırlandırması fikri beni huzursuz eder.					
14	Sağlıklı bir evlilik yürütmek için yeterli becerilere sahip olmadığımı düşünüyorum					
15	Yakın bir ilişkiye girmenin üzerinde bir yük oluşturacağını düşünüyorum.					
16	Partnerimin evlilikle ilgili beklentileri arttığında, ilişkiden uzaklaşıyorum.					
17	Evlilik fikri, hayatımın kontrolünü kaybedeceğimi hissettiriyor.					
18	Evlilikle ilgili beklentilerin aşırı ve ulaşılması zor olduğuna inanıyorum					
19	Partnerimle aynı evi paylaşmanın zor olacağını düşünüyorum					
20	Evlilikle ilgili sorumlulukları hatırlatan aktivitelerden uzak dururum.					
21	Evlilikte mutluluğun zamanla yok olacağı fikri beni endişelendiriyor.					
22	Evliliğin özgürlüğümü kısıtlayacağına inanıyorum.					
23	Evlilik teklifinde bulunmamı veya kabul etmemi gerektiren durumlardan kaçınırım					

Alt Boyutlar:**Bilişsel Boyut:** 1, 5, 8, 9, 14, 15, 18, 19, 22**Davranışsal Boyut:** 2, 4, 6, 11, 12, 16, 20, 23**Duygusal Boyut:** 3, 7, 10, 13, 17, 21

NOT: Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçeğin hem alt boyutlarından hem de tümünden ortalama toplam puan elde edilebilmektedir. Ölçekten elde edilen ortalama puanın yüksekliği, bireylerin evlilik korkusu düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, alt boyutlara ilişkin puanlardaki artış da bireyin bilişsel, duygusal ve davranışsal düzeyde evlilik korkusu yaşadığını ifade etmektedir.

Ölçek ile ilgili herhangi bir hususta shu.ahmett Turk@gmail.com veya aturk@sinop.edu.tr ile iletişime geçebilirsiniz.

Derleme Makalesi - Review Article

Sosyal Hizmet Tarihinde Çocuk İşçiliği: Geçmişten Günümüze Bir Değerlendirme

Child Labor in the History of Social Work: An Evaluation from Past to Present

Gül KARAHAN ÇOBAN^{1*}

Geliş / Received: 27/04/2025

Revize / Revised: 15/05/2025

Kabul / Accepted: 16/05/2025

ÖZ

Bireylerin ve toplulukların refahını artırmayı, toplumsal eşitsizlikleri gidermeyi ve sosyal adaleti sağlamayı amaçlayan sosyal hizmet, 19. yüzyılın sonlarında profesyonelleşme sürecine girerek kurumsallaşmaya başlamış ve 20. yüzyılda akademik bir disiplin olarak gelişimini sürdürmüştür. Kökleri hayırseverlik hareketlerine dayanan sosyal hizmet, sosyal sorunlara müdahalelerle şekillenmiş ve günümüzde insan hakları odaklı bir yaklaşımı benimseyerek küresel düzeyde etkili bir meslek haline gelmiştir. Çocuk işçiliği, tarih boyunca toplumsal adalet mücadelesinin merkezinde yer almış ve toplumun dezavantajlı grupları arasında yer alan çocuk işçiler, sosyal hizmet mesleğinin temel çalışma alanlarından birisi olmuştur. Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar yoksulluk, işsizlik, ekonomik krizler, göç hareketleri gibi faktörlerden etkilenen çocuk işçiliği, günümüzde de önemli bir sosyal sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Sosyal hizmette çocuk işçiliği sorununa yönelik uygulamalar çocuk refahı odağında mikro, mezzo ve makro düzeyde müdahalelerle ve bütüncül bir yaklaşımla sürdürülmektedir. Bu çalışma, sosyal hizmetin tarihsel gelişiminde çocuk işçiliğini ele alma biçimini konu almakta ve günümüzde sosyal hizmetin bu alandaki rolüne ilişkin bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler- Dezavantajlı Gruplar, Çocuk İşçiliği, Sosyal Sorun, Sosyal Hizmet, Sosyal Hizmet Tarihi

ABSTRACT

Social work commenced its institutionalization and professionalization in the late 19th century, with the objective of enhancing individual and community well-being, eradicating social inequities, and ensuring social justice, and evolved as an academic subject in the 20th century. Social work, originating from philanthropic movements, has evolved through interventions in social issues and emerged as a significant profession globally by embracing a human rights-oriented framework. Child labor has historically been a focal point in the pursuit of social justice, with child workers, one of the disadvantaged groups in society, representing a primary concern within the social work profession. Child labor, influenced by causes such as poverty, unemployment, economic crises, and migration from the Industrial Revolution to the present, remains a significant social issue today. Interventions addressing child labor within social work employ micro, meso, and macro-level strategies, utilizing a comprehensive approach centered on child welfare. This study analyses the historical evolution of social work's response to child labor and establishes a framework for the contemporary function of social work in this domain.

Keywords- Disadvantaged Groups, Child Labor, Social Issue, Social Work, History of Social Work

^{1*}Sorumlu yazar iletişimi: gul.karahan@bilecik.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-0323-3876>)

Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik, Türkiye

I.GİRİŞ

Sosyal hizmet bireylerin ve toplulukların sosyal refahını artırmayı amaçlayan, tüm bireylerin temel insani ihtiyaçlarının karşılanması ve gerekli kaynaklara sahip olması hakkını savunan, toplumsal dönüşüm ve sosyal adalet mücadelesini destekleyen bir disiplindir (Payne, 2020). Sosyal hizmet tarihini ve ortaya çıkışını ele alan çalışmalarda, sosyal hizmetin 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan ve oluşumu 1950'li yıllara kadar süren bir disiplin olduğu ifade edilmektedir. Tarihsel gelişimi boyunca sosyal hizmet etik, profesyonellik ve birey merkezli müdahaleler temelinde şekillenmiş; yoksulluk, sağlık ve eğitim gibi sosyal sorunlar müdahalelerin odağında yer almış ve yine bu süreçte meslek ilkeleri gelişmiştir. Sanayi toplumlarının gelişimiyle birlikte, işçilerin çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan bir mücadele alanı olarak ortaya çıkan işçi hakları alanında, bireysel ve toplumsal düzeyde müdahaleler geliştirerek sosyal adaletin sağlanmasına katkıda bulunmuştur (Healy, 2012). Meslekleşme süreciyle birlikte çalışan ücretleri, çalışma süreleri, çalışma koşulları, emeklilik sistemi, sendikalaşma ve çocuk işçiliğine son verilmesi sosyal hizmetin önemli çalışma alanları olmuştur (Davis, 1964). Sosyal hizmetin çocuk işçiliği konusunu tarihsel süreçte ele alma biçimi mesleğin toplumsal eşitlik ve sosyal adalet mücadelesinin yapı taşlarını oluşturmuş ve çocuk işçiliğiyle mücadeleyi hem bireysel hem politik düzeyde güçlendirmiştir. Sosyal hizmetin başlangıcından beri var olan çocuk işçiliği odağında sosyal hizmet müdahaleleri, sosyal hizmetin toplumsal değişim ve dönüşüm hedefini görünür kılan kritik bir değere sahiptir.

Çocuk işçiler, toplumun dezavantajlı gruplarından birisi ve en hassas grubudur. Çocuk işçiliği sosyal, fiziksel, psikolojik, ekonomik ve kültürel boyutları olan ve bu boyutlarda çocuğun istismarına yol açan, çocuk haklarının ihlal edildiği önemli bir sosyal sorundur (Erbay, 2013; Yüksel vd., 2015). 2020 yılının başında dünya genelinde 160 milyon çocuğun yani her on çocuktan birinin çocuk işçi olduğunu ve tüm çocuk işçilerin neredeyse yarısının sağlık güvenlik ve ahlaki gelişimlerini doğrudan riske atan tehlikeli işlerde çalıştığını gösteren güncel veriler (ILO, 2021; UNICEF, 2021), sorunun dramatik boyutlarda olduğuna dikkat çekmektedir. Çocuğun gelişimini çok boyutlu olarak olumsuz etkileyen bir olgu olan çocuk işçiliği tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Sanayi Devrimi'nden günümüze kadar yoksulluk, işsizlik, ekonomik krizler, göç hareketleri gibi faktörlerden beslenen ve günümüzde Türkiye'de ve küresel düzeyde bir sosyal sorun olan çocuk işçiliği konusuna, sosyal hizmet disiplini mikro, mezzo ve makro düzeyde müdahalelerle çözüm üretmeye ilişkin çabasını sürdürmektedir. Bu çalışma, sosyal hizmetin tarihsel gelişiminde çocuk işçiliğini ele alma biçimini konu almakta ve günümüzde sosyal hizmetin çocuk işçiliği ile mücadeledeki rolüne ilişkin bir çerçeve sunmaktadır.

II.SOSYAL HİZMET MESLEĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİNDE ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

Sosyal hizmet mesleğinin kökleri, hayırseverlik hareketlerine ve dini yardım çalışmalarına dayanmaktadır. Orta Çağ boyunca kiliseler ve dini kuruluşlar, yoksullara ve muhtaçlara yardım sağlamak amacıyla sosyal yardım faaliyetleri yürütmüştür. Bu dönemde sosyal yardım, bireylerin hayırseverlik duygularıyla şekillenmiştir ve sistematik bir uygulamadan ziyade gönüllü yardım faaliyetleri olarak varlık göstermiştir (Trattner, 1999).

Sosyal hizmet mesleğine işlevsellik kazandıran pek çok kurumsal gelişme, sanayi devriminin ürünü olarak değerlendirilmektedir. Sanayi Devrimi ile birlikte toplumsal eşitsizlikler ve yoksulluk artmış, göç olgusu işsizlik, konut, eğitim, sağlık, uyum ve yabancılaştırma gibi sorunlar doğurmuş ve çeşitlenen sosyal sorunlar daha da görünür hale gelmiştir (Karataş,1999). Yine bu dönemde yoksulluğun, ekonomik sistemin yapısal bir sonucu olduğu görüşü yaygınlaşmaya başlamış ve bu görüş sosyal reformlara giden yolu açmıştır. Özellikle İngiltere'de 1834 tarihli Yoksulluk Yasası (Poor Law) ile yoksulların çalışmasına yönelik politikalar geliştirilmiş, bu süreç sosyal hizmet mesleğinin kurumsallaşması için zemin hazırlamıştır (Lubove, 1965). Sanayi Devrimi kırsal alandaki işsizliğe çözüm olarak artan göçler, sanayileşmiş kentsel alanlarda hızlı nüfus artışı, aşırı ve düzensiz kentleşmeyi ve işsizliği beraberinde getirmiştir. Sanayileşmeyle birlikte dünya tarihinde başlayan yeni dönem, aynı zamanda çocuk işçiliğinin yaygınlaştığı ve çocukların düşük ücretlerle ağır işlerde çalıştırıldığı, madenlerde ve tarım sektöründe çalışan çocukların, uzun çalışma saatleri ve kötü çalışma koşulları nedeniyle ciddi sağlık sorunları yaşadığı bir dönem olmuştur (Trattner, 1999). İşçi hakları ise ancak sanayi toplumlarının gelişimiyle birlikte ortaya çıkmış ve sendikal hareketler aracılığıyla güçlenmiştir. 20. yüzyılın başlarında işçilerin çalışma saatleri, ücretleri ve güvenlik standartları konusunda düzenlemeler yapılmış, işçi haklarını koruyan yasalar çıkarılmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), işçi haklarını koruma amacıyla 1919 yılında kurulmuş ve çocuk işçiliğiyle mücadelede de önemli adımlar atmıştır (ILO, 2025). Bu dönemde çocuk işçiliğine karşı ilk yasal düzenlemeler ortaya çıkmış ve çocukların eğitim hakkını korumaya yönelik politikalar geliştirilmiştir.

19. yy'da Jane Addams, Mary Richmond ve Florence Kelley gibi öncüler, sosyal hizmet mesleğinin temellerini atan önemli çalışmalar yapmışlardır. Addams'ın 1889 yılında kurduğu Hull House topluluk temelli sosyal hizmet uygulamalarını geliştiren bir model olmuş ve göçmen işçi sınıfının yaşam koşullarını iyileştirme, eğitim programları oluşturma ve toplumsal destek sağlama amacıyla çalışan bir sosyal reform merkezine dönüşmüştür. Adams'ın göçmenler ve kentteki yoksullar için eğitim, sağlık ve sosyal destek hizmetleri modeli sosyal hizmetin temel taşlarından biri haline gelmiştir (Kaya, 2017; Köngeter, 2012; Şen ve Danış, 2024).

Richmond 1917 yılında Social Diagnosis (Sosyal Teşhis) adlı eseriyle sosyal hizmetin bireylerin ihtiyaçlarını değerlendirme sürecine bilimsel bir yaklaşım kazandırmıştır. Richmond'un bireysel vaka yönetimi ve sosyal kanıtların kullanımı konusunda oluşturduğu temel, sosyal hizmetin bilimsel bir disiplin olarak gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Başçılar, 2020; Murdach, 2011). Florence Kelley ise 1893 yılında Illinois'ın ilk kadın fabrika denetçisi olarak atanmış ve işçi sınıfının, özellikle çalışan kadınların çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve çocuk işçiliğinin sona ermesi için kapsamlı reformlar gerçekleştirmiştir. Kelley işçi haklarını savunan yasaların oluşturulmasında önemli bir rol oynamış, fabrikalarda çalışan çocukların yaş sınırını belirleyen yasaların çıkarılması ve işçi güvenliği standartlarının geliştirilmesinde etkili olan mücadeleler yürütmüştür. Sosyal hizmetin daha sistematik bir yapıya kavuşmasına katkı sağlayan çalışmaları, kötü şartlardaki çalışma atölyeleri ve gecekondu evleri üzerine yaptığı analizler, adil ücret politikaları ve güvenli çalışma koşulları için geliştirdiği reformlar, sosyal hizmet mesleğinin toplumsal adalet odaklı uygulamalarında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Clark ve Foster, 2006; Dreier, 2012).

Sosyal hizmet, akademik bir disiplin olarak üniversitelerde ilk kez sosyolojinin bir alt dalı olarak yapılandırılmış, 20. yüzyılın başlarında, sosyolojinin toplumsal sorunlara yönelik kavramsal ve analitik yaklaşımı, sosyal hizmetin üniversitelerde akademik bir alan olarak gelişmesine zemin hazırlamıştır. 1908'de Chicago Üniversitesi Sosyal Hizmet Okulu'nun kurulması, sosyal hizmetin kurumsallaşmasında önemli bir adım olmuştur (Lubove, 1965).

Sosyal hizmet disiplini başlangıcından itibaren politika ile iç içe olmuş, dezavantajlı nüfus grupları için savunuculuk rolünü üstlenmiş, sosyal reformun yoksulluğu ve sosyal çatışmayı sona erdireceğini savunmuştur (Tooper, 2022). Ücretlerin yükseltilmesini, daha iyi çalışma koşullarının oluşturulmasını, çocuk işçiliğine son verilmesini savunan Kelly'nin (1859-1932), çocuk işçiliğiyle ilgili kapsamlı araştırmaları ve çocuk işçiliği uygulamasını sona erdirmek için yasaların çıkarılmasına ilişkin çabaları, sosyal hizmet mesleğinin toplumsal eşitlik mücadelesindeki yerini güçlendirmiştir. Kelley'nin, çocuk işçiliğiyle mücadelesi, sosyal reform hareketleriyle profesyonel sosyal hizmet mesleğinin kesişim noktasında yer almaktadır (Lubove, 1965; Sklar, 1985).

Fabrikalaşma ve makineleşmenin artmasının üretim sistemlerinde neden olduğu köklü değişimler, ekonomik ve toplumsal yapıdaki dönüşüm ve ucuz iş gücüne duyulan ihtiyaç, çocuk işçiliğinin yaygınlaşmasında belirleyici bir role sahiptir. Sanayi devrimiyle başlayan süreçte çocuklar ilk kez büyük gruplar halinde çalışmaya başlayarak iş gücü haline gelmiş, çocukların çalışması süreci çocuk işçiliğine dönüşmüştür. Henüz 6 yaşından itibaren, günde 15-16 saat, dinlenme süreleri olmaksızın, hava ve gün ışığı almayan koşullarda, yeterli ve sağlıklı gıdaya erişemeyen çocukların 18. ve 19. yy'da özellikle madenlerdeki çalışma koşullarının anemi, kangren, tüberküloz gibi pek çok sağlık problemlerine neden olduğu bilinmektedir (Duyar ve Özener, 2003). Sanayi devrimi insanların ekonomik nedenlerle kentlere göç etmesine yol açmış, Amerika'da kentlerde yaşayanların sayısı yaklaşık beş kat artmış, 1920'li yıllarda Amerika büyük ölçüde tarım toplumu olmaktan kentli bir topluma dönüşmüştür. Dünya tarihinin en büyük ekonomik krizi olan 1929 Ekonomik Krizi'nin ardından işsizlik hızla artmaya başlamış, 1930'lu yıllarda uygulanan istihdam politikaları kapsamında çıkarılan yasalarla işçi-işveren arasında yapılacak görüşmelerle azami çalışma süresi ve asgari ücretin belirlenmesi konuları ile ardından çalışanların sendikalaşma hakkı yasalarla güvence altına alınmıştır. Yine bu yasal düzenlemelerde çocuk işçi çalıştırılması konusuna yer verilmiş, herhangi bir işte çalışabilmek için 16 yaşını doldurmuş olmak gerekliliği ve yaşı 16-18 arasında olan çocukların belirli işlerde belirli şartlarda çalıştırılabileceği, herhangi bir koşula bağlı olmaksızın çalışabilme durumu için ise 18 yaşını doldurmuş olmak gerektiği hükme bağlanmıştır (Terzioğlu ve Çağla, 2021). Amerika Birleşik Devletleri'nde New Deal (Yeni Uzlaşma) Programları olarak tanımlanan bu süreç, sosyal hizmetin sosyal politikalarla entegrasyonunu sağlamış ve sosyal hizmeti sosyal refahın geliştirilmesine yönelik politikaların bir parçası haline getirmiştir (Trattner, 1999).

Çocuk emeğinin kullanımına sınırlama getirmeye yönelik yasal mücadelelerin ilki 1833'te Britanya'da yaşanmıştır. Fransa'da kabul edilen ve fabrika yasaları olarak bilinen düzenlemeler ile Britanya'da dokuma fabrikalarında dokuz yaşından daha küçük çocukların çalışması, Fransa'da ise 8-12 yaş arası çocukların günde 8 saatten fazla çalışması yasaklanmıştır. Eğitimin çocuklar için 12 yaşına kadar zorunlu olması gündeme gelmiştir. 1874 yılına gelindiğinde Britanya'da yeni bir yasal düzenlemeyle dokuma fabrikalarında yarım gün çalışmaya başlama yaş sınırı 8'den 10'a, tam gün çalışma yaş sınırı ise 13'ten 14'e çıkarılmıştır. Buna ek olarak, 12 saat süren mesailer için yemek ve dinlenme araları iki saat olarak belirlenmiştir. Belçika'da çocuk işçilerle ilgili ilk kez yasal düzenleme girişimleri 1848'de başlamış ve 10 yaşından küçük çocukların çalışmasına yasal engeller getirilmiştir. Ayrıca aynı düzenleme ile 10-14 yaş dilimindeki çocuklar için günlük çalışma süresi 6,5 saatle sınırlandırılmıştır (Duyar ve Özener, 2003). Tüm bu yasal düzenlemeler çocuk işçilerin yaşadığı olumsuz koşulların boyutlarına işaret etmektedir.

Çocuk haklarıyla ilgili önemli gelişmelerin yaşandığı, çocuğun önemli ve değerli bir varlık olduğunun, kendine özgü duygu, düşünce ve ihtiyaçlarının olduğunun gündeme geldiği, çocuk hakları için bir dönüm noktası olan 20. yy, bu nedenle çocuk yüzyılı olarak adlandırılmaktadır (Koşar, 1992). 1924'te Milletler Genel Kurulu

tarafından imzalanan ve beş maddeden oluşan Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi uluslararası anlamda çocuk haklarına dair imzalanan ilk sözleşmedir. 1928 yılından itibaren Türkiye de sözleşmenin taraf devletlerinden birisidir (İnan, 1968/2019). Günümüzde çocuk refahı alanındaki birçok uygulamanın ortaya koyduğu ilkelere temel aldığı Bildirge, sosyal hizmetin çocuk refahı alanındaki gelişiminde önemli bir yere sahiptir.

Sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan sosyal eşitsizlikler, devletlerin sosyal politikalar geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Sosyal politikanın önemli araçlarından birisi olan sosyal hizmetler, refah devletlerinin temel unsurlarından birisi olarak varlığını sürdürmektedir (Yolcuoğlu, 2012). 20. yüzyılda sosyal politikanın gelişimi ve refah devletlerinin yükselişi, sosyal hizmet mesleğinin kurumsallaşmasını hızlandırmış bu süreçte sosyal hizmet, bireysel yardım faaliyetlerinden devlet destekli, sistematik ve profesyonel bir meslek haline dönüşmüştür.

III.SOSYAL HİZMET MESLEĞİNİN GÜNÜMÜZDEKİ UYGULAMALARINDA ÇOCUK İŞÇİLİĞİ

21. yüzyılda sosyal hizmet mesleği, insan hakları odaklı bir yaklaşım benimseyerek küresel düzeyde etkili bir meslek haline gelmiştir. Uluslararası Sosyal Hizmet Federasyonu (IFSW), sosyal hizmetin insan haklarını koruma ve sosyal adaleti sağlama konusundaki rolünü güçlendirmek için çeşitli programlar ve politikalar geliştirmiştir (IFSW, 2020). Sosyal hizmet mesleği günümüzde bireylerin refahını artırmanın yanı sıra toplumsal eşitsizliklerle mücadelede aktif bir rol oynamaktadır. Mikro düzeyde birey merkezli müdahaleler, mezo düzeyde topluluk temelli programlar ve makro düzeyde politika geliştirme süreçleri, sosyal hizmet mesleğinin kapsamını oluşturan uygulamalar arasında yer almaktadır (Healy, 2012). Çocuk işçiliği konusunda güncel sosyal hizmet uygulamalarının dünyadaki ve ülkemizdeki örnekleri, konunun mesleğin tarihsel gelişimi boyunca önemini koruduğunu, konuyu ele ama biçiminin alanın yapı taşlarından birisi olduğunu, güncel uygulamalarda hak temelli bir yaklaşımla çocuk işçiliğinin önlenmesinin ve en savunmasız grup olan çocukların bütüncül bir yaklaşımla desteklenmesinin amaçlandığı görülmektedir.

Günümüzde dünya genelinde milyonlarca çocuk, eğitim hakkından mahrum bırakılarak çalıştırılmaktadır. Özellikle Afrika, Asya ve Latin Amerika’da çocuk işçiliği yaygın bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Dünya genelinde yaklaşık 160 milyon çocuk işçi bulunmaktadır ve bu çocukların neredeyse yarısı tehlikeli işlerde çalışmaktadır. Çocuk işçiliği her yaştaki erkek çocuklarda, kırsal alanlarda, aile çiftliklerinde/işletmelerinde daha yaygındır ve sıklıkla zorunlu eğitim yaşında olmalarına rağmen eğitimin dışında kamalarıyla ilişkilidir. Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık kız çocukların ücretsiz ev içi işlerdeki çocuk işçiliğini artırmaktadır. Analizler kişi başına düşen gelir düştükçe çocuk işçiliğinin arttığını göstermektedir (ILO, 2021; UNICEF, 2021). Hindistan, Bangladeş, Namibya, Botsvana, Kamerun, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Mısır, Etiyopya, Gana, Kenya, Nijerya, Ruanda, Senegal, Güney Afrika, Sudan, Tanzanya, Tunus, Uganda ve Zimbabwe gibi ülkelerde yapılan birçok çalışma, yoksulluğun en yaygın neden olduğunu göstermektedir. Hindistan’da yaklaşık 40 milyon olduğu bildirilen büyük bir çocuk iş gücü bulunmakta, çocuk işçiliği, çocukların çalışmaya zorlanması veya işi reddetme seçeneği olmaması nedeniyle modern köleliğin bir biçimi olarak kabul edilmektedir. Çocuklar, çoğu tehlikeli olan çeşitli işlerde çalıştırılmaktadır. Bu çocuklar çocukluklarını kaybettikleri bir yaşamı sürdürmekte, uygun sağlık hizmetlerinden ve eğitimden mahrum bırakılmaktadırlar. Ülkelerde çocuk işçiliğini önlemek ve onları zararlardan korumak için çeşitli yasal önlemler olmakla birlikte zorlu sosyoekonomik koşullardan kaynaklanan nedenlerle yasal önlemlerin uygulaması engellenmektedir (Srivastava, 2019).

Türkiye’de TÜİK tarafından 1994, 1999, 2006, 2012 yıllarında tekrarlanan ve en günceli 2019’da yapılan Çocuk İşgücü Anketi araştırmasının sonuçları 5-17 yaş grubunda 720 bin çocuğun çalıştığını, bu çocuklar arasında en geniş grubu yasal çalışmaya başlama süreci olan 15-17 yaş grubunun oluşturduğunu (%79,7), çocukların yoğunluk sırasıyla hizmet, tarım ve sanayi sektörlerinde çalıştığını göstermektedir (TÜİK, 2023). Verilerin yasal ve ücretli işlerle sınırlı olması, mülteci çocukları kapsamaması, ücretsiz ev içi işlerde çalışan kız çocuklarını ve kayıt dışı çalışan çocukları içermemesi çocuk işçiliğini gösteren istatistiki bilgilerin kapsamını sınırlandırmaktadır.

Çocuk işçiliği çocukların bilişsel, fiziksel, sosyal ya da ahlaki gelişimleri için tehlikeli ve zarar verici nitelikte işlerle birlikte çocukların eğitim hakkından mahrum kalmalarına, okullarından erken ayrılmalarına neden olabilecek ya da çocukların okullarıyla birlikte yürütmek zorunda kaldıkları ağır iş türlerini kapsamaktadır (AÇSHB, 2019). Çocuk işçiliği, nedenleri hakkında yapılan çalışmaların sonuçlarında benzer şekilde yoksulluk, göç, nüfus fazlalığı, geleneksel bakış açısı, eğitim olanaklarının yetersizliği gibi faktörlerle ilişkilendirilmektedir (Tor, 2010). Yoksulluk çocuk işçiliğinin temel nedeni olarak kabul edilmekte işsizlik, adil olmayan gelir dağılımı, hızlı nüfus artışı, göç, plansız ve çarpık şehirleşme, kayıt dışı ekonomi gibi faktörler de yoksulluk başlığı altında yer almaktadır. Çalışmalar yoksul ailelerin çocuklarını daha az okula gönderdiklerini ve çocuk işçilerin eğitim fırsatını kaybettiğini göstermektedir. Çocuk işçiliği yoksul ailelerde hayatta kalma stratejisi olarak değerlendirilmekte, yoksul ailelerde yoksulluğun önüne geçmek ve hane gelirini artırmak için kimi zaman tarım ya da küçük işletme gibi aile işlerinde kimi zaman ise başkalarının yanında olacak şekilde çocuklar çalıştırılmakta, yoksul bir ailede doğmak çocuk için pek çok olanaktan yoksun olmanın ve temel çocuk haklarına erişememenin yanı sıra çocuk işçi olmak anlamına gelmektedir (Erbay, 2008; Giang ve Nguyen, 2021; Şimşek ve Erol, 2003).

Sosyal hizmet birimlerinde sürdürülen ve önemli bir politika bileşeni olan sosyal koruma programları yoksulluğu azaltarak çocuk işçiliğini ortadan kaldırmayı hedefleyen programlardır. Uluslararası alanda yürütülen sosyal koruma uygulamalarında çocuk ve aileyi korumaya yönelik nakdi yardımların öncelendiği ve bu desteğin çocuk işçiliği ile mücadelede en etkili yöntem olduğu görülmektedir. Çocuğun sağlığının ve eğitiminin desteklenmesine, ailedeki yetişkinlerin iş bulmasına ve işgücü piyasalarının verimliliğinin artırılarak gelir kaybı risklerinin azaltılmasına da odaklanan bu programlar, toplumsal kriz durumlarında daha da önem kazanmaktadır (Akın ve Özdemir, 2024; Hennessy, 2023). Ayrıca araştırmalar hane halkının kırılganlığını azaltarak çocuk işçiliğini ele alan programların çocuk işçiliğini ve benzer şekilde hane halkının risklerle başa çıkmasına yardımcı olan sağlık sigortası gibi uygulamaların hane halkının çocuk işçiliğine olan bağımlılığını azalttığını göstermektedir (Dammert vd., 2018). Sosyal hizmette bireyleri grup içi etkileşim aracılığıyla güçlendirmeyi hedefleyen grupla sosyal hizmet müdahaleleri de çocuk işçiliği sorununda kullanılan müdahale yöntemlerinden birisidir. Yapılan bir araştırma sosyal hizmet uzmanlarının grupla sosyal hizmet yöntemiyle, öğrencilerin yapılandırılmış grup aktiviteleri yoluyla etkileşimlerini ve becerilerini geliştirdikleri destekleyici müdahalelerin ortaokul öğrencileri arasında çocuk işçiliğini önleme konusunda farkındalık yaratmak ve beceriler geliştirmek amacıyla uygulanmasının, öğrencilerin önleme kapasitelerini geliştirebildiğini göstermiştir (Yen, 2024).

Avrupa Birliği üyesi ülkelerde çocuk işçiliği çok kesin kurallara ve sıkı bir düzenlenmeye tabidir, yasalara göre çalışma yaşı tam zamanlı zorunlu eğitim yaşının veya her koşulda 15 yaşın altında olmamalıdır ve işverenler uygun çalışma koşullarını sağlamakla yükümlüdür (Aydın, 2018). Türkiye’de çocuk işçiliği konusunda var olan mevzuat, sosyal hizmet müdahalelerinin hukuki çerçevesini çizmektedir (Başçılar, 2023). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası çocukları çalışma hayatında koruyacak önlemlerin alınmasına vurgu yapmakta, Türkiye Cumhuriyeti’nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme 18 yaşına kadar herkesi çocuk kabul etmekte, Türk Ceza Kanunu çocuğu henüz 18 yaşını doldurmamış kişi olarak tanımlamaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu ile 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılması genel olarak yasaklanmış, 15-18 yaş arası genç işçilerin çalışma şartları düzenlenmiştir. Zorunlu eğitim yasası da Türkiye’de çocuk işçiliğine yönelik önemli bir düzenlemedir, 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu 2012 yılında 12 yıla çıkarılan zorunlu eğitim süresinde ilgili eğitim-öğretim kurumlarına devam etmeyen çocukların çalıştırılmayacağını içermektedir. 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (UHK) çocuk çalıştırma yaşına ilişkin alt sınırı belirlemekte, 12 yaşından küçük çocukların istihdamını yasaklamaktadır. 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu eğlence, oyun, içki ve benzeri amaçlı umuma açık ve açılması izne bağlı yerlerde 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmayacağını hükme bağlamaktadır (Bilgili, 2018; Dur Öztürk, 2017). Ancak Türkiye’de çocuk işçiliği ile mücadelede etkili bir mevzuat oluşturma çabası olmasına (Şahin, 2010) ve tüm yasal düzenlemelere rağmen, veriler çocuk işçi sorununun devam etmekte olduğunu göstermektedir. Bu durum, çocuk işçiliği ile mücadelede topluluk kaynaklarının sosyal politikalar ve sosyal hizmetler yoluyla etkin kullanımının önemine işaret etmektedir.

Yapılan araştırmalar Türkiye’de sosyal hizmetlerin ve sosyal yardım uygulamalarının, çocuk işçiliğinin önlenmesinde son derece önemli olduğunu göstermektedir (Boybek, 2009). Türkiye’de çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik çalışmalar ve çocuk işçilere yönelik sosyal hizmetler öncelikle T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından ya da Bakanlığın işbirliğinde yürütülmektedir. Hedef gruplarda yer alan çocuklara doğrudan hizmet sunumunda etkili olan uygulamalar arasında 2017 yılında yürütülen Mevsimlik Tarım İşçileri Projesi, 2017-2023 dönemini kapsayan Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı, 2019 yılında çocuk işçiliği ile mücadele alanındaki faaliyetlerin etkinleştirilmesi, yerel uygulamaların güçlendirilmesi ve çocuk işçiliğinin tespit edilip izlenmesi amacıyla kurulan Çocuk İşçiliği ile Mücadele Birimleri, sokakta çalışan veya çalıştırılan çocukların uygun hizmet modellerine yönlendirilmelerinin sağlanması amacıyla ülke genelinde mobil ekipler oluşturulması; 2022-2024 yılları arasında süren eğitim şartlı Aile Destek Programı (ASDEP) uygulamaları yer almaktadır. (ÇSGB, 2017; AÇSHB, 2019; AÇSHB, 2025). Proje ve uygulamaların her birisi, hem sunulan hizmetten faydalanan çocuklar hem de toplum için kritik değere sahiptir. Programların çocuk işçiliği üzerinde dramatik etkiler üretmesi, niteliğini artıran bir döngüde ve daha çok çocuğu kapsayacak şekilde sürdürülmesiyle mümkün olabilecektir.

Sosyal hizmetin günümüzdeki uygulamalarında çocuk işçiliği konusunda, genel bir yapılandırmayla mikro, mezzo ve makro düzey uygulamalarına ilişkin olarak şunları içerdigi ifade edilebilir:

A. Mikro Düzeyde Müdahaleler

Sosyal hizmet uzmanları, bireysel düzeyde çocuk işçiliği mağdurlarına destek sağlayarak onların eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimini artırmaya çalışmaktadır. Çocuk işçiliği mağdurlarına psikososyal destek sunmak, aileleri bilinçlendirmek ve çocukların eğitim sistemine entegrasyonunu sağlamak mikro düzeyde yapılan müdahaleler arasındadır (NASW, 2025). Çocuğun ailesinin müdahale sürecine dâhil edilmesi, bağlantı kurucu rolüyle ailenin çocuğun ihtiyaçlarını karşılayabileceği destek sistemlerinden faydalandırılması, mesleki eğitimler yoluyla güçlendirilmesi, eğitici rolüyle hak ve sorumluluklarına ve çocuğun biyopsikososyal gelişim ihtiyaçlarına ilişkin bilgi ve farkındalık kazanmasına yönelik müdahaleler bu düzeyde yer almaktadır.

Çocukları ve ailelerini sosyal hizmet ihtiyaçları temelinde kaynaklarla ilişkilendirmek mikro düzeydeki önemli müdahalelerdir. Çocuk işçiliğinin temel nedeni olarak kabul edilen yoksulluk, çocuklar için genellikle aile üzerinden açıklanmakta, çocuk yoksulluğu ailenin dinamiklerinin ürettiği bir sosyal sorun olarak değerlendirilmektedir. Aileyi destekleyerek çocuğun korunması ve iyilik halinin sağlanmasını amaçlayan programlar çocuk işçiliği ile mücadelede önemli sosyal hizmet modelleridir.

Bu düzeyde önemli bir konu okul sosyal hizmetidir. Okul sosyal hizmeti okula uyum sağlama ve okul ortamında karşılaşılan çeşitli sorunlarla baş etme, ebeveynlere danışmanlık yapma, çocukların yaşam öyküsü ile ilgili bilgi edinme, savunuculuk yapma ya da öğrencinin gelişimine etki eden aile sorunlarının ve toplumsal sorunların belirlenmesinde rol alma (Webb, 2017; Mills, 2003) gibi geniş bir alanı kapsamaktadır. Önemli bir sosyal hizmet uygulama alanı olan okul sosyal hizmeti, çocuk işçiliği ile mücadelede temel mekanizmalardan birisi olma potansiyeline sahiptir.

B. Mezzo Düzeyde Müdahaleler

Mezzo düzeyde sosyal hizmet uygulamaları, topluluk temelli programlar ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla çocuk işçiliğiyle mücadele etmeyi amaçlamaktadır. Çocuk işçiliğini önleme programları, çocuk haklarını koruma projeleri ve yerel yönetimlerle iş birliği içinde yürütülen sosyal hizmet uygulamaları bu düzeyde gerçekleştirilmektedir (Healy, 2012). Mikro düzeyde sosyal hizmet uzmanları topluluk savunucusu rolleriyle aile, arkadaş grubu ya da okul gibi sistemlere odaklanmaktadır (NASW, 2025).

Boşanmış, engelli, yeterli eğitim seviyesine erişememiş, göçmen ya da yoksul ailelerin çocukları için sosyal hizmet uzmanlarının liderliğinde planlanan akran destek grup müdahaleleri ve aile destekli programlar mezzo düzeyde ele alınabilecek etkili uygulamalardır.

C. Makro Düzeyde Müdahaleler

Makro düzeyde sosyal hizmet müdahaleleri, bir sosyal sorun olan çocuk işçiliğinin çocuk refahı ve çocuk sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerini ve çocuğun iyilik hali üzerindeki potansiyel risklerini toplum odaklı yapısal çözümlerle dönüştürmeye yönelmekte ve çocuk hakları temelinde şekillenmektedir. Sosyal hizmetin amaçlarından birisi tüm toplum için refah ve adaleti sağlamaktır (Kut,1988). Bu düzeyde sosyal hizmet uzmanlarının müdahaleleri kamu politikası oluşturmayı veya etkilemeyi, araştırma yürütmeyi, farklı kamu kurumlarıyla çalışmayı, aktivistleri veya koalisyon gruplarını örgütlemeyi veya herhangi bir tür savunuculuğu içerebilmektedir (NASW, 2025).

Yoksulluğu ve yoksul aileleri hedef alan politikalar, istihdam politikaları, eğitim yardımları makro düzeydeki önemli müdahalelerdir. Bu düzeyde sosyal hizmet, çocuk işçiliği ve işçi hakları konusunda yasa ve politika geliştirme süreçlerine katkıda bulunmaktadır. Çocuk işçiliğini önlemeye yönelik politikalar oluşturulması için sosyal değişim ajanı ve savunuculuk rolleriyle lobicilik faaliyetleri yürütmek, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapmayı da içeren çocuk işçiliğini önleme stratejileri geliştirmek, yasaların uygulanmasını sağlamak ve sosyal adalet odaklı politikalar oluşturulmasına katkı vermek sosyal hizmetin makro düzeydeki müdahaleleri arasındadır. Mevzuatta yer alan eksiklikler ihtiyaç, mevzuatın etkin uygulanmaması ise sorun olarak sosyal hizmet müdahalelerinin odağında yer almaktadır.

Çocuk işçiler konusunda yapılan sosyal hizmet araştırmaları (ör. Dammert, 2018; Giang ve Nguyen, 2021; Erbay, 2008; Erim, 2023; Şimşek ve Erol, 2003; Güngör ve Erdurak, 2016) ve toplumsal farkındalık çalışmaları da bu düzeyde önemli bir role sahiptir. Çocuk işçiliğinin nedenleri perspektifinde düşünüldüğünde sağlık, eğitim, evsizlik, bağımlılık, istihdam, yoksulluk gibi çeşitli alanları kapsayan makro düzeydeki sosyal hizmet uygulamalarının tümünü toplumsal refah bağlamında çocuk işçiliğiyle mücadelenin önemli adımları olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla beraber çocuk işçiliğinin etkileri, bu sosyal sorunu makro düzeyde, nedenlerini ve zeminini oluşturan diğer sosyal sorunlardan ayırıştırarak, tek başına ele almayı da gerektiren bir aciliyete sahiptir. Covid-19 gibi salgın hastalıklar, kitlesel göçler, deprem gibi afetler, işsizlik oranlarının, çarpık kentleşmenin ve yoksulluğun artışı gibi sosyal sorunlar politik yönelişlerin, kaynak tahsislerinin, belirlenen önceliklerin dikkatle ele alınmasını gerektiren toplumsal olaylardır. Bu gibi kriz durumlarının çocuk işçiliği üzerinde topluluğun ve ailenin yoksullaşması, sosyal destek ağlarının zarar görmesi gibi artırıcı etkilerinin göz önünde bulundurulması, çocuk haklarının ve sosyal hizmet ihtiyaçlarının öncelenmesi kritik öneme sahiptir.

IV.ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİNE UYGUNLUK

Bu çalışma, Committee on Publication Ethics (COPE) yönergelerine uygun olarak hazırlanmıştır. Çalışmada akademik dürüstlük ilkelerine bağlı kalmış, özgünlük ve şeffaflık esas alınmış, kullanılan kaynaklar doğru şekilde belirtilmiş ve intihalden kaçınılmıştır. Araştırma sürecinde etik kurul onayı gerektiren herhangi bir veri toplanmamış olup, mevcut alanyazın sistematik bir şekilde değerlendirilmiştir.

V.SONUÇLAR

Sosyal hizmet mesleği, tarih boyunca bireylerin refahını artırmayı ve toplumsal eşitsizliklerle mücadele etmeyi amaçlayan bir alan olarak gelişmiştir. Kökleri hayırseverlik hareketlerine dayanan, profesyonel bir disiplin olarak kurumsallaşan ve günümüzde insan hakları odaklı bir yaklaşımı benimseyerek küresel düzeyde etkili bir meslek haline gelen sosyal hizmet, bireylerin ve toplulukların güçlenmesi, sosyal adaletin sağlanması ve toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesinde kritik bir işleve sahiptir.

Çocuk işçiliği ve işçi hakları, sosyal hizmet mesleğinin temel çalışma alanlarından biri olarak tarih boyunca önemini korumuştur. Sosyal hizmet mesleğinin henüz başlangıcında Florence Kelley'nin çocuk işçiliğini yalnızca bireysel bir hak ihlali olarak değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal yapıyı bozan bir sorun olarak ele alması, çocuk işçiliğine karşı yasaların çıkarılması için verdiği mücadele ve güvenli çalışma koşulları için geliştirdiği reformlar, önemli bir sosyal hizmet uygulamasıdır. Uygulamanın işçi haklarının sosyal refah politikalarına entegre edilmesine ve işçi sınıfının ekonomik bağımsızlığını destekleyen politikaların geliştirilmesine olan katkısı aynı zamanda sosyal hizmetin bu alanda kurumsallaşmasına da katkı sağlamıştır. Dünyada ve Türkiye'de çocuk işçiliği hâlâ ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir ve sosyal hizmetin bu sosyal soruna mikro, mezo ve makro düzeyde müdahalelerle çözüm üretme çabası çocuk işçiliğini önleme, çocuk haklarını koruma ve toplumsal adaletin sağlanması konularında kritik bir işleve sahiptir. Çocuk işçiliğinin önlenmesi ve en savunmasız grup olan çocukların bütüncül bir yaklaşımla desteklenmesi günümüzde sosyal hizmetin bu alandaki rolüne ilişkin çerçeveyi oluşturmaktadır. Uygulamalar hak temelli bir yaklaşımla, çocuklar için çocuklarla birlikte çalışılması, çocuk işçiliğiyle mücadeleyi hedef alan politikaların oluşturulması ve çocukların, çocuk işçiliğini önleyici programlara katılımının teşvik edilmesi temeli üzerine kuruludur. Sosyal hizmet uzmanlarının bağlantı kurucu, savunucu, aktivist, eğitici, vaka yöneticisi, sosyal değişim ajanı gibi farklı rolleri ile mikro mezo ve makro düzeyde müdahalelerini kapsamaktadır. Bütüncül yaklaşım çocuk işçiliğini bireyselden küresele uzanan bir bağlam içinde ele almayı ve ekonomik yapıların, eğitim sistemlerinin, sosyal politikaların etkisini dâhil eden çok boyutlu çözümler üretmeyi, hem koruyucu hem de müdahaleci stratejiler geliştirmeyi sağlayan bir perspektif sunmaktadır.

Günümüzde sürdürülen uygulamaların yanı sıra risk altındaki çocuklar için okul terkini önlemeye yönelik eğitim, spor, sanat odaklı programlar oluşturulması, dezavantajlı aileler için farklı ekonomik destek modelleri geliştirilmesi ya da çocuk hakları konusuna dikkat çekmeyi hedefleyen farkındalık çalışmaları tasarlanması, ayrıca çocuk işçiliğinin ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları olan çok katmanlı yapısını görünür kılacak ve bu sosyal soruna bütüncül ve sürdürülebilir çözümler üretmeye katkı sağlayacak akademik çalışmalar yapılması sosyal hizmetin güncel sorumlulukları arasındadır. Bu çalışmanın çocuk işçiliğinin boyutlarını, nedenlerini, etkilerini ve çocuk işçiliği deneyimlerini ortaya koyacak nicel ve nitel araştırmaları teşvik etmesi umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) (2019). *Çocuk işçiliği ve Eğitim Öğretmen El Kitabı*, https://www.csgb.gov.tr/Media/zcwdemhc/cocuk_isciligi_elkitabi.pdf, (31.03.2025).
- Akın, F., & Özdemir, M. Ç. (2024). Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Sosyal Korumanın Rolü. *Izmir Democracy University Social Sciences Journal*, 7(1), 1-41.
- Aydın, İ. (2018). Türkiye'de Çocuk İstismarı ve Çocuk İşçiliği. *İş ve Hayat*, 4(7), 65-81.
- Başçılar, M. (2023). Sosyal Hizmet ve Hukuk İlişkisi, M. Başçılar içinde, *Sosyal Hizmet Mevzuatı* (s.27-44). 3. basım. Nobel: Ankara
- Başçılar, M. (2020). Sosyal Hizmetin Önemli Bir Öncüsü: Mary Ellen Richmond. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (39), 151-160.
- Bilgili, Ö. (2018). Çocuk İşçiliğinin Denetimi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 195-214.
- Boybek, S. (2009). *Sosyal Yardım Uygulamaları ve Çocuk İşçiliği Arasındaki İlişki: Keçiören Örneği*. Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Clark, B., & Foster, J. B. (2006). Florence Kelley and the Struggle Against the Degradation of Life: an Introduction to a Selection from "Modern Industry." *Organization & Environment*, 19(2), 251-263.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) (2017). *Çocuk işçiliği ile mücadele ulusal programı 2017-2023*, <https://www.csgb.gov.tr/cgm/dokumanlar/cocuk-%C4%B1sciligi-%C4%B1le-mucadele-ulusal-programi-eylem-plani/>, (28.03.2025).
- Dammert, A. C., De Hoop, J., Mvukiyehe, E., & Rosati, F. C. (2018). Effects of Public Policy on Child Labor: Current Knowledge, Gaps, and Implications for Program Design. *World development*, 110, 104-123.
- Davis, A. F. (1964). Settlement Workers in Politics, 1890-1914. *The Review of Politics*, 26(4), 505-517.

Dur, A. İ. B., & Öztürk, M. (2017). Türkiye'de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: SDÜ MYO Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 613-635.

Duyar, İ. & Özener, B. (2003). *Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler*. Ütopya Yayınevi.

Dreier, P. (2012). Florence Kelley: Pioneer of Labor Reform. *New Labor Forum*, 21(1), 70–76.

Erbay, E. (2008). Çocuk İşçi Olmak-Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bir Bakış. Öncü Basımevi.

Erbay, E. (2013). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1), 157-168.

Erim, F. (2023). Mevsimlik Tarımda Çalışan Çocuklara Yönelik Afetlerde Sosyal Hizmet Müdahalesi. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 8(2), 729-734.

Giang, L. T., & Nguyen, T. D. (2021). Child Labor in Vietnam: Issues and Policy Implications. *Children and Youth Services Review*, 130, 106222.

Güngör, F., & Erdurak, Y. (2016). Çocuk Hakları ve Uygulama Stratejileri Bağlamında Sokakta Çalıştırılan Çocuklar. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-35.

Healy, L. M. (2012). *Handbook of International Social Work: Human Rights, Development, and the Global Profession*. Oxford University Press.

Hennessy, R. (2023). Exploring the Role of Social Protection Interventions in Preventing Child Labour: Reinforcing the Case for a Human Rights-Based Model of Intervention. *Journal of Human Rights Practice*, 15(1), 262-283.

International Federation of Social Workers (IFSW) (2020). *Global standards for social work education and training*, <https://www.ifsw.org/global-standards-for-social-work-education-and-training/>, (10.04.2025).

İnan, A. N. (1968/2019). Çocuk Hakları Beyannamesi İlkelerinin Türk Hukuk Sistemine Etkisi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 1(1), 201-219.

International Labour Organization (ILO) (2021). *Çocuk İşçiliği: 2020 Küresel Tahminler, Eğilimler ve Önümüzdeki Yol*, <https://www.ilo.org/tr/publications/cocuk-isciligi>, (11.04.2025).

International Labour Organization (ILO) (2025). *About the ILO*, <https://www.ilo.org/about-ilo>, (11.04.2025).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023). *Türkiye'deki Çocuklar 2023 İstatistiklere Bakış*, https://www.tuik.gov.tr/media/announcements/Turkiye_Cocuk_2023.pdf, (10.04.2025).

United Nations Children's Fund (UNICEF) (2021). *Child Labour Rises to 160 Million – First Increase in Two Decades*. Press release 09 June 2021, <https://www.unicef.org/press-releases/child-labour-rises-160-million-first-increase-two-decades>, (10.04.2025).

Karataş, K. (1999). Toplum Merkezleri Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi. K. Karataş içinde, *Çağdaşlaşma Sürecinde Toplum Merkezlerinin Yeri ve İşlevleri* (s.15-31). Çağdaş Kadın ve Gençlik Vakfı Yayınları.

Kaya, T. (2017). Yerleşim Evleri ve Göçmenden Vatandaşa: Hull House Örneği. *İnsan Hakları Yıllığı*, 35, 79-95.

Koşar, G.N. (1992). *Sosyal Hizmetlerde Aile ve Çocuk Refahı Alanı*. Yargıçoğlu Matbaası.

Köngeter, S. (2012). Transnational Roots of the Settlement Movement-the Example of st. Christopher House in Toronto, Canada. *Transnational Social Review*, 2(2), M-43.

Kut, S. (1988). *Sosyal Hizmet Mesleği Nitelikleri, Temel Unsurları, Müdahale Yöntemleri*. Ankara.

Lubove, R. (1965). *The Professional Altruist: the Emergence of Social Work as a Career, 1880-1930*. Harvard University Press.

Mills, C. (2003). Reducing Overrepresentation of African American Males in Special Education: the Role of School Social Workers. *Race, Gender & Class*, 10(2), 71–83.

Murdach, A. D. (2011). Mary Richmond and the Image of Social Work. *Social Work*, 56(1), 92–94.

National Association of Social Workers (NASW) (2025). *Understanding Micro, Mezzo and Macro Social Work Practice*, <https://joblink.socialworkers.org/career-resources/navigate-social-work-9/understanding-micro-mezzo-and-macro-social-work-practice-30>, (10.04.2025).

- Payne, M. (2020). *Modern Social Work Theory*. Bloomsbury Publishing.
- Sklar, K. K. (1985). *Florence Kelley and the Nation's Work: the Rise of Women's Political Culture, 1830–1900*. Yale University Press.
- Srivastava, R.N. (2019). Children at Work, Child Labor and Modern Slavery in India: an Overview. *Indian Pediatr*, 56, 633–638.
- Şahin, B. (2010). *Çocuk İşçilerin Korunması*. Yetkin Yayınları.
- Şen, C. B., & Daniş, M. Z. (2024). Sosyal Hizmet Mesleğinin Öncülerinden Jane Addams'ın Mesleğe Katkıları ve Örnek Çalışmaları. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (Dr. Selma Pehlivan'a Armağan), 2481-2505.
- Şimşek, Z., & Erol, N. (2003). Çalışan Çocuklarda Yeterlik Alanları Davranışsal ve Duygusal Sorunlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14(2), 59-70.
- Terzioğlu, O. & Çağla, C. (2021). Büyük Buhran ve Amerika'da Sosyal Politika. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 871-926.
- Trattner, W. I. (1999). *From Poor Law to Welfare State: a History of Social Welfare in America*. Free Press.
- Toper, F. (2022). Politik Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(3), 1009-1025.
- Tor, H. (2010). Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 2(2), 25-42.
- Webb, N.B. (2017). *Çocuklarla Sosyal Hizmet Uygulaması*. Çev.Ercüment Erbay. Nika Yayınevi.
- Yen, H. T. H. (2024). Applying Group Social Work Process in Supporting Raising Awareness and Enhancement of Child Labor Prevention Skills for Students. *Tap chí Khoa học Trường Đại học Sư phạm Hà Nội: Khoa học Xã hội*, 69(4), 132-142.
- Yüksel, M., Adıgüzel, O., & Yüksel, H. (2015). Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Politika Temelinde Dezavantajlı Bir Grup Olarak Çocuk İşçiler Realitesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(4), 23-34.
- Yolcuoğlu, İ. G. (2012). Türkiye'de Sosyal Politika Ve Sosyal Hizmetlerin Geliştirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(2), 145-158.

Kitap İncelemesi – Book Review

Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran: A Moment in the World History

Erken İslam Dönemi İran’ında Pamuk, İklim ve Develer: Dünya Tarihinden Bir Kesit

Esin Küçükbeğir^{1*}

Geliş / Received: 03/05/2025

Kabul / Accepted: 16/05/2025

ÖZ

Richard W. Bulliet’in *Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran* adlı eseri, İran’ın erken İslam dönemindeki ekonomik, çevresel ve toplumsal dönüşümlerini disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almaktadır. Yazar, geleneksel tarih yazımının aksine, siyasi ve dini çerçeveden çok iklim değişikliği, tarımsal üretim, ticaret ağları ve göçebe toplumların ekonomik etkileri üzerinden bir analiz sunmaktadır. Bu bağlamda eser, çevresel ve ekonomik faktörlerin tarihsel süreçleri nasıl şekillendirdiğini ortaya koyarak, İslam tarihi ve İran çalışmaları literatürüne önemli katkılarda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler- *İran, İklim Değişikliği, Oğuzlar, Selçuklular*

ABSTRACT

Richard W. Bulliet's *Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran* takes an interdisciplinary approach to the economic, environmental, and social transformations of early Islamic Iran. Contrary to conventional historiography, the author analyzes the economic impact of climate change, agricultural production, trade networks, and nomadic societies rather than political and religious frameworks. In this context, the book makes an important contribution to the literature on Islamic history and Iranian studies by revealing how environmental and economic factors shaped historical processes.

Keywords- *Iran, Climate Change, Oghuzs, Seljukids*

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: esin.kbekir@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-5875-3924>)

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran: A Moment in the World History

Richard W. Bulliet, Columbia University Press, New York 2009, ss. 183

ISBN 978-0-231-51987-8

Tarih anlatıları çoğunlukla siyasi olaylar, iktidar değişimleri ve savaşlar etrafında şekillenirken, doğal çevre, iklim değişikliği ve ekonomik dinamikler gibi faktörler zaman zaman göz ardı edilebilmektedir. Oysa toplumsal dönüşümler yalnızca siyasi yapıların değil, çevresel koşulların, tarımsal üretimin ve ticaret ağlarının etkileşimiyle de şekillenmektedir. Daha bütüncül bir tarih anlayışı, siyasal olayları belirleyen daha geniş ekolojik ve ekonomik bağlamları da dikkate alarak, geçmişin daha kapsamlı ve çok boyutlu bir şekilde yorumlamaya imkân tanır. Richard Bulliet'in *Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran: A Moment in the World History* adlı çalışması bu bakımdan İran tarihine farklı bir bakış açısı getirmektedir. Kitap beş bölümden oluşmaktadır.

Kitabın ilk bölümünde (How to Identify a Cotton Boom) Bulliet, erken İslam döneminde İran'daki ekonomik ve tarımsal değişimleri ele almıştır. Yazar, İslam öncesinde İran platosunun ekonomik açıdan önemli bir bölge olarak görülmediğini, ancak 9. ve 10. yüzyıllarda büyük bir ekonomik ve kültürel merkez hâline geldiğini savunmuştur. Bu dönüşümün temelinde pamuk üretimindeki büyük artışın yattığını öne sürmüştür. Ancak bu ekonomik büyüme, 11. yüzyıldan itibaren İran'ın kuzeyinde yavaşlamış ve tarımsal üretimde genel bir düşüş yaşanmıştır. Aynı dönemde, Türk göçebeler İran'a büyük gruplar hâlinde göç etmeye başlamış ve bu süreç İran'ın ekonomik ve siyasi yapısını kalıcı olarak değiştirmiştir. Yazar, bu değişimlerin temel sebebinin, İran'da yaklaşık bir yüzyıldan uzun bir süredir devam eden ciddi bir iklim soğuması olduğunu ileri sürmüştür. Batı Moğolistan'daki ağaç halkalarına dayalı iklim verilerinin de bu iddiayı desteklediğini belirtmiştir. Bölümde öne sürülen hipotezlere göre, İran'daki ekonomik ve iklimsel değişimler sadece yerel değil, İslam dünyası ve dünya tarihi açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. İran ekonomisindeki dalgalanmaların Akdeniz ticaretini ve Hindistan'daki Müslüman toplumların gelişimini etkilediği belirtilmiştir. Ayrıca, iklim değişikliği nedeniyle Avrasya bozkırlarından gelen Türk kabilelerinin Orta Doğu'ya göç ettiği ve bu durumun, İranlı eğitimli sınıfın yer değiştirmesine yol açarak Fars kültürünün ve dilinin yayılmasını sağladığı öne sürülmüştür. Bu argümanları desteklemek için yazar, biyografik sözlükler (tabakatlar) ve tarihsel kaynaklara dayalı niceliksel analiz yöntemlerini kullanmıştır. Örneğin, İslam ulemasının ekonomik faaliyetlerini inceleyen bir çalışmaya dayanarak, 9. ve 10. yüzyıllarda pamuklu dokumacılığın önemli bir ekonomik sektör olduğunu göstermiştir. Nişabur şehri verileri, bu dönemde pamuk üretiminin arttığını ve pamuk tüccarlarının şehir ekonomisinde etkili hâle geldiğini ortaya koymuştur. Yazar, Sasani döneminde İran'da pamuk üretiminin oldukça sınırlı olduğunu ve büyük ölçekli pamuk ekiminin İslam fetihlerinden sonra başladığını belirtmiştir. Bu sürecin, İran'a gelen yeni Müslümanların toprak sahibi olma ve tarımsal üretimi kontrol etme arzularıyla bağlantılı olduğu öne sürülmüştür. Yeni Müslüman toprak sahipleri, İran'a özgü kanat (yer altı su kanalları) sistemini kullanarak tarım alanlarını genişletmiş ve pamuk gibi yüksek getirili ürünlerin üretimini teşvik etmiştir. Bu durum, İran'ın tarımsal ekonomisini ve kırsal yapısını önemli ölçüde dönüştürmüştür. Tarihsel veriler ve yer adlarının analizi, pamuk üretimi ile İslamlaşma arasında güçlü bir bağ olduğunu göstermiştir. 9. ve 10. yüzyıllarda kurulan köylerin isimlendirme biçimleri, çoğunun yeni Müslüman toprak sahipleri tarafından kurulduğunu ve bu süreçte pamuk üretiminin merkezi bir rol oynadığını ortaya koymuştur.

İkinci bölümde (Islam and Cotton), İslam dünyasında pamuğun ekonomik ve kültürel rolü ele alınmaktadır. Bulliet, İran'da pamuk üretiminin genişlemesini, yeni tarım arazilerinin açılması ve su yönetimindeki gelişmeler ile ilişkilendirmiştir. Özellikle İran'ın kuzeyindeki şehirlerde, pamuk üretiminin artış gösterdiği ve bu gelişmenin hem tarımsal ekonomiyi hem de ticaret ağlarını dönüştürdüğünü belirtmiştir. Geçmişte pamuk üretimi kısıtlı olsa da, Müslüman yöneticilerin ve girişimcilerin, sulama sistemlerini geliştirerek pamuk ekimini teşvik ettiği vurgulanmıştır. Yazar, biyografik sözlüklerden elde edilen verileri analiz ederek, din âlimleri ve tüccarlar arasındaki mesleki bağlantıları incelemiştir. Bu bağlamda, pamuk üretimiyle ilgili mesleklerin, özellikle İslam âlimlerinin isimlerinde sıkça yer aldığı belirtilmiştir. Pamuk ticaretinin yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası ölçekte etkili olduğu ifade edilmiştir. İran'da üretilen pamuklu kumaşların, başta Bağdat olmak üzere, büyük İslam şehirlerine ihraç edildiği ve bu ürünlerin ekonomik değerinin giderek arttığı görülmüştür. Bunun yanında, pamuklu kumaşların İslam toplumunda dini ve kültürel kimliğin bir parçası haline geldiği vurgulanmıştır. İslam hukukunda erkeklerin ipek giymesinin yasaklanması, pamuğun yaygınlaşmasını teşvik eden faktörlerden biri olarak ele alınmıştır. Böylece, pamuk üretimi sadece bir tarımsal faaliyet değil, aynı zamanda dini ve ekonomik dönüşümün bir aracı haline gelmiştir.

Üçüncü bölümde (The Big Chill), 10. ve 11. yüzyıllarda İran ve çevresinde yaşanan iklim değişiklikleri ele alınmaktadır. Yazar, İran platosunun bu dönemde önemli bir soğuma sürecine girdiğini ve bu durumun sadece İran'ı değil, Orta Asya, Mezopotamya ve Anadolu'yu da etkilediğini belirtmiştir. Bölümde, iklim değişikliğinin tarımsal üretim ve demografik yapı üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Özellikle Kuzey İran'da pamuğun ticari önemini yitirmesi ve tarımsal üretimin genel olarak gerilemesiyle bağlantılı olarak, göçebe Oğuz Türklerinin bölgeye kitlesel göçü ele alınmıştır. Yazar, bu dönemde yaşanan soğumanın bilimsel kanıtlarını sunarken, tarihsel kaynaklardaki aşırı soğuk hava olaylarını incelemiş ve bunların tarımsal üretimde ciddi kayıplara yol açtığını öne

sürmüştür. İran ve Mezopotamya’da kış aylarının giderek sertleştiği ve bu durumun tarımsal krizlere, kıtlıklara ve göç hareketlerine sebep olduğu belirtilmiştir. Bu süreç, İslam dünyasında pamuk üretiminin düşüşüyle doğrudan ilişkili olup, aynı zamanda Selçuklu öncesi dönemde İran’daki ekonomik ve toplumsal değişimleri de şekillendirmiştir. Büyük Soğuma olarak adlandırılan bu dönem, hem İran’ın tarımsal ekonomisini zayıflatmış hem de bölgedeki güç dengelerinin değişmesine zemin hazırlamıştır.

Dördüncü bölümde (Of Turks and Camels), Oğuz Türklerinin göçebe yaşam tarzı ve hayvancılık faaliyetleri incelenmiş, özellikle tek hörgüçlü develerin bu dönemde ekonomik açıdan önemli bir yer tuttuğu vurgulanmıştır. Yazar, Oğuzların, tek hörgüçlü dişi develeri çift hörgüçlü erkeklerle çiftleştirerek İpek Yolu ticaretine ve askeri seferlere uygun dayanıklı hayvanlar yetiştirdiklerini belirtmiştir. Ancak, sert kış koşullarının tek hörgüçlü develerin hayatta kalmasını zorlaştırdığı ve bu durumun Oğuzların daha sıcak bölgelere göç etmeye zorlanmasına neden olduğu ifade edilmiştir. Bölümde ayrıca, Oğuzların İran’a göçünü açıklayan geleneksel tarih anlatıları ile yazarın sunduğu iklim temelli hipotez arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Geleneksel tarihçiler, bu göçü siyasi istikrarsızlık ve savaşlarla açıklarken, yazar iklim değişikliğinin de bu sürecin önemli bir etkeni olduğunu ileri sürmüştür. Tarihsel kaynaklardan ve biyografik verilerden yararlanarak, Oğuzların İran’daki ekonomik düzeni nasıl etkilediğini ve Selçukluların yükselişiyle bağlantılarını ele almıştır.

Beşinci bölümde (A Moment in World History), İran’ın erken İslam dönemindeki ekonomik ve toplumsal dönüşümü küresel bir perspektiften ele alınmaktadır. Yazar, İran’ın 9. ve 12. yüzyıllar arasında geçirdiği ekonomik büyüme ve sonrasında yaşadığı gerilemenin, dünya tarihindeki etkilerini tartışmaktadır. Bu dönüşümün, yalnızca İslam tarihinin bir parçası olarak değil, aynı zamanda İran’ın kendi dinamikleri çerçevesinde de değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bölümde, İran platosunun bu dönemde büyük bir ekonomik canlılık kazandığı ve kentleşmenin hızlandığı belirtilmiştir. Bu büyümenin arkasında pamuk üretimi, ticaret yollarındaki genişleme ve yeni tarım tekniklerinin kullanımı gibi faktörler bulunmaktadır. İran’ın ekonomik gelişimi, Abbasiler döneminde Mezopotamya’nın doğu ile olan ticari bağlarını güçlendirmiş, İran’ı sadece bir tarım merkezi olmaktan çıkararak, ticaret ve üretimde önemli bir faktör haline getirmiştir. Ancak bu büyümenin uzun süreli olmadığı, 11. yüzyıldan itibaren iklim değişikliği ve göçebe baskıları nedeniyle gerileme sürecine girdiği ifade edilmiştir. Bölümde, tarih yazımında İran’ın rolünün genellikle İslam tarihi içinde eritildiği, ancak bu dönemin İran açısından bağımsız bir anlatıya sahip olması gerektiği vurgulanmıştır. Abbasiler döneminde Arap tarih anlatısının baskın olduğu, ancak İslam dünyasında önemli eserler veren birçok düşünürün ve tarihçinin İranlı olduğu hatırlatılmıştır. Buna rağmen, İslam tarihinin genellikle Arap merkezli bir anlatı ile şekillendiği ve İran’daki dönüşümlerin çoğunlukla İslam’ın yayılması çerçevesinde ele alındığı eleştirilmiştir. Ayrıca, İran’ın siyasi yapısının merkezi bir devlet anlayışından uzak olduğu ve birçok yerel hanedanlık tarafından yönetildiği belirtilmiştir. Bu durumun, İran’ın dünya tarihindeki yerinin anlaşılmasını zorlaştırdığı, çünkü İran’ın tek bir siyasi yapı içinde değerlendirilemediği ifade edilmiştir. Selçukluların yükselişine kadar İran, birçok küçük ve bağımsız hanedanlar tarafından yönetilmiş, ancak bunlar arasındaki savaşlar nedeniyle siyasi istikrar sağlanamamıştır. Ekonomik dönüşümün yanı sıra, İran’ın bu dönemde kültürel ve entelektüel açıdan da büyük bir değişim yaşadığı aktarılmıştır. Farsça’nın bu dönemde edebi ve bilimsel bir dil olarak gelişmeye başladığı, Arapça’nın İslam dünyasında egemen dil olmasına rağmen İran’ın yerel kültürel unsurlarını koruduğu belirtilmiştir. Özellikle şehirleşmenin hızlanmasıyla birlikte, İranlı tüccarların ve ulemanın ekonomik ve dini yapının merkezine yerleştiği, İran’da üretilen pamuklu kumaşların ve diğer ticari ürünlerin İslam dünyasının çeşitli bölgelerine ihraç edildiği ifade edilmiştir. İran’ın ekonomik yükselişinin ve kentleşmesinin, diğer İslam bölgelerinden farklı bir seyir izlediği ve 11. yüzyıldan itibaren bu büyümenin yavaşlamaya başladığı belirtilmiştir. Büyük Soğuma olarak adlandırılan iklim değişikliğinin, İran’ın tarımsal üretimini ve kentleşme sürecini olumsuz etkilediği, bu dönemde göçebe toplulukların bölgeye akın etmesiyle birlikte tarım ve ticaretin zarar gördüğü aktarılmıştır. Selçukluların bölgeye hakim olmasıyla birlikte, İran’daki ekonomik sistemin değiştiği ve merkezi yönetimin yerel ekonomilere daha fazla müdahil olmaya başladığı ifade edilmiştir.

Bu çalışmada, İran’ın erken İslam dönemindeki ekonomik ve çevresel dönüşümlerini detaylı bir şekilde ele alarak, tarih yazımında farklı disiplinleri bir araya getiren bir model sunmaktadır. Kitap, ekonomik tarih, çevresel tarih ve kültürel tarih arasında köprü kurarak, tarihsel değişimleri daha bütüncül bir şekilde ele almaktadır. Geleneksel İslam tarihi anlatılarının dışına çıkarak, İran’ın ekonomik ve çevresel dinamiklerinin İslam dünyasındaki yerini yeniden değerlendirmektedir. Bu çerçevede, kitap hem İslam tarihçileri hem de çevresel ve ekonomik tarih çalışan araştırmacılar için önemli bir referans niteliğindedir. Bu beş bölümün sunduğu özgün çerçeve, İran’ın İslam dünyasındaki yerini sadece dini ve siyasi bağlamda değil, aynı zamanda ekonomik ve çevresel dinamikler üzerinden de değerlendirmemiz gerektiğini göstermektedir. Böylece, tarih yazımına yeni bir boyut getirmekte ve gelecekteki araştırmalar için özgün bir metodolojik yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca çalışmanın eleştiriye açık yönlerinin olabileceğini de belirtmek gerekir. Daha kapsamlı ve disiplinler arası bir araştırma, yazarın hipotezlerini destekleyebileceği gibi, alternatif açıklamalar da sunabilir.

Düzeltilme - Erratum

Makroekonomik ve Sosyal Göstergelerin Mutluluk Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması: Panel Kantil Regresyon Yaklaşımı

Exploring the Effects of Macroeconomic and Social Indicators on Happiness: A Panel Quantile Regression Approach

Kadriye Nurdanay ÖZTÜRK^{1*}, Öyküm Esra YİĞİT²

Geliş / Received: 15/03/2024

Revize / Revised: 13/05/2024

Kabul / Accepted: 28/05/2024

ÖZ

Mutluluk, kamu politikalarının belirlenmesi ve toplumun refahının artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, mutluluğun ölçülmesi ve mutluluğu etkileyen faktörlerin tespit edilmesine yönelik çalışmalar politika yapıcılara yol göstermek açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada 27 Avrupa ülkesinin 2005-2022 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak mutluluğun temel belirleyicilerini belirlemek ve toplanan veriye uygun modelin geçerliliğini ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada kullanılan ve mutluluk düzeylerinin açıklayıcısı olması muhtemel göstergeler kuramsal literatüre uygun olarak seçilmiş ve kullanılan modellere dahil edilmiştir. Bu göstergeler, Dünya Mutluluk Raporunda sunulanların dışında (GSYİH, sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal destek, seçim yapma özgürlüğü, cömertlik, yolsuzluk algısı, pozitif etki, negatif etki) ülkelerin işsizlik, enflasyon, gelir eşitsizliği, devlet harcamaları ve ekonomik büyüme gibi makroekonomik değişkenlerdir. Derlenen veri setinin yapısına ve kullanılabilirliğine bağlı olarak ülkelerin mutluluk seviyelerini etkileyen temel göstergeler klasik panel veri modelleri ve panel kantil regresyon modeli ile araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm modeller karşılaştırıldığında panel kantil regresyon modelinin mutluluğu etkileyen faktörlerin belirlenmesinde daha etkili olduğu görülmüştür. Klasik panel veri modellerinde anlamsız bulunan yolsuzluk algısı, pozitif etki ve büyüme değişkenlerinin farklı kantil noktalarında anlamlı çıkması çalışmanın önemli bulgularından biridir. Enflasyon ve gelir eşitsizliği değişkenleri sırasıyla %75 ve %50 kantil noktalarında istatistiksel olarak anlamsız iken diğer kantillerde anlamlı bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlar panel kantil regresyonun, farklı mutluluk seviyelerine sahip ülkelerde mutluluğun belirleyicilerini daha detaylı bir şekilde değerlendirdiğini göstermekte ve politika kararlarının doğru bir şekilde yönlendirilmesi açısından literatüre önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler- *Mutluluk, Panel Veri Analizi, Kantil Regresyon*

**Bu çalışma Doç. Dr. Öyküm Esra YİĞİT danışmanlığında 25/01/2023 tarihinde tamamladığımız “Mutluluğun Temel Belirleyicilerinin Makroekonomik ve Sosyal Göstergeler ile Belirlenmesi” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

^{1*}Sorumlu yazar iletişim: kadriye.ozturk@bilecik.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-4108-993X>)

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri Bölümü, Bilecik, Türkiye

²İletişim: oeuyigit@yildiz.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0001-7805-3979>)

Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, İstanbul, Türkiye

ABSTRACT

Happiness plays a critical role in determining public policies and increasing the welfare of society. Therefore, studies on measuring happiness and identifying the factors affecting happiness are very important to guide policy makers. This study aims to identify the main determinants of happiness using annual data of 27 European countries for the period 2005-2022 and to demonstrate the validity of the model appropriate for the collected data. The indicators used in the study, which are likely to be explanatory of happiness levels, were selected in accordance with the theoretical literature and included in the models used. These indicators are macroeconomic variables such as unemployment, inflation, income inequality, government expenditures, and economic growth, in addition to those presented in the World Happiness Report (GDP, healthy life expectancy, social support, freedom of choice, generosity, perception of corruption, positive impact, negative impact). Depending on the structure and availability of the compiled data set, the main indicators affecting the happiness levels of countries were investigated with classical panel data models and panel quantile regression models. When all constructed models are compared, it is observed that the panel quantile regression model is more effective in determining the factors affecting happiness. One of the important findings of the study is that corruption perception, positive impact and growth variables, which are insignificant in classical panel data models, are significant at different quantile points. While inflation and income inequality variables are statistically insignificant at 75% and 50% quantile points, respectively, they are significant at other quantiles. These results show that panel quantile regression evaluates the determinants of happiness in a more detailed way in countries with different levels of happiness and aims to make an important contribution to the literature in terms of guiding policy decisions correctly.

Keywords- *Happiness, Panel Data Analysis, Quantile Regression*

I. GİRİŞ

Son yıllarda mutluluk kavramı geniş bir bakış açısıyla ele alınmakta olup, iktisat biliminden felsefe bilimine kadar birçok bilimsel disiplinin ilgisini çekmektedir. Mutluluk, bireylerin yanı sıra toplumun da deneyimlediği, insanlık tarihi boyunca merak uyandıran ve açıklanmaya çalışılan evrensel bir olgudur (Albayrak, 2022:58). Bu kavram farklı kültürlerde ve zaman dilimlerinde çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bentham, mutluluğu "haz ve acının eksikliği" olarak değerlendirirken, Veenhoven'a göre mutluluk "bir kişinin hayatını sevme derecesi" dir. Ryyf, mutluluğu "psikolojik iyi oluş" olarak nitelemektedir. Ünlü Türk düşünür Farabi ise mutluluğun erdemli bir toplum tarafından en yüksek değer olarak elde edilmeye çalışılan bir kavram olduğunu vurgular.

Mutluluk kavramının ekonomik boyutlarını anlamak ve bireylerin mutluluğunu, dolayısıyla toplumun refahını iyileştirmek adına önemli çabalar sarf edilmektedir. "Mutluluk Ekonomisi" olarak adlandırılan bu alandaki çalışmalar, mutluluğun bireyler üzerinde öznel fayda sağlayan faktörlerinden ziyade daha iyi bir yaşam için alınması gereken politika kararlarına odaklanmaktadır. Mutluluğu besleyen kaynakların tanımlanması ve özellikle bu kaynakların içinde ekonomik unsurların ne kadar ve ne şekilde etkili olduğu "Mutluluk Ekonomisi" başlığı altında incelenmektedir (Şeker, 2009:116).

A. Mutluluk Ekonomisi

Mutluluk arayışı, Aristoteles, Konfüçyüs ve Buda gibi önde gelen düşünürlerin iyi yaşamı tanımlamasıyla başlamış ve yüzyıllar boyunca mutluluk konusu felsefe ve din bilimlerinin ilgi alanından çıkamamıştır (Diener vd., 2018). 1940'lı yıllarda mutluluk üzerine odaklanan araştırmalarda öncü rolü sosyal bilimciler ve psikologlar üstlenmiştir. 1970'lerden itibaren ise iktisatçılar bu konuya ciddi bir ilgi göstermeye başlamış, bu ilgiyle birlikte "Mutluluk Ekonomisi" terimi ortaya çıkmıştır. Bu terim, ünlü ekonomist Richard Easterlin'in 1974'te yazdığı ve "Easterlin Paradoksu" olarak adlandırdığı makalede ilk defa kullanılmıştır. Easterlin'in çalışması, kişi başına düşen gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Paradoksa göre, gelirin artması sadece toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olabilir, ancak daha fazla mutluluk için ihtiyaçların giderilmesi yeterli olmamaktadır (Easterlin, 1974:118-121). Easterlin Paradoksu, 1974'ten bu yana iktisat ve mutluluk ilişkisi üzerine yapılan tartışmaların ana nedenlerinden biri olmuştur. Bilim dünyasında bir rehber niteliği taşıyan bu çalışma, mutluluğu etkileyen faktörleri anlama konusunda önemli ilerlemelere kapı aralamıştır. Bazı araştırmacılar gelir ile mutluluk arasında pozitif bir ilişkinin mümkün olamayacağını savunarak Easterlin Paradoksu'nu desteklerken bazıları da bu görüşü eleştirmiştir. Mutluluk iktisadının öncülerinden biri olan Ruut Veenhoven, bu paradoksu eleştirenler arasında öne çıkan isimlerden biri olarak kabul edilebilir (Kamilçelebi, 2023:695). Veenhoven, kişi başına düşen gelir artışının ülkenin mutluluğunu artırdığını iddia ederek, bu konuda Easterlin'in aksine bir görüş ortaya koymuştur.

Bu iki önemli mutluluk ekonomisi öncüsünün çekişmeli tartışmaları mutluluk ekonomisi literatürünün temelini oluştururken, bu konudaki derinlemesine araştırmalara ilham vermiştir. Farklı bakış açıları, mutluluğun ölçümü ve ekonomik faktörler arasındaki ilişki karmaşıklığının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

B. Mutluluğun Ölçülmesi

Mutluluğun ölçülmesi ve mutluluğu artırmanın yollarını bulmak, özellikle politika yapıcılar için büyük önem taşımaktadır. Bilimsel literatür incelendiğinde mutlulukla ilgili çeşitli ölçüm araçlarının geliştirildiği bilinmektedir. Mutluluk, Yaşamdan Memnuniyet Ölçeği, Pozitif ve Negatif Etki Çizelgesi, Öznel Mutluluk Ölçeği, Cantril Ölçeği ve Oxford Mutluluk Ölçeği gibi ölçüm araçları ile değerlendirilmektedir. Bu ölçütler, mutluluğu anlamının ve değerlendirmenin çeşitli yollarını sunarak, multidisipliner bir perspektifte bu konuda daha derinlemesine çalışmalara olanak tanımaktadır. Yaşamdan Memnuniyet Ölçeği, bireylerin genel yaşam memnuniyetini değerlendiren beş maddeden oluşan bir ölçme aracıdır. Bu ölçek, kişinin yaşamının genel yönlerine ilişkin değerlendirmeleri içerir; örneğin, "Hayatım, hedeflerime oldukça yakın" veya "Bugüne kadar istediğim önemli şeyleri elde ettim" gibi ifadeler bulunmaktadır. Bireyler, bu ifadelerde ne derecede katıldıklarını 7'li Likert ölçeği ile belirtmektedirler. Pozitif ve Negatif Etki Çizelgesi, Yaşam Memnuniyeti Ölçeği'nden farklı olarak, mutluluk veya öznel iyi oluşun olumlu ve olumsuz duyguları doğrudan ölçmeye odaklanır. Katılımcılara, farklı duyguları tanımlayan bir liste sunulur ve bu duyguları 1'den 5'e kadar olan bir ölçekte değerlendirmeleri istenir. Öznel Mutluluk Ölçeği, bireylerin kendi mutluluk düzeylerini değerlendirmelerini sağlayan bir araçtır. Bireyler 1 ila 7 arasında değişen Likert tipi bir ölçekte ne kadar mutlu olduklarını belirtirler ve çeşitli sorulara verdikleri yanıtlarla mutluluk düzeyleri ölçülür (Diener vd., 2009). Dr. Hadley Cantril tarafından geliştirilen Cantril Ölçeği (1965), 11 basamaklı bir merdiven içerir. Bu ölçeğin en üst noktası en iyi hayatı, en alt noktası ise en kötü hayatı temsil eder (Nuridinova, 2021:20). Yaşamın farklı yönlerini değerlendirmek için tasarlanmıştır. Sonuçlar, sağlık, yaşam ve eğitim koşulları, sosyal ilişkilerin kalitesi ve ekonomik durum gibi faktörlere bağlı olarak değişebilir (Mazur vd., 2018). Oxford Mutluluk Ölçeği, 1989 yılında Argyle, Martin ve Crossland tarafından geliştirilen 29 maddelik bir ölçektir (Sezmez, 2018:54). Öznel mutluluğu evrensel bir perspektiften değerlendirmek amacıyla, 0'dan (kesinlikle katılmıyorum) 3'e (kesinlikle katılıyorum) kadar 4'lü Likert ölçeği kullanılarak tasarlanmıştır. Yüksek puanlar yüksek mutluluk düzeylerini ifade etmektedir.

II. LİTERATÜR ÖZETİ

Geçmişte mutluluk, gelir ve ekonomik büyüme ile ilişkili bir olgu olarak ele alınmaktaydı. Zamanla ulusal ve uluslararası bilimsel literatürdeki artan sayıdaki çalışmalar, mutluluğun yalnızca ekonomik koşullara bağlı olmadığını vurgulamıştır. Özellikle, Birleşmiş Milletler tarafından 2012 yılında yayınlanan Dünya Mutluluk Raporu, mutluluk üzerine yapılan çalışmalara rehberlik etmeyi amaçlayarak kamu politikasında yeni bir perspektif açmış, farklı disiplinlerde çalışan araştırmacılar için geniş bir keşif sahası oluşturmuştur. Araştırmacılar çeşitli yöntem ve modelleme stratejileri kullanarak mutluluk literatürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Panel veri analizi çerçevesinde yürütülen mutluluk araştırmaları incelenecek olunursa; Aksoy (2020), 131 ülkenin 2005-2016 yıllarını kapsayan verileri kullanarak mutluluk ile kurumsal gelişme arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemiştir. Sonuçlar, mutluluk ve kurumsal gelişme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve sosyal destek değişkeninin mutluluk üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Gelir düzeyi yüksek olan ülkelerin daha mutlu olduğu belirlenirken, ekonomik büyüme ve enflasyonun mutluluk üzerinde etkili olmadığı görülmüştür. Öztürk ve Suluk (2020), 2012-2018 dönemini kapsayan çalışmalarında G8 ülkelerinde mutluluk ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Mutluluk endeksi, büyüme oranı ve kişi başına düşen milli gelir değişkenleri kullanılarak gerçekleştirilen panel veri analizi sonucunda kişi başına düşen milli gelir ile mutluluk arasında doğrusal bir ilişki, ekonomik büyüme ile mutluluk arasında çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Aydınbaş ve Erdinç (2022) tarafından yapılan çalışma, 2007-2019 yılları arasında 8 OECD ülkesinde mutluluğu etkileyen faktörleri panel veri analiziyle incelemektedir. Analiz sonuçları, kişi başına GSYİH, beşeri sermaye ve yenilenebilir enerji tüketimi ile mutluluk arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Akgün vd. (2022), 2012-2019 yılları arasında 27 Avrupa ülkesinde mutluluğun belirleyicilerini sıradan en küçük kareler ve panel kantil regresyon yöntemlerini kullanarak incelemişlerdir. Yapılan analizlerde, cari vergiler ve enflasyon oranının mutluluk endeksine pozitif etki sağladığı, ancak toplam istihdam oranının negatif etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Araki (2023), 152 ülkenin 2006-2021 dönemine ait verilerini kullanarak panel veri analizi yöntemleri ile mutluluğu etkileyen faktörleri ele almıştır. Bulgular ekonomik büyümenin etkisinin zengin ülkelerde düşük olduğunu, sosyal destek değişkeninin dünya genelinde mutluluğu etkilediğini, daha uzun sağlıklı yaşam beklentisinin negatif etki ile daha sık karşılaşmayı artırdığını, yolsuzluğun özellikle zengin ülke gruplarında mutluluğu olumsuz etkilediğini göstermektedir. Lee ve Goh (2023), 104 ülkenin 2006-2018 dönemini kapsayan Dünya Mutluluk Raporu mutluluk verisini kullanarak mutluluk değişimlerinin GSYİH ile temsil edilen ekonomik büyüme üzerindeki etkisini sıradan en küçük kareler, rastgele etkiler modeli, sabit etkiler modeli ve iki aşamalı genelleştirilmiş momentler yöntemi ile araştırmışlardır. Sonuçlar, mutluluğun artırılmasıyla ekonomik büyüme de artış olduğunu göstermiştir. Öksüz (2023), 25 OECD ülkesinin ve 2008-2019 dönemine ait verilerini kullanarak sosyal harcamaların toplumların mutluluğu üzerindeki etkisini panel veri analizi tekniği ile araştırmış ve sosyal harcamaların mutluluk üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte kamu kesimi büyüklüğünün ve vergi yükünün de mutluluk ile pozitif yönlü bir ilişkisi olduğunu göstermiştir. Kundu vd. (2024), 2010-2016 dönemine ait 83 ülkenin verilerini kullanarak doğumda beklenen yaşam süresi, demokratik kalite, Gini endeksi, kişi başına sağlık harcaması, kişi başına yurtiçi hasıla, enflasyon ve işsizlik değişkenlerinin mutluluk

üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar, kişi başına yurtiçi hasılanın mutluluğu doğrudan etkilemediğini, demokratik kalite ve enflasyon değişkenleri gelir düzeyi yüksek olan ülkelerde mutluluk üzerinde anlamlı bir etkiye sahip bulunmuştur. Ayrıca, düşük gelirli ülkelerde Gini endeksinin negatif, kişi başına sağlık harcamasının ise pozitif bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Panel veri analizi dışında, mutluluk üzerine yapılan çalışmalar arasında farklı metodolojiler de önemli bir yer tutmaktadır. Balcıoğlu ve Gözel (2019), 2019 Dünya Mutluluk Raporu veri setini kullanarak farklı Yapay Sinir Ağları tahmin modelleri arasında en iyi tahmin sonuçlarını belirlemeyi amaçlamıştır. 156 ülkenin 10 farklı bağımsız değişken içeren veri seti üzerinde yapılan analizler, Yapay Sinir Ağları'nın daha fazla veriyle daha iyi sonuçlar elde etme eğiliminde olduğunu göstermiştir. Ma vd. (2020), 2015-2019 Dünya Mutluluk Raporu verilerini kullanarak mutluluk puanının GSYİH, aile, sağlıklı yaşam beklentisi, seçim yapma özgürlüğü, yolsuzluk algısı ve cömertlikle olan ilişkisini regresyon analizi ile araştırmıştır. Sonuçlara göre, GSYİH, aile ve sağlıklı yaşam beklentisi en etkili faktörler olarak belirlenmiştir. Ayrıca, bir önceki yılın mutluluk değerinin, gelecek yılın mutluluk değerini tahmin etmede pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Zeqi (2020), 155 ülke için dünya mutluluk puanını tahmin etmek amacıyla yapay sinir ağları ve doğrusal regresyon modellerini karşılaştırmıştır. Doğrusal regresyon modeli ile GSYİH, sosyal destek, sağlıklı yaşam beklentisi ve özgürlüğün, yapay sinir ağları modeli ise de GSYİH ve cömertliğin en etkili göstergeler olduğu ortaya konmuştur. İki modelin tahmin performansları kıyaslandığında yapay sinir ağlarının daha yüksek bir performans sergilediği görülmüştür. Moore (2020), 2020 yılı verileri üzerinden doğrusal regresyon analizi ile en mutlu ve en mutsuz ülkeleri inceleyerek mutluluk endeksine en fazla etki eden faktörleri araştırmıştır. Analiz sonucunda Dünya Mutluluk Raporu'nda sunulan 6 faktörden GSYİH, sosyal destek ve sağlıklı yaşam beklentisi değişkenlerinin mutluluk ile güçlü bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Bhowmick ve Ranjit (2020), farklı regresyon ve veri görselleştirme yöntemleri ile 149 ülkede ve bulundukları kıtalarda mutluluğu etkileyen faktörleri araştırmayı amaçlamışlardır. GSYİH değişkeni Batı Avrupa ülkeleri ve Kuzey Avrupa'da mutluluğun açıklanmasında etkili bir değişken olarak bulunmuşken, yaşam beklentisi Doğu Asya, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika & ANZ bölgelerinde etkili bulunmuştur. Özgürlük değişkeni Güney Asya ve Güneydoğu Asya'da, sosyal destek değişkeni Avrupa ülkeleri ve Kuzey Amerika'da, yolsuzluk değişkeni ise Kuzey Amerika & ANZ ve Batı Avrupa ülkelerinde etkili bir gösterge olarak raporlanmıştır. Süleymanlı (2020) tarafından yapılan çalışma, Dünya Mutluluk Raporu'nda sunulan mutluluk düzeylerini inceleyerek Türk Cumhuriyetleri örnekleminde ekonomik ve sosyal faktörlerin toplumsal mutluluk düzeyinin belirleyici faktörler arasında önemli bir yer tuttuğunu göstermiştir. Ayrıca, ülkeler arasındaki sosyo-kültürel farklılıkların mutluluk algısını etkileyebileceğini vurgulamıştır. Shackman vd. (2021) Dünya Mutluluk Raporu'ndan alınan 2021 verileri ile grafiksel yöntem kullanarak sağlık ve zenginlik değişkenlerinin mutlulukla ilişkisi incelenmiştir. Sağlığı temsilen sağlıklı yaşam beklentisi değişkeni ve zenginliği temsilen GSYİH değişkeni kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre hem sağlık hem de zenginlik, mutluluk puanı üzerinde anlamlı pozitif bir etkiye sahip olarak bulunmuştur. Ulkhaq ve Adyatama (2021) 2019 Dünya Mutluluk Raporu'na göre ülkeleri kümelemek amacıyla 9 farklı kümeleme algoritması kullanmışlardır. Sonuçların yorumlanması için k-medoidler algoritması seçilmiştir. Ülkelerin mutluluk durumlarına göre üç farklı küme belirlenmiş ve en mutlu kümenin üçüncü küme olduğu tespit edilmiştir. Khder vd. (2022), Dünya Mutluluk Raporu veri setindeki değişkenlerin önem düzeylerinden başlayarak, yaşam mutluluğu puanını etkileyen etkili göstergeleri makine öğrenmesi yaklaşımları ile belirlemeyi amaçlamışlardır. Sonuçlar kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasılanın en önemli etken olduğunu göstermiştir. OneR sınıflandırma yöntemi kullanılarak elde edilen ikinci sonuç ise yüksek sağlıklı yaşam beklentisi değerinin yüksek bir yaşam mutluluğu puanına yol açabileceğini ortaya koymuştur. Alkan ve Çilesiz (2022) tarafından yapılan çalışma, mutluluğun ekonomik önemini vurgulayarak, G7 ülkeleri ile Türkiye'nin mutluluk durumlarını 2021 verileri üzerinden VIKOR yöntemiyle değerlendirmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, İngiltere en yüksek mutluluk düzeyine sahipken, Türkiye en düşük mutluluk düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Bulgular, mutluluğun sosyo-ekonomik faktörlerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Banerjee vd. (2022) tarafından 2022 yılında gerçekleştirilen çalışma, 2018 Dünya Mutluluk Raporu'nu kullanarak dünya genelindeki ülkelerin göçmenlerin mutluluk seviyelerine göre sıralandığı mutluluğun belirleyicilerini değerlendirmektedir. Çalışmada geleneksel regresyon analizindeki istatistiksel problemleri ele almak için ikili regresyon modelleri kullanılmıştır. Farklı bağlantı fonksiyonlarının kullanımının doğurabileceği riskler, dört popüler seçenek incelenerek ve yeni bir veri tabanlı hesaplama rutini kullanılarak gösterilmiştir. Elde edilen bulgular, farklı bağlantı fonksiyonlarının farklı sonuçlara yol açabileceğini ortaya koymuştur. Xu (2022), mutluluk puanlarının politika kararlarına etkisini analiz ederek hükümetin daha iyi politika kararları alabilmesini desteklemeyi amaçlamıştır. İstatistiksel analiz, regresyon ve sinir ağı tabanlı tahmin modelleri kullanarak COVID-19'un etkisi ve pandemi sonrası politikaları kısa bir şekilde tartışarak salgının insan refahı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiş ve veri tabanlı analizin salgın sonrası politika oluşturmaya katkı sağladığını vurgulamıştır. Zhu (2022), Dünya Mutluluk Raporu'nun altında yatan verilerin davranışını ve anlamını incelemek amacıyla DMR'nin altı değişkeni arasındaki ilişkiyi göstermek için bir ısı haritası oluşturmuş ve hiçbir değişkenin mutluluk puanı dahil diğer değişkenlerle bir korelasyona sahip olmadığını göstermiştir. Hiyerarşik kümeleme kullanarak ülkeleri üç kümeye ayırmış ve en fakir kümenin cömertlikte yüksek sıralamaya rağmen, diğer iki kümeye göre daha düşük sıralamalara sahip olduğunu ortaya koymuştur. Duran vd. (2023), 2018 Dünya Mutluluk

Raporu veri setini kullanarak 155 ülkenin mutluluğunu makine öğrenmesi algoritmaları ile tahmin etmişlerdir. Çalışma sonucunda kişi başına düşen milli gelirin mutluluk için en önemli değişken olduğu ve makine öğrenmesi algoritmaları arasından destek vektör makinaları (DVM) algoritmasının en iyi performansı gösterdiği görülmüştür. Sczepanski (2023), 2022 yılı için 100 ülkede gelirin, eğitimin ve sağlık hizmetlerinin mutluluk üzerindeki etkilerini lineer bir regresyon modeli ile analiz etmiştir. Sonuçlar, üç değişkenin de mutluluk endeksi ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu, orta gelirin en güçlü ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir. Lin vd. (2023), entropi ağırlık yöntemini kullanarak 2013-2017 döneminde 34 OECD ülkesinin etkinlik performansını, mutluluğunu ve sürdürülebilir kalkınmayı analiz etmişlerdir. Çalışma sonuçları mutluluk açısından değerlendirildiğinde Avustralya, Belçika, İzlanda, Lüksemburg, Yeni Zelanda, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nin genel etkinlik açısından iyi bir performans sergileyerek yüksek mutluluk seviyelerine sahip olduğunu göstermektedir. Brandy (2024), 2019 Dünya Mutluluk Raporu veri setini kullanarak tanımlayıcı ve tahmine dayalı analizler ile ülkelerde ve kıtalarda mutluluk puanına katkıda bulunan değişkenleri belirlemeyi amaçlamıştır. Çoklu regresyon modeli sonucunda raporda sunulan 6 değişkenden GSYİH, sosyal destek ve beklenen yaşam süresi değişkenleri ile mutluluk puanı arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmüştür.

III. YÖNTEM

A. Panel Veri Analizi

Panel veri, farklı zaman dilimlerindeki bireyler, haneler, firmalar, ülkeler gibi çeşitli birimlerin ölçümlerini içeren kapsamlı bir veri kümesidir. Panel veri analizi ise sosyal bilimler ve ekonometride sıkça kullanılan bir istatistiksel analiz yöntemidir. Bu yöntem, zaman serilerini ve kesitleri bir araya getirerek gözlemlenemeyen veya ölçülemeyen etkileri kontrol ederken aynı zamanda farklı zaman dilimlerindeki çok sayıda gözlemi ve bu gözlemler arasındaki ilişkileri incelemeyi sağlar. Kesit ve zaman boyutlarının dikkate alınması veri kümesinin genişlemesine dolayısıyla serbestlik derecesinin artmasına ve çoklu doğrusal bağlantı gibi sorunların ortadan kalkmasına yardımcı olmaktadır (Koç & Özcan, 2023:8). Panel veriler, zaman serileri ve kesitsel verilere kıyasla daha zengin bir bilgi kaynağı sunar, daha fazla değişkenlik içerir ve daha yüksek bir verimlilik sağlar. Hem zaman içindeki dinamikler hakkında hem de birimlerin özgünlüğü hakkında bilgi sağlarlar. Bu da eksik veya gözlemlenmemiş değişkenlerin etkilerini kontrol etmeyi mümkün kılar (Hsiao, 2007:4). Sağlam, geçerli ve güvenilir sonuçlar elde etme konusunda etkili analitik bir yöntem olarak kabul edilir (Doğanay & Değer, 2020:88).

Panel veri regresyon modeli genel olarak Eşitlik 1'deki gibidir:

$$Y_{it} = \beta_{0it} + \beta_{1it} X_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad (1)$$

Modelde $i=1,2,\dots,N$ birimleri ve $t=1,2,\dots,T$ zaman dilimlerini temsil etmektedir. Y bağımlı değişken, X bağımsız değişken, β_{0it} sabit parametre, β_{kit} ise i 'inci birim ve t 'inci dönem için k 'inci açıklayıcı değişkenin eğim parametresi ve u hata terimidir. Sabit ve eğim parametreleri, birimlere ve zamana bağlı olarak değişebilir. Ayrıca, hata terimi u 'nun tüm dönemler ve birimler için aynı ve sabit varyanslı olduğu, normal dağıldığı varsayılır.

Panel veri analizinde, hata terimlerinin özellikleri ve parametrelerin birim ve/veya zamana göre değer alması ile ilgili farklı varsayımlarla çeşitli modeller elde edilebilir. Bu çalışmada panel veri modellerinden sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri kullanılmıştır.

Sabit etkiler modeli, her yatay kesit birim için sabit terimin farklı olduğunu ve bu farklılıkların birimler arasındaki farklılıklarla ilişkilendirildiğini varsaymaktadır. Bu model, gözlemlenmemiş bireysel etkilerin dahil edilen değişkenlerle ilişkilendirilmesine ve kukla değişkenler aracılığıyla ölçülemeyen etkilerin yakalanmasına olanak tanır. Sabit etkiler modeli Eşitlik 2'deki gibi ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \bar{\beta} + \mu_i + \beta_{1it} X_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad (2)$$
$$i=1,2,\dots,N \quad t=1,2,\dots,T$$

Modelde $\bar{\beta}$ ortalama sabit terimi, μ_i birim etkileri temsil etmektedir ve $\beta_{0it} = \beta_{0i} = \bar{\beta} + \mu_i$; $\beta_{1it} = \beta_1$; $\beta_{2it} = \beta_2 \dots \beta_{kit} = \beta_k$ olduğu varsayılmaktadır.

Rassal etkiler modelinde ise birimler arasındaki değişkenliğin rastgele olduğu ve bağımsız değişkenlerle ilişkisiz olduğu varsayılır. Sabit etkiler modelinden farklı olarak bu modelde parametre sayısının artmasıyla birlikte serbestlik derecesi azalır. Bu problemi çözmek için birimlerde veya hem birimlerde hem de zaman içindeki değişiklikler hata terimi içinde yer alır. Modelde hata terimi Eşitlik 3'teki gibi gösterilmektedir:

$$v_{it} = u_{it} + \mu_i \quad (3)$$

μ_i , tesadüfi hata olarak kabul edilir ve birimler arasındaki farklılıklar ile zaman içinde birimler arasındaki değişimi temsil etmektedir.

İki model arasında tercih yaparken göz önünde bulundurulması gereken bazı önemli noktalar bulunmaktadır. Birim ve zaman etkilerin bağımsız değişkenlerle korelasyonsuz olması durumunda rassal etkiler modelinin tercih edilmesi daha uygundur. Ancak birim ve zaman etkiler ile bağımsız değişkenler korelasyonlu ise rassal etkiler modeli sabit etkiler modeline göre daha sapmalı sonuçlar vermektedir. Zaman sabiti değişkenleri, rassal etkiler modelinde modele dahil edilebilirken; sabit etkiler modelinde bu değişkenlerin tahmini yapılamamaktadır. Sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri arasında tercih yapmak için istatistiksel bir test olan Hausman-Testi kullanılmaktadır. Hausman testi, rassal etkiler modelinin geçerli olduğu sıfır hipotezi altında k serbestlik derecesine sahip Ki-Kare dağılımı göstermektedir.

B. Kantil Regresyon Analizi

Kantil regresyon, 1978 yılında Koenker ve Bassett tarafından önerilen bağımlı değişkenin koşullu medyanını tahmin etmeyi amaçlayan doğrusal regresyonun bir uzantısıdır. Klasik doğrusal regresyon yöntemleriyle benzer şekilde kantil regresyon yöntemi karelerin toplamını en aza indirerek asimetrik ağırlıklı mutlak artıkları minimize etmeye dayanır. Bu yöntem koşullu ortalama fonksiyonlarının tahmin edilmesinin yanı sıra koşullu medyan ve diğer kantil fonksiyonlarını da tahmin etmeyi amaçlamaktadır (Buhai, 2005:1). Verilerin daha kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini sağlar ve bir kovaryatın yalnızca koşullu ortalamasını değil, tüm dağılım üzerindeki etkisini de göz önünde bulundurma imkanı sunar (Baum, 2013:5). Kantil regresyon en küçük kareler yönteminin sınırlandığı bazı durumların üstesinden gelmek için kullanılan alternatif bir yöntemdir. En küçük kareler yöntemi hata terimleri ortalamasının sıfır olması, sabit varyans, otokorelasyon, açıklayıcı değişkenler arasında doğrusal ilişki olmaması gibi varsayımlara dayanır. Bu varsayımların sağlanmadığı durumlarda yöntem sapmalı sonuçlar verebilir. Ayrıca koşullu ortalama üzerindeki değişikliklere odaklandığından, değişkenler arasındaki ilişkinin eksik bir görselini sunar (Davino vd., 2014:38). Kantil regresyon yöntemi ise hata teriminin dağılımı ile ilgili herhangi bir varsayım gerektirmez ve lineer regresyon modeline göre daha esnek bir yaklaşım sağlar (Topaloğlu & Ege, 2021:414). Uç değerlerin varlığında daha uygun ve güvenilir tahminler elde eder. Ortalamayı değil, kantilleri modeller (Waldmann, 2018:203). Böylece farklı kantil seviyelerinde ağırlıklandırma yaparak çeşitli modeller kurar. Kantil regresyon modeli ve bağımlı değişken y_i 'nin koşullu kantili sırasıyla Eşitlik 4 ve Eşitlik 5'te verilmiştir:

$$y_i = x_i \beta_\theta + u_\theta \quad (4)$$

$$Q_\theta(y_i | x_i) = x_i \beta_\theta \quad (5)$$

Bu ifadelerde θ kantil değerlerini temsil etmektedir ve 0 ile 1 aralığında değerler alır. x_i bağımsız değişkenlerinin koşullu kantilleri kullanılarak y_i bağımlı değişkeni tahmin edilmektedir. β_θ , parametre vektörüdür ve θ . kantilin koşullu dağılımına ait β_θ tahmincisi, Eşitlik 6 verilen formül çözülerek elde edilir:

$$\hat{\beta}(\theta) = \underset{\beta \in \mathbb{R}^p}{\operatorname{argmin}} \sum_{i=1}^n \rho_\theta(y_i - x_i' \beta), \quad (6)$$

$$\rho_\theta(u) = u(\theta - I(u < 0)), \quad (7)$$

$$I(u < 0) = \begin{cases} 1, & u < 0 \\ 0, & u \geq 0 \end{cases} \quad (8)$$

Katsayıların tahmininde kullanılan $\rho_\theta(u)$, kontrol fonksiyonu ve $I(u < 0)$, gösterge fonksiyonudur (Zhang vd., 2016:223). Ağırlıklandırılmış mutlak hataların toplamını en aza indirerek kantiller için amaç fonksiyonlarını Eşitlik 9 ile elde edebiliriz:

$$\min_{\beta} \frac{1}{n} \left\{ \sum_{i: y_i \geq x_i' \beta} \theta |y_i - x_i' \beta| + \sum_{i: y_i < x_i' \beta} (1 - \theta) |y_i - x_i' \beta| \right\} \quad (9)$$
$$\min_{\beta} \frac{1}{n} \left\{ \sum_{i=1}^n \rho_\theta(y_i - x_i' \beta) \right\}$$

Kantil regresyon, teorik açıdan zorlayıcı ancak birçok yönden çekici bir araştırma ve uygulama alanına ulaşan bir yöntemdir (Buhai, 2005:17). Ancak, kantil regresyonunun bazı sınırlamaları vardır. Bu yöntem gözlemlenmemiş heterojenliği hesaba katmaz. Panel veri modellerinde heterojenliğin göz ardı edilmesi, yanlış parametre tahminlerine veya model hatalarına yol açabilir. Bu temel sorunu çözmek için Koenker 2004 yılında panel veriye kantil regresyon uygulayarak panel kantil regresyon yöntemini literatüre kazandırmıştır. Panel kantil regresyon modeli Eşitlik 10'daki gibi oluşturulmuştur:

$$y_{i,t} = x_{i,t} \beta_{\theta} + u_{\theta} \quad (10)$$

Eşitlikte i ve t sırasıyla birim ve zamanı temsil etmektedir. $y_{i,t}$ 'nin θ 'nci koşullu kantili Eşitlik 11'de verilmiştir:

$$Q_{\theta}(y_{i,t} \mid x_{i,t}) = x_{i,t} \beta_{\theta} \quad (11)$$

IV. MUTLULUĞA AİT GÖSTERGELER

Literatürde mutluluğun ve belirleyicilerinin ölçüldüğü farklı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar arasında Birleşmiş Milletler (UN) tarafından hesaplanan “Dünya Mutluluk Endeksi”, mutluluğu her biri bir ulusun genel mutluluğunun bir bileşenini yansıttığı varsayılan bir dizi göstergeye dayalı olarak hesaplanan bir indekstir (Carlsen, 2018:549).

Dünya Mutluluk Raporu, küresel mutluluğun durumuna ilişkin günümüzde 155'i aşkın ülkenin katıldığı her yıl yayınlanan bir rapordur. İlk rapor, BM Genel Kurulu tarafından “Mutluluk: Bütünsel Kalkınma Tanımına Doğru” başlığı ile 2012 yılında yayınlanmıştır. O günden bu yana, rapora ait anket metodolojisi değişmemiş ve sonuçlar, her ülkeden katılımcılara yöneltilen bir dizi gerçek hayat sorusuna verilen cevaplara dayanmıştır.

Bu çalışma mutluluğu etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla Dünya Mutluluk Raporu'nda sunulan değişkenlerin yanı sıra çeşitli makroekonomik göstergeleri içermektedir. Bu göstergeler, toplumlarda mutluluğun değişen boyutlarını anlamak için bireylerin ve toplumların yaşam kalitesi, sosyal ilişkiler, ekonomik refah, sağlık, eğitim, çevresel faktörler gibi çeşitli kriterlerini kapsamaktadır. Rapor 8 adet göstergeden oluşmaktadır:

A. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)

GSYİH, bir ülkede kişi başına düşen mal ve hizmet üretimini ifade eden bir ölçüdür ve genellikle yaşam standartları veya refah seviyelerinin bir göstergesi olarak kabul edilir (Kula vd., 2010:431). Raporda GSYİH, 2011 uluslararası dolar kuruna göre ayarlanmış Satın Alma Gücü Paritesi (PPP) cinsinden verilmiştir ve kişi başına GSYİH'nın doğal logaritması kullanılmıştır. Genellikle GSYİH'nın artmasıyla mutluluk ve öznel refahın da artacağı düşünülse de, bu konuda aksini savunan çalışmalar da mevcuttur. Bartolini ve Sarracino 2011 yılında yapmış oldukları çalışma ile GSYİH'nın kısa vadede öznel refah ile güçlü bir ilişkisi olduğunu ancak orta vadede bu ilişkinin zayıfladığını ve uzun vadede hiçbir ilişki gözlenmediğini göstermişlerdir (Bartolini & Sarracino, 2011).

B. Sağlıklı Yaşam Beklentisi

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Küresel Sağlık Gözlemevi veri havuzundan alınan verilere dayanılarak oluşturulmuştur. Bir bireyin doğumundan itibaren “sağlıklı” olarak ortalama yaşam süresi beklentisini gösterir (Helliwell vd., 2023). Araştırmalar, daha uzun sağlıklı yaşam beklentisine sahip olan bireylerin genellikle daha iyi sağlık durumuna, daha düşük stres düzeyine ve daha yüksek mutluluk seviyesine sahip olduklarını göstermektedir.

C. Sosyal Destek

Sosyal destek, Gallup Dünya Anketi sorusuna verilen ikili yanıtların (0 = hayır, 1 = evet) ulusal ortalamasıdır: "Başınız beladaysa, her zaman size yardımcı olacak akrabalarınız veya arkadaşlarınız var mı?". Araştırmalar sosyal desteğin özellikle yaşlılarda mutluluğu arttırdığını göstermektedir (Chan & Lee, 2006; Moeini vd., 2018).

D. Seçim Yapma Özgürlüğü

Yaşam seçimleri yapma özgürlüğü, Gallup Dünya Anketi'nin "Hayatınızda ne yapacağınızı seçme özgürlüğünüzden memnun musunuz?" sorusuna verilen ikili yanıtların ulusal ortalaması alınarak oluşturulmuş bir göstergedir. Bu gösterge aynı zamanda ırk, cinsiyet, milliyet, etnik köken, dil, din veya diğer herhangi bir statüye bakılmaksızın tüm insanların doğasında olan hakları içerir (Helliwell vd., 2023). Mutluluk biliminin öncülerinden sosyolog Veenhoven'a göre özgürlük, seçim yapma olasılığıdır. Veenhoven, mutluluk ve özgürlük arasında pozitif bir ilişki olmasına rağmen özgürlüğün her zaman mutluluk doğurmadığını öne sürmektedir (Veenhoven, 2000). Abdur Rahman ve Veenhoven 2018 yılında özgürlüğün mutluluk ile ilişkisini yeniden değerlendirmişler ve özgürlük ile mutluluk arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair kanıtların bulunduğunu göstermişlerdir (Abdur Rahman & Veenhoven, 2018).

E. Cömertlik

Cömertlik, toplumla olumlu etkileşim hissinin belirgin bir göstergesi olarak kabul edilir ve insanların birbirleriyle bağlantı kurduğu merkezi bir araçtır (Helliwell vd., 2023). Başkalarına yardım etme eylemi, zihinsel sağlık için faydalıdır ve mutluluğu artırır. Hayır kurumlarına bağış yapmak, sosyal bağlarımızı güçlendirir dolayısıyla daha mutlu hissettirir. Bir araştırma, 29.000'den fazla yetişkinin verilerine dayanarak, dini kuruluşlara

gönüllü olarak katılan kişilerin, katılmayanlara kıyasla daha yüksek mutluluk seviyeleri rapor ettiğini bulmuştur (Allen, 2018:24). Dünya Mutluluk Raporu'nda cömertlik, "Geçen ay bir hayır kurumuna bağış yaptınız mı?" sorusuna verilen yanıtların ulusal ortalamasının kişi başına GSYİH'ya göre yapılan regresyona ait kalıntı olarak sunulmuştur.

F. Yolsuzluk Algısı

Rapor, yolsuzluk algısını değerlendirmek için iki sorudan oluşan bir ölçek kullanır: "Yolsuzluk hükümette yaygın mı, değil mi?" ve "Yolsuzluk işletmeler içinde yaygın mı, değil mi?". Yolsuzluk algısı, kurumları, politikacıları ve siyasi sistemi değerlendirmek amacıyla vatandaşlar tarafından algılanan tarafsızlık ve kamu sektörü yolsuzluğu düzeylerini ölçmek için kullanılan bir endekstir. 2020'de yapılan bir araştırma yolsuzluğun azaltılmasının insanların mutluluk duygusunu artırmaya yardımcı olduğunu ancak düşük gelirli veya demokratik olmayan ülkelerde yolsuzluğun mutluluk üzerinde hiçbir etkisi olmadığını göstermektedir (Li & An, 2020).

G. Pozitif Etki

Rapor pozitif etkiyi tanımlamak için üç pozitif duygu ölçüsünün ortalamasını kullanır: mutluluk, kahkaha ve keyif. Bu ölçümler, "Dün günün çoğunda bu duyguları yaşadınız mı?", "Dün çok güldünüz mü?" ve "Mutluluk nasıl olur?" sorularına verilen yanıtlara dayanmaktadır. Pozitif etki, olumsuz durumları yapıcı bir şekilde ele alma yeteneği olarak görülür ve olumlu duyguların yaşanması ile zorlukların üstesinden gelme kapasitesini ifade eder.

H. Negatif Etki

Gallup Dünya Anketi'ne göre üç olumsuz etki ölçüsünün ortalaması endişe, üzüntü ve öfke olarak tanımlanmaktadır. Bu ölçüm negatif etkiyi, dünyayı olumsuz bir şekilde deneyimleme, olumsuz duygular hissetme, ilişkilerde ve çevrede olumsuzluğu içermek şeklinde ifade eder. Araştırmalar endişe, üzüntü ve öfke duygularında artışın, mutluluk seviyelerini azaltacağını göstermektedir.

Dünya Mutluluk Raporunda sunulan değişkenlere ek olarak modelleme sürecinde ele alınan değişkenler şunlardır:

İ. İşsizlik

İşsizliğin en yaygın ölçüsü olan işsizlik oranı, bir ekonomide belirli bir yaşın üzerinde iş arayan ancak istihdam edilmemiş kişilerin toplam işgücüne oranı olarak tanımlanır. Birçok araştırma, işsizliğin mutluluk üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahip olduğunu gösterirken, psikolojik çalışmalar, işsizliğin duygusal olarak yıkıcı sonuçlarına vurgu yapmaktadır (Winkelmann, 2014). Frey ve Stutzer, işsizliğin mutluluk üzerinde ciddi bir olumsuz etkiye sahip olduğunu, bireylerin kendi iş durumları iyi olsa dahi işsiz kişilerin zor durumlarından etkilenip gelecekte kendi iş güvenceleri hakkında endişe duyabileceklerini ifade etmektedir (Frey & Stutzer, 2002:420). Ohtake'e göre işsizlik, hem bireylerin mutluluğunu etkiler hem de toplumun genel mutluluk seviyesini azaltır. Ayrıca Frey ve Stutzer'in ortaya koyduğu görüşle paralel olarak, işsizlik endişesini artıran makro düzeydeki işsizlik oranındaki bir artışın, istihdam edilenlerin bile mutluluğunun azalmasına yol açabileceğini vurgulamıştır (Ohtake, 2012:60).

J. Enflasyon

Enflasyon, bir ekonomide mal ve hizmet fiyatlarının artış göstermesi sonucunda paranın satın alma gücünün azalmasıdır. Ünlü ekonomist Di Tella ve arkadaşları 2001 yılında yaptıkları çalışma ile enflasyon düşük olduğunda insanların daha mutlu görüldüğünü vurgulamaktadırlar (Di Tella vd., 2001:340). Benzer şekilde, 2014 yılında yapılan bir araştırma enflasyon oranındaki yüzde 1 puanlık artışın refahı beş kattan daha fazla düşürdüğünü ortaya koymaktadır (Blanchflower vd., 2014). Farklı bir çalışma ise enflasyon belirsizliğindeki yüzde birlik artışın mutluluğu yaklaşık yüzde 0,002 oranında azalttığını belirtmektedir (Taherizadeh Anaripour vd., 2023). Çalışmalar enflasyonun mutluluk üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve yıllar boyunca bu konudaki görüşlerin değişmediğini göstermektedir.

K. Gelir Eşitsizliği

Gelir eşitsizliği, bir ekonomide bireyler veya hane halkları arasındaki gelir dağılımının tam olarak eşit bir dağılımdan ne kadar sapma gösterdiğidir. Dağılım ne kadar dengesizse, gelir eşitsizliği o kadar yüksek olur. Gelir dağılımının eşitsizliğini ölçmek için "Gini Katsayısı" kullanılmaktadır. Bu katsayı, 0 ile 1 arasında değerler alır ve 0, mükemmel bir gelir eşitliğini (herkesin eşit gelire sahip olduğu durum) temsil ederken, 1, mükemmel bir gelir eşitsizliğini (tüm gelirin tek bir kişi veya gruba odaklandığı durum) temsil etmektedir. Dolayısıyla gini katsayısı ne kadar yüksekse, gelir dağılımı o kadar eşitsizdir.

L. Devlet Harcamaları

Devlet harcamaları, bir devletin kamusal görevleri yerine getirmek amacıyla gerçekleştirdiği, bireylerin kendi olanaklarıyla karşılayamayacakları büyüklükteki tüm tüketim, yatırım ve transfer ödemelerini içermektedir.

Devlet harcamalarının mutluluk üzerindeki pozitif etkisi birçok çalışma ile desteklenmektedir. Eğitim, sağlık ve kalkınma gibi alanlarda daha yüksek devlet harcamaları, daha yüksek bir yaşam standardı ve dolayısıyla daha yüksek bir mutluluk seviyesi ile ilişkilendirilir (Dao, 2017).

M. Büyüme

Büyüme, bir ekonominin zaman içinde ürettiği mal ve hizmetlerin piyasa değerindeki artış veya iyileşme olarak tanımlanmaktadır. Ekonomistler ekonomik büyümenin toplumlarda daha fazla mutluluğa yol açtığını kabul etmektedir. Ampirik çalışmalar bu görüşü tutarlı bir şekilde desteklemekte ve ekonomik büyüme ile mutluluk arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

V. BULGULAR

A. Veri Seti

Çalışmada, her yıl Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan “Dünya Mutluluk Raporu” ve Dünya Bankası veri tabanlarından alınan 2005-2022 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak 27 Avrupa ülkesinin mutluluk seviyesini etkileyen faktörler panel veri yöntemleri ile incelenmiştir. Çalışmaya dahil edilen ülkeler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Ülkeler

KOD	ÜLKE
1	Avusturya
2	Belçika
3	Bulgaristan
4	Hırvatistan
5	Kıbrıs
6	Çek Cumhuriyeti
7	Danimarka
8	Estonya
9	Finlandiya
10	Fransa
11	Almanya
12	Yunanistan
13	Macaristan
14	İrlanda
15	İtalya
16	Letonya
17	Litvanya
18	Lüksemburg
19	Malta
20	Hollanda
21	Polonya
22	Portekiz
23	Romanya
24	Slovakya
25	Slovenya
26	İspanya
27	İsveç

Şekil 1’de, 27 ülkenin mutluluk düzeylerinin yıllar içinde değişimini gösteren grafikler bulunmaktadır. Mutluluk değişkenine ait değerler dikey eksen, yıl değişkeni ise yatay eksenidir.

Şekil 1. Ülkelerin mutluluk skorunun yıllar içindeki değişimi

Çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Veri setine ait tanımlayıcı istatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Mutluluk	420	6.373	0.832	3.844	8.019
GSYİH	416	10.553	0.362	9.715	11.66
Sosyal Destek	420	0.904	0.052	0.646	0.983
Sağlıklı Yaşam Beklentisi	420	70.136	2.645	63.14	75
Seçim Yapma Özgürlüğü	420	0.791	0.133	0.369	0.971
Cömertlik	402	-0.021	0.167	-0.335	0.464
Yolsuzluk Algısı	414	0.698	0.247	0.132	0.983
Pozitif Etki	420	0.715	0.082	0.471	0.878
Negatif Etki	420	0.249	0.059	0.132	0.482
İşsizlik	420	8.403	4.352	2.24	27.47
Enflasyon	420	2.391	3.010	-4.478	19.705
Gelir Eşitsizliği	396	31.432	3.7	23.2	41.3
Devlet Harcamaları	420	20.05	3.092	11.244	27.935
Büyüme	420	1.956	4.081	-14.839	25.176

B. Analiz Sonuçları

Çalışmada, klasik panel regresyon modellerinden sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri ile panel kantil regresyon modeli tahmin edilmiş ve karşılaştırılmıştır. Analizler Stata programı ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, mutluluğun temel belirleyicileri üzerinde farklı modelleme yaklaşımlarının etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Tablo 3'te tahmin edilen sabit etkiler ve rassal etkiler modellerine ait sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 3. Sabit etkiler ve rassal etkiler modellerine ait tahmin sonuçları

Değişkenler	Sabit Etkiler Modeli	Rassal Etkiler Modeli
GSYİH	1.093* (0.201)	0.951* (0.171)
Sosyal Destek	1.226* (0.417)	1.221* (0.403)
Sağlıklı Yaşam Beklentisi	0.044 (0.025)	0.045* (0.02)
Özgürlük	0.909* (0.253)	0.905* (0.242)
Cömertlik	0.305 (0.165)	0.312* (0.157)
Yolsuzluk Algısı	-0.397 (0.204)	-0.301 (0.186)
Pozitif Etki	0.337 (0.294)	0.389 (0.285)
Negatif Etki	-2.802* (0.392)	-2.647* (0.382)
İşsizlik	-0.027* (0.005)	-0.027* (0.005)
Enflasyon	-0.011* (0.004)	-0.009* (0.004)
Gelir Eşitsizliği	0.022* (0.009)	0.014 (0.008)
Devlet Harcamaları	0.047* (0.011)	0.049* (0.01)
Büyüme	-0.006 (0.003)	-0.005 (0.003)

Not: Her bir hücredeki ilk satırlar tahmin edilen katsayıları, parantez içinde gösterilen ikinci satırlar ise standart hataları göstermektedir. * %5 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

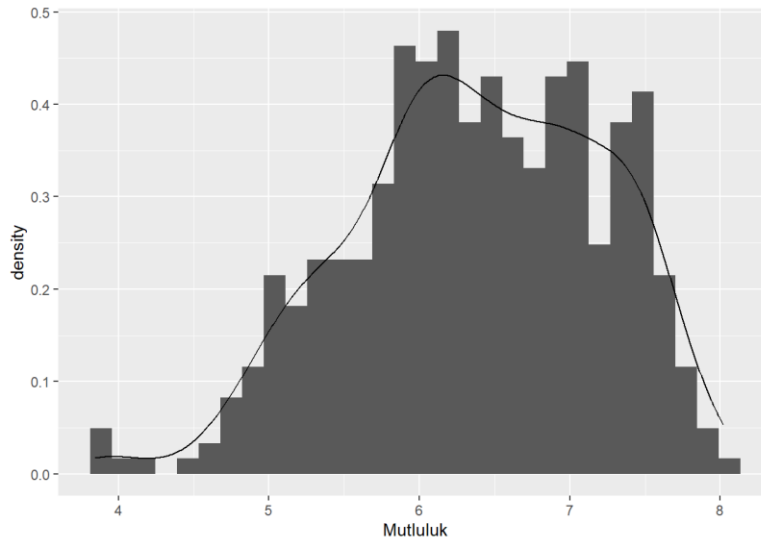
Tahminlerin ardından iki model arasında tercih yapmak amacıyla Hausman testi uygulanmıştır. Hausman testi için sıfır hipotezi "Açıklayıcı değişkenler ile birim etki arasında korelasyon yoktur." şeklinde kurulmaktadır.

Tablo 4. Hausman testi sonucu

Hausman İstatistiği	15.55
Prob. Değeri	0.2745

Testin sonuçlarına göre sıfır hipotezi reddedilemez yani açıklayıcı değişkenlerin birim etkilerden bağımsız olduğu varsayımı altında rassal etkiler tahmincisi asimptotik olarak etkindir ($\chi^2=15.55$, sig. $\chi^2=0.2745$).

Mutluluğun normal dağılıma uygunluğu yoğunluk grafiği ve normallik testleri ile incelenmiştir. Yoğunluk grafiği, mutluluk düzeylerinin dağılımını görselleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Şekil 2'de mutluluk değişkeninin dağılımına ait yoğunluk grafiği görülmektedir:

Şekil 2. Bağımlı değişkenin yoğunluk grafiği

Yoğunluk grafiği incelendiğinde dağılımın asimetrik bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmiştir, bu durum bağımlı değişkenin normal dağılıma uymadığını işaret etmektedir.

Farklı varsayımlara ve veri yapılarına bağlı olarak çeşitli normallik testleri de kullanılmaktadır. Bu bağlamda, çalışmadaki yüksek veri sayısı dikkate alınarak normallik sınaması için Kolmogorov-Smirnov testi tercih edilmiştir. Kolmogorov-Smirnov testinin kullanımıyla elde edilen sonuç Tablo 5'te sunulmuştur:

Tablo 5. Normallik testi

Mutluluk	Kolmogorov-Smirnov		
	Statistic	df	p-value
	0.193	420	0.000

Verilerin normal dağılımlı olduğu sıfır hipotezi altında uygulanan normallik testi sonucunda, mutluluğa ilişkin verilerin anlamlılık değeri (p-value) 0,000 olarak hesaplanmıştır. Bu değer 0,05'ten küçük olduğu için, verilerin normal dağılıma uymadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, aykırı değerlerden etkilenen klasik panel veri modelleri yerine, aykırı değerlere daha az duyarlı olan panel kantil regresyon modelinin kullanılmasının daha uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Normallik sınamasının ardından panel kantil regresyon modeli tahmin edilmiştir. Tüm modellere ait tahmin sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Tüm Modellere Ait Tahmin Sonuçları

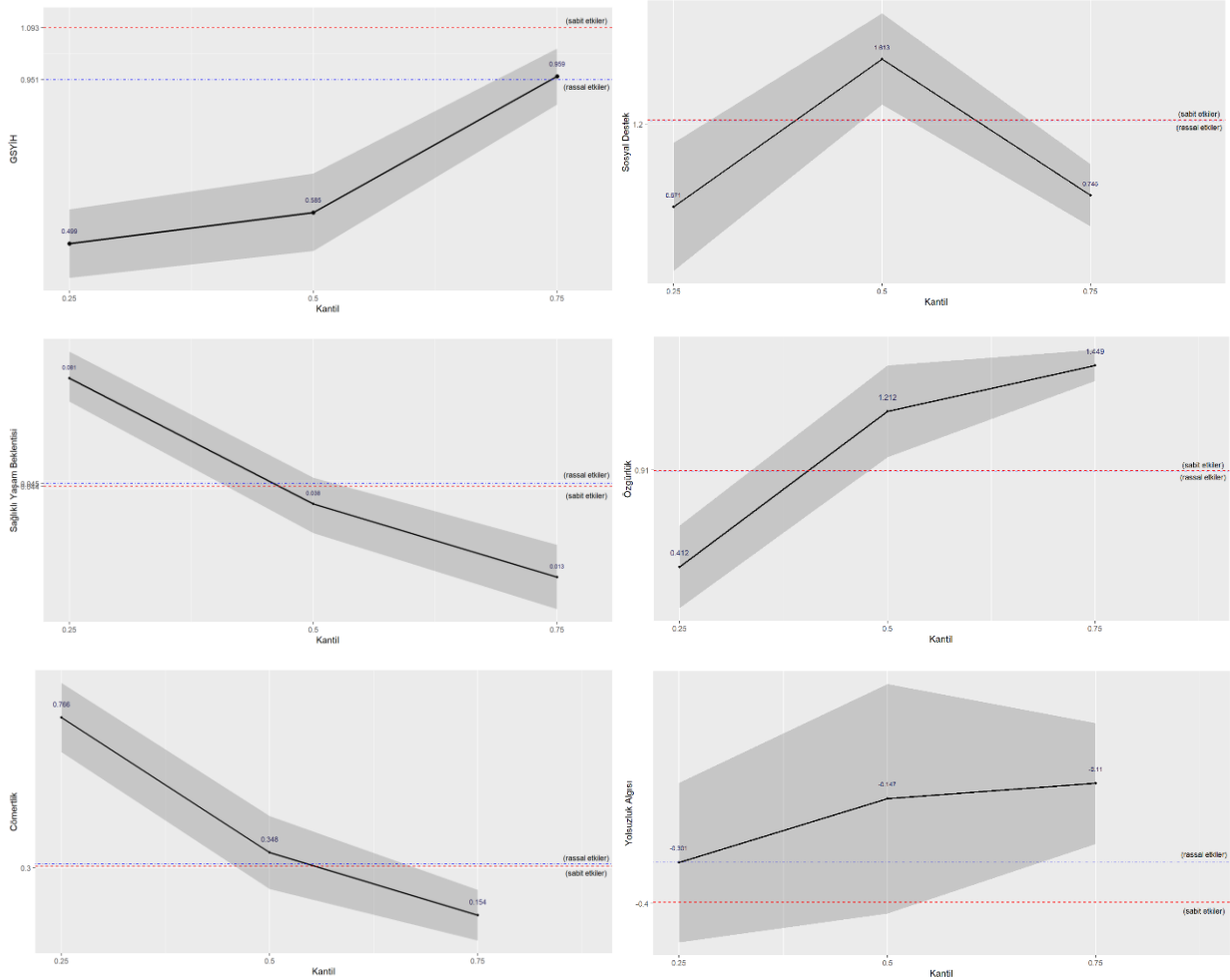
	MUTLULUK				
	Sabit Etkiler Modeli	Rassal Etkiler Modeli	Panel Kantil Regresyon Modeli		
			0.25	0.50	0.75
GSYİH	1.093* (0.201)	0.951* (0.171)	0.499* (0.047)	0.585* (0.054)	0.959* (0.039)
Sosyal Destek	1.226* (0.417)	1.221* (0.403)	0.671* (0.207)	1.613* (0.147)	0.745* (0.100)
Sağlıklı Yaşam Beklentisi	0.044 (0.025)	0.045* (0.02)	0.081* (0.004)	0.038* (0.004)	0.013* (0.005)
Özgürlük	0.909* (0.253)	0.905* (0.242)	0.412* (0.108)	1.212* (0.12)	1.449* (0.040)
Cömertlik	0.305 (0.165)	0.312* (0.157)	0.766* (0.054)	0.348* (0.057)	0.154* (0.040)
Yolsuzluk Algısı	-0.397 (0.204)	-0.301 (0.186)	-0.301* (0.098)	-0.147 (0.141)	-0.110 (0.074)
Pozitif Etki	0.337 (0.294)	0.389 (0.285)	0.884* (0.105)	0.237* (0.102)	0.313* (0.107)
Negatif Etki	-2.802* (0.392)	-2.647* (0.382)	-2.265* (0.174)	-1.10* (0.189)	-2.196* (0.396)
İşsizlik	-0.027* (0.005)	-0.027* (0.005)	-0.017* (0.002)	-0.014* (0.001)	-0.006* (0.001)
Enflasyon	-0.011* (0.004)	-0.009* (0.004)	-0.004* (0.001)	-0.012* (0.005)	0.003 (0.002)
Gelir Eşitsizliği	0.022* (0.009)	0.014 (0.008)	-0.027* (0.000)	-0.003 (0.003)	-0.009* (0.001)
Devlet Harcamaları	0.047* (0.011)	0.049* (0.01)	0.041* (0.002)	0.043* (0.002)	0.032* (0.001)
Büyüme	-0.006 (0.003)	-0.005 (0.003)	0.000 (0.001)	0.005* (0.002)	-0.004 (0.002)

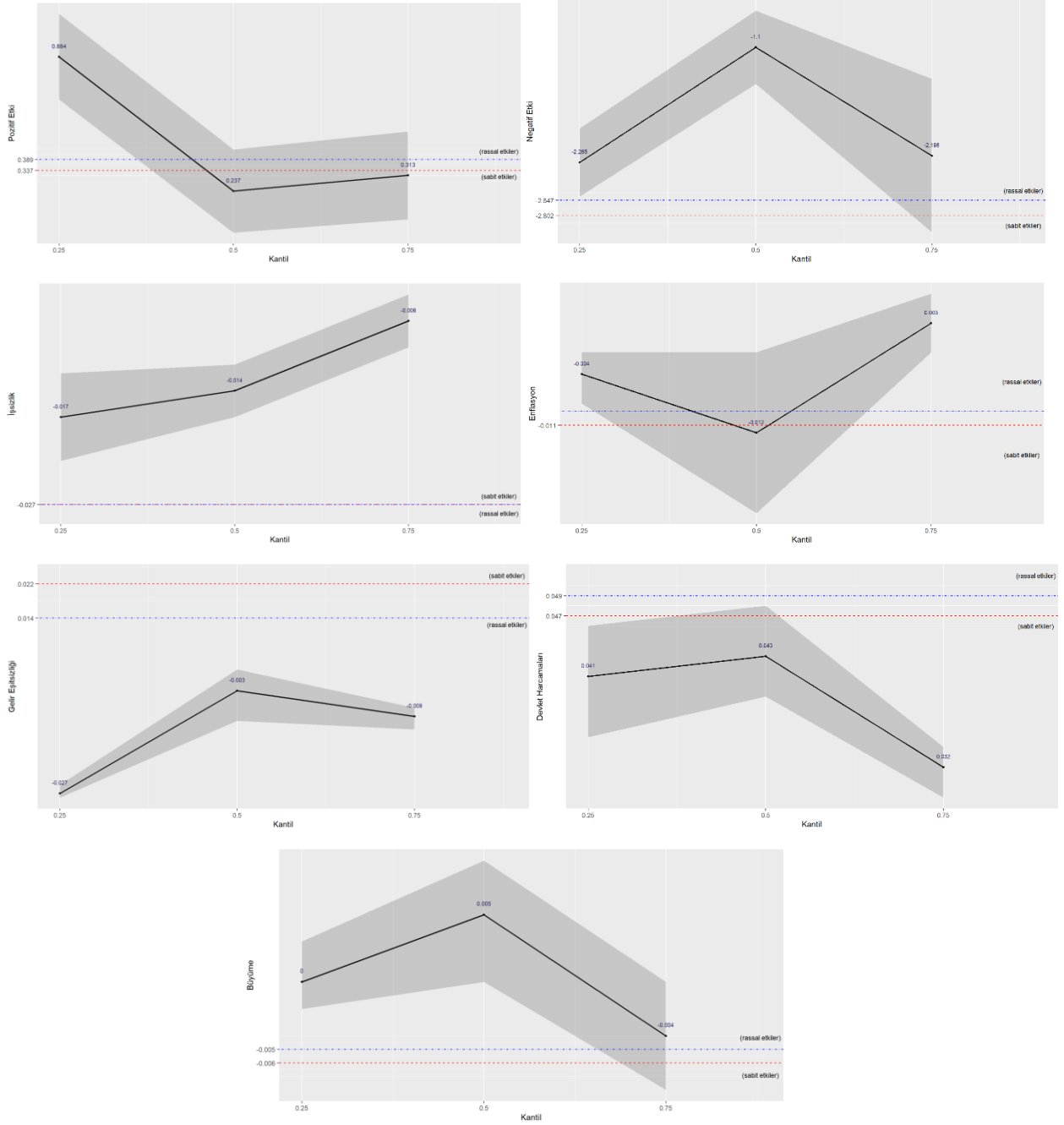
Not: Her bir hücredeki ilk satırlar tahmin edilen katsayıları, parantez içinde gösterilen ikinci satırlar ise standart hataları göstermektedir. * %5 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir.

Panel kantil regresyon yöntemiyle, farklı mutluluk seviyelerine sahip ülkelerde mutluluğun belirleyicileri detaylı bir şekilde değerlendirilmektedir. Sonuçlar, seçilen kantil noktalarında mutluluğun bazı değişkenlerle ilişkisinin heterojen olduğunu göstermektedir. Yolsuzluk algısı mutluluk seviyesinin düşük olduğu ülkelerde (%25 kantil noktasında) istatistiksel olarak anlamlı iken orta ve yüksek mutluluk seviyesine sahip ülkelerde (%50 ve %75 kantil noktalarında) anlamsız bulunmuştur. Ayrıca bu değişkenin sabit etkiler ve rassal etkiler modellerine göre anlamsız bulunması dikkat çeken bir sonuçtur. Bir diğer dikkat çeken sonuç ise gelir eşitsizliğinin sabit etkiler

modeline göre mutluluğu pozitif yönde etkilemesidir. Panel kantil regresyon modeline göre mutluluğun düşük ve yüksek olduğu ülkelerde gelir eşitsizliği mutluluğu etkilemektedir ve gelir eşitsizliğinin artması ile mutluluk seviyesi düşmektedir. Bu sonuç daha önce yapılan benzer çalışmaların bulgularıyla paralellik göstermektedir. Enflasyon mutluluk seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde mutluluğu etkilememektedir. Ekonomik büyüme mutluluğu yalnızca orta mutluluk seviyesine sahip ülkelerde etkilemektedir. GSYİH sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri ile panel kantil regresyon modelinin tüm kantil noktalarında mutluluk için önemli bir değişkendir. Mutluluk seviyesi yükseldikçe GSYİH değişiminin katsayısı da yükselmektedir. Sosyal destek her üç model sonucunda mutluluk üzerinde oldukça önemli pozitif bir etkiye sahip bulunmuştur. Çalışmaya dahil edilen tüm ülkelerde sosyal destek hizmetleri toplumsal ve bireysel refahı artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle orta seviyede mutluluğa sahip ülkelerde (%50 kantil noktasında) sosyal destekteki %1'lik bir artış, mutluluğu %1.613 oranında artırmaktadır. Sabit etkiler modeline göre anlamsız bulunan sağlıklı yaşam beklentisi ve cömertlik değişkenleri, rassal etkiler modelinde ve panel kantil regresyon modelinin tüm kantil noktalarında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Özgürlük değişkeni tüm modellere göre istatistiksel olarak anlamlıdır. Panel kantil regresyon sonuçları incelendiğinde, kantil seviyesinin yükselmesiyle birlikte katsayıların arttığı gözlemlenmiştir. Bu bulgu, mutluluk düzeyinin artmasıyla özgürlük değişkeninin mutluluk üzerindeki etkisinin arttığını göstermektedir. Sabit etkiler ve rassal etkiler modellerine göre istatistiksel olarak anlamsız bulunan pozitif etki, panel kantil regresyon modelinin tüm kantil noktalarında mutluluğu pozitif yönde etkilemektedir. Olumsuz duyguları temsil eden negatif etki ile işsizlik değişkenleri tüm modellerde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Katsayılar baktığımızda negatif etkinin mutluluk üzerinde oldukça güçlü bir etkisi vardır ve mutluluk düzeyini ciddi şekilde düşürmektedir. İşsizlik değişkeninin mutluluk üzerindeki negatif etkisi daha önce yapılan çalışmaların bulguları ile uyumludur.

Her bir değişken için panel kantil regresyon, sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri için elde edilen katsayı tahminleri grafiklerle sunulmuştur. Grafiklerde, bağımsız değişkenlerin mutluluk üzerindeki etkilerinin seçilen kantiller bazında nasıl değiştiği açıkça görülebilmektedir.

Şekil 3. Tüm modellere ait katsayı tahminleri

VI. SONUÇ

Mutluluk, insan yaşamının temel ve vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmekte ve politika yapıcılar için bireylerin yaşam kalitesini belirleyen önemli bir faktör olarak görülmektedir. Dünya genelindeki mutluluk düzeylerinin anlaşılmasına ve iyileştirilmesine yönelik önemli kaynaklardan biri de Dünya Mutluluk Raporu'dur. Dünya Mutluluk Raporu, Birleşmiş Milletler tarafından her yıl yayınlanır ve ülkelerin mutluluk seviyelerini değerlendirir. Rapor, çeşitli faktörleri içererek ekonomik, sosyal ve çevresel unsurları ele alır. Bilimsel metodolojiye dayanan ve oldukça kapsamlı olan raporun sonuçlarının politika yapıcılar tarafından dikkatle takip edildiği bilinmektedir. Ülkeler arasındaki mutluluk düzeylerini sıralayarak, mutluluğu etkileyen faktörleri anlamamıza yardımcı olur ve toplumların refahını artırmaya yönelik politika önerilerinde bulunur.

Bu çalışma, Dünya Mutluluk Raporu'nda sunulan mutluluğun bir dizi değişkenle ilişkisini inceleyerek bu değişkenlerin farklı mutluluk düzeylerinde nasıl etki gösterdiği konusunda derinlemesine bir analiz sunmaktadır. Çalışmada 27 Avrupa ülkesine ait 2005-2022 yılları arasındaki panel veriler kullanılmıştır. Panel veri modellerinden sabit etkiler ve rassal etkiler modelleri ile panel kantil regresyon modeli tahminleri yapılmıştır. Tahminlerin ardından modeller karşılaştırılmıştır.

Mutluluğun istatistiksel bir perspektiften incelendiği çalışmada sonuçlar panel kantil regresyon modeli kullanılarak elde edilen bulguların, sabit etkiler ve rassal etkiler modelleriyle karşılaştırıldığında daha kapsamlı bir analiz sunduğunu ortaya koymaktadır. Kantil regresyon analizi, mutluluğun farklı düzeylerindeki değişkenlerin etkilerini değerlendirmede daha hassas bir yaklaşım sunarak, bu alandaki araştırmalara yeni bir bakış açısı getirmiştir. Sabit etkiler modelinde, zaman içinde değişmeyen bireysel özelliklerin etkisi göz önüne alınırken, rassal etkiler modeli bu bireysel özelliklerin yanı sıra zaman içindeki değişen faktörleri de hesaba katmaktadır. Ancak panel kantil regresyon modeli, bu iki modelin avantajlarını birleştirerek hem bireysel özelliklerin sabit etkilerini hem de zaman içindeki değişkenleri dikkate alarak daha etkili bir analiz sunmaktadır.

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde mutluluğun kısıtlı göstergeler ile modellendiği, yöntem çeşitliliği açısından oldukça dar kapsamlı olduğu ve beklentileri yeterince karşılamadığı görülmektedir. Bu çalışmada Dünya Mutluluk Raporundan elde edilen göstergeler ile birlikte mutluluk seviyesini etkilemesi beklenen bazı makroekonomik ve sosyal gelişme endeksleri de ele alınarak mutluluğun temel belirleyicileri ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlar, panel kantil regresyon modelinin mutluluğu etkileyen faktörleri farklı mutluluk düzeylerinde daha iyi açıkladığını göstermektedir. Bu model, özellikle belirli kantil noktalarında diğer modellere göre daha anlamlı ve detaylı sonuçlar ortaya koymaktadır. Araştırmanın bu yöndeki derinlemesine incelemesi, mutluluğu anlamak ve etkileyen faktörleri belirlemek adına önemli bir katkı sunmaktadır. Elde edilen istatistiksel bulgular, mutluluğun dinamik yapısını ve bu süreci etkileyen faktörleri daha kapsamlı bir şekilde anlamamıza katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdur Rahman, A., & Veenhoven, R. (2018). Freedom and happiness in nations: A research synthesis. *Applied Research in Quality of Life*, 13(2), 435-456.
- Akgün, A. İ., Türkoğlu, S. P., & Erikli, S. (2022). Investigating The Determinants of Happiness Index In EU-27 Countries: A Quantile Regression Approach. *International Journal of Sociology and Social Policy*.
- Aksoy, T. (2020). Mutluluk ve Kurumsal Gelişme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (56), 19-36.
- Albayrak, G. (2022). Mutluluk Ekonomisi ve Türkiye. *Turkish Business Journal*, 3(5), 57-75.
- Alkan, F., & Çilesiz, N. (2022). Mutluluk Ekonomisinin G7 Ülkeleri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (10), 70-81.
- Allen, S. (2018). The science of generosity. A white paper prepared for the John Templeton Foundation by the Greater Good Science Center at UC Berkeley.
- Araki, S. (2023). The Societal Determinants of Happiness and Unhappiness: Evidence From 152 Countries Over 15 Years. *Social Psychological and Personality Science*, 19485506231197803.
- Aydınbaş, G., & Erdiç, Z. (2022). Toplum 5.0 Bağlamında Mutluluk ile İlişkilendirilen Faktörlerin Panel Veri Kanıtları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2081-2104.
- Balcioğlu, Y. S., & Gözel, A. (2019). 2019 Dünya Mutluluk Raporu Analiz Sonuçlarının Yapay Sinir Ağları Yöntemleri ile Karşılaştırmalı Analizi. *II. Business and Organization Research (International Conference)*, İzmir.
- Banerjee, A., Chakraborty, S., & Biswas, A. (2022). Statistical Issues in Modelling Happiness Level of Immigrants: An Investigation with World Happiness Report, 2018. *Thailand Statistician*, 20(1), 195-206.
- Bartolini, S., & Sarracino, F. (2011). Happy for how long? How social capital and GDP relate to happiness over time. Working paper no. 2011-60, CEPS/INSTEAD, Luxembourg.
- Baum, C. F. (2013). Quantile regression. URL <http://fmwww.bc.edu/EC-C/S>, 2013.
- Bhowmick, K., & Ranjit, C. (2020). Mapping the Statistical Significance of Factors Contributing to the World Happiness Report.
- Blanchflower, D. G., Bell, D. N., Montagnoli, A., & Moro, M. (2014). The happiness trade - off between unemployment and inflation. *Journal of Money, Credit and Banking*, 46(S2), 117-141.
- Brandy, S. (2024). Mapping Global Joy: Descriptive Analytics of Subjective Well-Being from the World Happiness Report. *International Journal of Information Technology and Computer Science Applications*, 2(1), 32-46.
- Buhai, S. (2005). Quantile regression: overview and selected applications. *Ad Astra*, 4(4), 1-17.
- Carlsen, L. (2018). Happiness as a sustainability factor. The world happiness index: a posetic-based data analysis. *Sustainability science*, 13(2), 549-571.
- Chan, Y. K., & Lee, R. P. (2006). Network size, social support and happiness in later life: A comparative study of Beijing and Hong Kong. *Journal of Happiness Studies*, 7, 87-112.
- Dao, T. K. (2017). Government expenditure and happiness: direct and indirect effects. *Master of Arts thesis in Development Studies, International Institute of Social Studies, The Hague, The Netherlands*.
- Davino, C., Furno, M., & Vistocco, D. (2014). *Quantile Regression: Theory and Applications*. John Wiley & Sons.

- Di Tella, R., MacCulloch, R. J., & Oswald, A. J. (2001). Preferences over inflation and unemployment: Evidence from surveys of happiness. *American economic review*, 91(1), 335-341.
- Diener, E., Kesebir, P., & Tov, W. (2009). Happiness. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 147-160). New York, NY: Guilford.
- Diener, E., Oishi, S., & Tay, L. (2018). Advances In Subjective Well-Being Research. *Nature Human Behaviour*, 2(4), 253-260.
- Doğanay, M. A., & Değer, M. K. (2020). Kurumlar ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi (2002-2018). *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 75-99.
- Duran, A., Çelik, K., Adem, K. & Dümen, S. (2023). Yapay Zekâ Algoritmaları ile Dünya Mutluluğunu Tahminleme. In *International Conference on Pioneer and Innovative Studies*, 1, 386-394.
- Easterlin, R. A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In *Nations and Households in Economic Growth* (pp. 89-125). Academic Press.
- Frey, B. S., & Stutzer, A. (2002). What can economists learn from happiness research?. *Journal of Economic literature*, 40(2), 402-435.
- Helliwell, J. F., Layard, R., Sachs, J. D., Neve, J. D., Aknin, L. B. & Wang, S. (2023). *World happiness report*, 2023.
- Hsiao, C. (2007). Panel data analysis—advantages and challenges. *Test*, 16(1), 1-22.
- Kamilçelebi, H. (2023). Veenhoven vs. Easterlin in Happiness Economics: Does Economic Growth Increase Happiness?. *Journal of Economic Policy Researches*, 10(2), 691-720.
- Khder, M. A., Sayfi, M. A., & Fujo, S. W. (2022). Analysis of World Happiness Report Dataset Using Machine Learning Approaches. *International Journal of Advances in Soft Computing & Its Applications*, 14(1).
- Koç, Ş. & Özcan, G. (2023). Endüstri 4.0'ın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: G7 Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-16.
- Kula, M. C., Panday, P., & Mantia, K. (2010). Real GDP, Well-being, and Happiness. *International Journal of Arts and Sciences*, 3(7), 431-443.
- Kundu, S., Kundu, R., & Chettri, K. B. (2024). Asymmetric effects of democracy and macroeconomic factors on happiness under high and low per capita incomes: A threshold panel analysis. *Ecological Economics*, 216, 108030.
- Lee, Y. Y., & Goh, K. L. (2023). The Happiness-Economic Well-Being Nexus: New Insights From Global Panel Data. *SAGE Open*, 13(4), 21582440231199659.
- Li, Q., & An, L. (2020). Corruption takes away happiness: Evidence from a cross-national study. *Journal of Happiness Studies*, 21, 485-504.
- Lin, T. Y., Chiu, Y. H., Xie, X. H., & Chang, T. H. (2023). Economic Performance, Happiness, and Sustainable Development in OECD Countries. *Social Indicators Research*, 1-30.
- Ma, Y., Liu, A., Hu, X., & Shao, Y. (2020). Happiness Score Identification: a Regression Approach. In *E3S Web of Conferences*, 218, 01051. EDP Sciences.
- Mazur, J., Szkultecka-Dębek, M., Dzielska, A., Drozd, M., & Małkowska-Szkutnik, A. (2018). What does the Cantril Ladder measure in adolescence?. *Archives of Medical Science*, 14(1), 182-189.
- Moeini, B., Barati, M., Farhadian, M., & Ara, M. H. (2018). The association between social support and happiness among elderly in Iran. *Korean journal of family medicine*, 39(4), 260.
- Moore, L. (2020). Exploring trends and factors in the world happiness report.
- Nurdinova, S. (2021). *Yaşam Memnuniyetinin Nicel ve Nitel Analizi: Türkiye'de Ev kadınlarının istihdamı örneği* (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).
- Ohtake, F. (2012). Unemployment and happiness. *Japan Labor Review*, 9(2), 59-74.
- Öksüz, M. (2023). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Sosyal Harcamaların Toplumun Mutluluk Düzeyi Üzerindeki Etkisi The Impact of Social Expenditure on Community Happiness in Selected OECD Countries.
- Öztürk, S., & Suluk, S. (2020). Mutluluk Ekonomisi: G8 Ülkeleri Açısından Ekonomik Büyüme ve Mutluluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 226-249.
- Sezmez, T. (2018). *Çevre bilincinin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi: Edirne, Uzunköprü ilçesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi, T.C Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Sczepanski, S. (2023). The Happiness-Income Paradox: A Cross Sectional Analysis. *Empirical Economic Bulletin, An Undergraduate Journal*, 16(1), 15.
- Shackman, G., Wang, X., & Liu, Y. L. (2021). Health, Wealth and Happiness. *Wealth and Happiness* (July 28, 2021).
- Süleymanlı, E. (2020). Türk Cumhuriyetlerinde Mutluluk Düzeyinin Dünya Mutluluk Araştırması Sonuçları Bağlamında Değerlendirilmesi. *Sosyologca*, (20).
- Şeker, M. (2009). Mutluluk ekonomisi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (39), 115-140.
- Taherizadeh Anaripour, J., Monsef, A., Moalemi, M., Biyabani, J., & Nejati, M. (2023). The Effect of Inflation Uncertainty on Happiness in Developed and Developing Countries. *Journal of Development and Capital*.

- Topaloğlu, E. E., & Ege, İ. (2021). The Relationship between Financial Flexibility, Firm Value and Financial Performance: Panel Quantile Regression Approach on the Construction Sector. *Sosyoekonomi*.
- Ulkhaq, M. M., & Adyatama, A. (2021). Clustering countries according to the world happiness report 2019. *Engineering and applied science research*, 48(2), 137-150.
- Veenhoven, R. (2000). Freedom and happiness: a comparative study in forty-four nations in the early 1990s. In E. Diener & E. M. Suh (Eds.), *Culture and subjective well-being* (pp. 257–288). Cambridge: MIT Press.
- Winkelmann, R. (2014). Unemployment and happiness. *IZA World of Labor*.
- Xu, L. (2022). Happiness Scores Analysis Report. In *2022 6th International Seminar on Education, Management and Social Sciences (ISEMSS 2022)*. pp. 2892-2901. Atlantis Press.
- Zeqi, L. (2020). World Happiness and Social Economic Factors. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, (4), 190-196.
- Zhang, Y. J., Jin, Y. L., Chevallier, J., & Shen, B. (2016). The Effect of Corruption on Carbon Dioxide Emissions in APEC Countries: A Panel Quantile Regression Analysis. *Technological Forecasting and Social Change*, 112, 220-227.
- Zhu, A. (2022). An Analytical View on World Happiness with Unsupervised Machine Learning. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(3), 1-8.